

БРАТЫ **з Малой Багацькаўкі**

Больш за 200 гадоў таму ў глухім куточку Мсціслаўшчыны, амаль за 90 кіламетраў ад бліжэйшай чыгункі, на крутым сонечным беразе рачулки Віранкі з глыбокімі вірамі, якая круцілася сярод дрымотных лясоў і непраходных балот, прытулілася маленечкая вёсачка ў некалькі двароў. Каб адрозніць яе ад Більшай Багацькаўкі назвалі яе Меншай Багацькаўкай. Сюды курманаўскі пан высылаў сялян, каб узяць ад лесу больш поля для пасеву. Сярод іх, відаць, былі і два браты Гарэцкія, а магчыма, яны прыйшлі з больш далёкай вёскі Гарэцкаўшчыны, што знаходзілася на Гарадзейшчыне. Пра аднаго брата зусім забыліся, нават як яго звалі, а ад другога застаўся сын Кузьма, які пражыў сто гадоў. Яго жонка Марына нарадзіла дзвюх дачок — Праскоўю і Ганку і двух сыноў — Якава і Івана.

Самы малодшы з іх, Іван Кузьміч — невысокага росту, чарнявы, вельмі рухавы — яшчэ зусім малым пасвіў свіней і авечак у паню з Курманава, даглядаў кароў, дапамагаў на кухні, а потым многія гады служыў кухарам у пана Цэкэрта ў Лонніцы, што каля пасёлку Краснае на Смаленшчыне. Калі Івану споўнілася 28 гадоў, адбыўся яго шлюб з Ефрасінняй Міхайлаўнай Паповай з сяла Слаўнае. Невеста — дачка панскага ткача ў Курманаве — мела дзве доўгія русыя касы, вялікія блакітныя вочы, добры спакойны характар, дужа любіла пець песні і ведала іх процьму. Як і жаніх, грамаце не вучылася, была непісьменная.

На той час і вёсачка, якую ўжо часцей называлі не Меншая, а Малая Багацькаўка, змянілася. Рачулка Віранка ператварылася ў канава, па якой толькі ўвесну ды пасля моцнага дажджу цякла мутная вада. Яе так і зваць пачалі — Канава. Двары, якіх ужо налічвалася каля дваццаці, пачалі ставіць і на другім яе баку. Тут і хата Кузьмы стаяла.

«Пабудаваў яе дзед Кузьма на месцы сваёй курнай хаты з часоў прыгону. Падлога ў нашай хаце была земляная, халодная, няроўная. Пры ўваходзе налева — вялікая печ. Ад печы, усцяж левае сцяны, праз усю хату цягнуўся пол — сучальныя нары, агульны сямейны ложак, — улюбёны прытулак для дзяцей. Над палом, амаль над самай столлю, былі зроблены шырокія палаці, дзе спалі хлопцы і куды так любілі запаўзаць дзеткі, каб пагрэцца і пагалузаць.

Каля печы быў шырокі запечак, дзе сядзелі старэйшыя жанчыны, пралі, шылі, гаманілі ў доўгія вечары, а да іх туліліся дзеці. Гэта — сямейны клубны куток. Ад печы, амаль на ўзроўні палацей, праз усю хату была перакінута бэлька, курчына, якая здавалася малым вузенькай кладкай над бяздоннем, перапаўзіц якую было найвялікшай спакусай і праявай геройскай смеласці.

У куце віселі цёмныя абразы, стаяў вялікі і адзіны стол, з доўгімі лаўкамі ўздоўж сцен. Пад палом у познюю восень і ўзімку хаваліся ад халадоў ягняткі, цялёначак, парсючкі, а часам і авечкі, сяброўства з якімі было самай прыемнай пацехай для малечы.

У хаце было тры невялікіх акны, з аднымі рамамі і мутнаватымі шыбамі. Самае вясялае акно было ў левай сцяне, над палом, бо ў яго найчасцей свяціла сонейка...»¹

Недалёка ад хаты, бліжэй да Канаваы, быў выкапаны калодзеж з такой студзёнай і смачнай вадой, што па яе часта прыходзілі аж з Більшай Багацькаўкі за 1,5 кіламетры. Ён і цяпер ёсць.

Далей ад хаты Кузьмы, на поўнач, усцяж Канаваы, жыла вялікая працавітая сям'я Сілаковых, сярод якіх было многа хворых на сухоты. Каб хоць трохі палепшыць беднае жыццё і зарабіць грошы, Антон Сілакоў, першы з багацькаўцаў, паехаў працаваць на шахты ў Юзаўку (Украіна). Побач ішлі двары Шнарскіх, сярод якіх Піліп і Гаўрыла былі першыя пісьменныя людзі з Багацькаўкі. Апошні выдатна чытаў псалмы па нябожчыках: яго мілагучны пявучы голас, душэўныя словы — імправізацыі, у якіх ён пераказваў жыццё памерлага, паняволі прымушалі асабліва жанчын і нават мужчын плакаць. Без яго не праходзіла ніводнае пахаванне. Далей жылі Нажынскія, якія вылучаліся тым, што адны з першых пачалі ездзіць на заробкі ў Маскву і Пецярбург, а потым і пераязджаць туды на сталае жыццё.

Яшчэ далей Канава, якая падзяляла вёску на дзве часткі — дзве вуліцы паварочвала ў бок цёмнага лесу — Чортаўшчыны (лічылі, што там водзяцца чэрці). Тут пасяляліся больш новыя сем'і. За Чортавым лесам пачыналася балоцістая нізіна, а за ёй — сапраўднае балота з вялікім густым мохам (таму і звалася яно — Мох). Яно было настолькі глыбокае, што калі-нікалі там тапіліся нават коні. Побач балота з вельмі чорнай гразню — калі хто пойдзе туды, дык выходзіць з нагамі чорнымі-чорнымі аж па самыя калені, як боты начапіў, таму і сталі гэтую мясціну Боцікамі зваць. А за імі пасля нізкіх журавінных балот і балоцістых лясоў стаяла вёсачка Буліна з вельмі беднай занядбалай сельскай гаспадаркай, ціхімі забітымі сялянамі, якія жылі неяк ізалювана, мелі трохі іншую, чым багацькаўцы, гаворку. За нізкімі багатымі сенажацямі (Залужжа) пачыналіся прыгожыя дубовыя лясы, дзе заўсёды можна было набраць процьму баравікоў.

На жаль, цяпер ад тых багатых густых лясоў (Багацькаўшчына, Чортаўшчына, Мох і інш.) амаль нічога не засталася. Лясы пачалі вынішчаць асабліва інтэнсіўна ў пачатку XX стагоддзя, калі мясцовыя паны няшчадна высыкалі іх дзеля грошай, а аголеную ад лесу зямлю кавалкамі прадавалі сялянам. Толькі Цёмны лес, які раскінуўся за рачулкай Рэмяствлянкай з Курманавым і Раздзелам на яе берагах, захаваўся да нашых часоў. А па другі бок лесу пабудавалі чыгунку і на ёй станцыя з такой жа назвай.

У Івана і Ефрасінні Гарэцкіх нарадзіўся першы сын, якому далі імя Васіль, але трохі больш, чым праз год, ён памёр. Амаль праз два гады Ефрасіння нарадзіла сына Івана. Наступнай была Марына, але хутка памёрла з водры.

¹ Гарэцкі Г. *Слова пра брата і настаўніка* // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы дакументаў*. Мінск, 1984. С.15.

«Памёрла Марынка перад Вялікаднем, а ў маі, месяцы прыгожым, а для Ганны (Ефрасінні — *Р.Г.*) у тым годзе гэтым сумным, Ганна яшчэ зачала [...]. Мінула лета, восень пачалася, — Ганна паспакайнела, цяжарная хадзіла. І палова зімы прайшло. Ужо блізка было радзіць ёй. Гэта — чацвёртым разам. Пасля Каляд, у канцы мясаеда, на стрэчанне, яна яшчэ ў Харошым (сяло Слаўнава — *Р.Г.*) была. А пасля стрэчання, на масленку, у суботу, радзіла сына [...]. У пятніцу ўвесь дзень мычкі мыкала, пражу матала. У лазню ўвечары схадзіла [...]. І на печы з Алёнаю ляжала. Мучылася. Злезла з печы, пайшла ў другую хату, — ужо віднелася на дварэ. Прыходзіць туды Стахван (Іван Кузьміч — *Р.Г.*): “Чаго тут мерзнеш?” А ў іх старая хата ўзімку халодная стаяла. — “Маўчы, бяжы па Алёну, дзіцёнак радзіўся”... Была Ганна не рада, што хлопец, а не дзяўчынка”.² Так 18 лютага 1893 г. нарадзіўся Максім Гарэцкі.

У наступныя гады Ефрасіння нарадзіла дваінятак — Парфіра і Панаса, але апошні памёр, пражыўшы чатыры тыдні. Праз чатыры гады, 10 красавіка 1900 г. нарадзіўся сын — Гаўрыла, а яшчэ праз два — Ганна. “Радзіўся Лаўрын (Гаўрыла — *Р.Г.*) у месяцы марцы, вялікім пастом, у сераду, як ідуць на андрэева стаяніе. Кросны стаялі ў хаце. Ганна (Ефрасіння — *Р.Г.*) ткала. Увечары, дзеля свята, у хаце прыбралі. Ганна хадзіла па хаце, дужа мучалася, стагнала, плакала [...]. Ужо цёмна было, як радзіўся. Якраз пад ставы, пад навой, выкаціўся. На другі ці на каторы дзень хрэсьбіны былі[...].

Лаўрык (Гаўрыла — *Р.Г.*) дужа крыклівы быў. Ганна мала спала за ім. Раз — грады трэба палоць. І вочы ёй забалелі. Пайшла палоць. А ён крычыць, плача... І яна загаласіла, седзячы з ім у градзе [...]. Лячылі яго ад крыксаў [...]. Бо раз прыйшоў Стахван (Іван Кузьміч — *Р.Г.*) з П’янава (Курманава — *Р.Г.*) увечары, а Лаўрык той вечар крычыць і крычыць. Ганна насіла яго, насіла: крычыць без сціханья. І Стахван узяўся насіць. А тады загневаўся ды як махане яго на пасцелю, на падушку”.

Засталося ў сям’і Гарэцкіх чатыры браты — Іван, Максім, Парфір і Гаўрыла і адна дачка — Ганна. У песнай хаце з саламянай страхою і земляной падлогою разам жылі сем’і Івана, яго брата Якава з жонкай Хрысцёнай і дачкой Гапкай і іх сястры — Праскоўі з сынам Панасам. Усіх набіралася вялікая сям’я — 12 чалавек. Рабочых рук, асабліва мужчынскіх, было мала, бо Іван Кузьміч часта адсутнічаў, служачы лакеем у паноў — таму яго сям’ю часта звалі крыўдным імем — Лацяёнкі. Якаў быў незадаволены, што прыходзілася працаваць і за брата, увесь час стагнаў і жаліўся на цяжкае жыццё і таму атрымаў мянушку — Тужык. Каб не было спрэчак паміж братамі і папрокаў з боку Якава, Ефрасіння Міхайлаўна старалася працаваць за некалькі чалавек і рабіла як жаночую, так і мужчынскую працу. З часам Якаў паставіў сваю новую хату. Падзялілі маёмасць — а гэта нялёгка, бо цяжка пакінуць абжытае жыллё і адзін аднаго. Таму перад тым як падзяліцца, накрывалі стол новым абрусам, станавіліся на калені вакол стала, маліліся і ўсе плакалі. Дзеткі, гледзячы на дарослых, таксама плакалі. Пасля яшчэ доўга ўспаміналі, як жылі разам. Але ўсё роўна і пасля падзелу і Лацяёнкі, і асабліва Тужыкі жылі бедна. У апошніх да гэтага дабаўляліся

² Гарэцкі Максім «*Кам ароўская хроніка*». *Зб. тв.*: У 4 т. Мінск, 1986. Т.4. С.34, 35. Далей цытаты без спасылак даюцца з гэтага выдання.

бясконцыя хваробы, асабліва трахома ў Хрысцёны і Гапкі, а тая яшчэ моцна курыла і ўся хата прапахла табаком.

Максім з маленства бачыў беды і цяжасці жыцця сваіх родных і суседзяў-сялян. Ён вельмі блізка гэта ўспрымаў, перажываў і неяк не мог зразумець, чаму яны, працуючы з самага ранку да позняга вечара, ніколі не адпачываючы, вымушаны на ўсім эканоміць, лічыць кожны луст хлеба. Іншы раз нават здавалася, што сяляне, як тыя жывёлы, думаюць і жывуць толькі для таго, каб пракарміць сябе і сваю сям'ю, настолькі забыты ў сваім клопаце па гаспадарцы, што не маюць ніякай радасці... З другога боку, ён здзіўляўся не толькі працавітасці, але і добразычлівасці, цяроўнасці, пакорлівасці і адначасова гумару і нават веселасці большасці з іх. Асабліва вялікае ўражанне пакідалі жанчыны, якія і рабіць умелі ўсё і пры гэтым не гублялі прывабнасці, і што самае дзівоснае — зачароўвалі сваімі бясконцымі цікавейшымі казкамі, ціхімі і сумнымі, а часам жвавымі жартоўнымі і вясёлымі песнямі, прыгожымі скакамі з плаўнымі і мяккімі ці хуткімі і рэзкімі рухамі.

Многія вяскоўцы стараліся “выйсці ў людзі” — ехалі служыць у паноў, выязджалі ў гарады і г.д. і па магчымасці аддавалі дзяцей вучыцца. Спачатку Максім вучыўся грамаце ў школе ў вёсцы Большая Багацькаўка, а пазней Іван Кузьміч узяў яго да сябе ў Лонніцу і аддаў у Вольшанскую “образцовую” двухкласную школу. Старэйшы брат Іван, а потым і Парфір павінны былі займацца гаспадаркай і таму далей пачатковай школы не вучыліся.

Іван — высокі, прыгожы, добразычлівы, вясёлы, працавіты, залатыя рукі меў, вельмі любіў сваіх родных, для якіх ўсё быў гатовы зрабіць, — таму і любілі яго ўсе. Парфір быў вельмі лагодны, нясмелы, крыўдлівы, увесь час стараўся, каб усім было добра, жыў не для сябе, а для сваіх родных. Так яму хацелася вучыцца, але поўнасьцю ахвяраваў сябе для гаспадаркі — трэба было карміць блізкіх сваіх. У далейшым разам з Панасам ён навучыўся майстэрству шаўца і некалькі гадоў яны зараблялі тым, што шылі розныя армяжкі, курткі, штаны.

Максіму ў школе ўсё было цікава, ён прагна глытаў новыя веды. Асаблівы ўплыў на яго зрабіў настаўнік Кіцтараў. Ён пазнаёміў яго з творамі Пушкіна, Лермантава, Гоголя, Талстога, Шаўчэнкі і іншых пісьменнікаў, якія настолькі яго ўразілі, што ён па-сапраўднаму і шчыра палюбіў на ўсё жыццё мастацкую літаратуру. Захапіўся ён і моваю беларускаю. Тут ён навучыўся спяваць і іграць на многіх музычных інструментах, асабліва любіў скрыпку.

Гаўрыла ўспамінаў: “Зіма. Максім прыехаў з Вольшы на Каляды. Мама сядзіць на палку, каля акна, праз якое прабіваецца струменьчык сонца. Мама, маладая, прыгожая, шые і пяе. На запечку сядзіць дзядзіна Хрысцёна і прадзе. Максім, Парфір, Ганначка і я прымасціліся каля мамы, слухаем яе песні, нам так добра...

А потым пачынаюцца доўгія гамонкі. Максім распытваецца ў мамы пра ўсіх родных, пра ўсе багацькаўскія сем'і, іх гісторыю, пра прыгон і падзеі пасля прыгону, пра панскіх казакоў і стражнікаў, бойкі з імі, падзеі 1905 г.

Зімовыя дні кароткія. І вось ужо вечар. На запечку сядзяць мама і дзядзіна Хрысцёна, прадучь. На палку каля іх уладкаваўся Максім, Ганначка, Парфір і я. Хрысцёна расказвае нам казкі, адна цікавей за другую. А мама пяе песні,

пераважна сумныя, але і весялейшыя. Многа прыгожых песень ведала мама. Гарыць лучына, устаўленая ў светач. Бегаюць па сухой лучынцы вясёлыя зайчыкі агню, адвальваюцца адгарэлыя кавалкі лучынкі на земляную падлогу і ў адмыслова падстаўлены цэбар, шыпяць у вадзе, кадзяць.

Парфір старанна сочыць за агнём, каб спрытна ўставіць у светач новую лучынку замест дагарэлай.

І ўзрастае шчасце ў дзіцячых істотах ад матчынай і дзядзінавай ласкі, ад пазнання свету, ад гарэзлівага агеньчыка на лучынках, ад крышталёвай паэзіі беларускіх песень і казак.

У Максіма была вельмі добрая музычная памяць; ад мамы ён пераняў многія песні. І казак многа запомніў Максім. Любіў Максім выдумляць нешта сваё, імправізаваць. Часта расказаў ён нам, меншым, казкі, страшныя апавяданні, пераважна выдуманя самім. Слухалі мы старэйшага брата з найвялікшай цікавасцю, ды часта нам надта страшна рабілася, асабліва Ганначы. Тады мы туліліся да Максіма, каб абараніў нас ад усяго страшнага і злога».³

Пасля сканчэння Вольшанскай двухкласнай школы, а затым і настаўніцкіх класаў у той жа школе Максім прыехаў на лета дамоў і не ведаў, што рабіць: стаць настаўнікам ці паслухаць бацьку, які хацеў аддаць яго ў рамесніцкую школу, а больш цягнула вучыцца далей, але куды пайсці — усюды грошы патрэбны. Максім разумеў, што адзіны паратунак збавіцца ад «ідыятазма вясковага жыцця», вырвацца з жудасных вясковых умоў — вучыцца самому і вучыць сваіх братаў і сястрычку. Нарэшце вырашыў паступіць у Гора-Горацкае каморніцка-агранамічнае вучылішча. Адвёз старэйшы брат Іван Максіма ў Горкі да іх родзіча па маці — Фёдара Канцавога, які ўсю зіму рыхтаваў яго да экзаменаў, а ўлетку яго змяніў рэпетытар Крэер за 5 рублёў у месяц. Увосень 1909 г. паступіў у вучылішча, хаця конкурс быў велізарны: толькі 25 месцаў пры 400 заявах. Столькі было радасці, што вытрымаў іспыты! Максім быў такі шчаслівы і ўзрушаны, што ўначы прыбег за тры дзесяткі кіламетраў дамоў да бацькоў, каб падзяліцца з імі сваёй радасцю. Ён так заўзята і выдатна вучыўся, што скоро і стыпендыю яму далі — 15 рублёў у месяц.

Дзяцінства і Максіма, і Гаўрылы, і ўсіх дзетак сям'і Гарэцкіх было шчаслівым, бо кожны крок, кожны кавалачак жыцця малых былі звязаны з іх ласкавай маці. Мама здавалася ім самай магутнай і найдаражэйшай істотай, нейкім вялікім стварэннем, якое заўсёды можа абараніць, якое любіць і шкадуе, корміць і вучыць, вядзе да ўсяго самага прыгожага, самага добрага. Асабліва выразна гэта разумеў Максім і таму сваім меншым — Гаўрыле і Ганульцы тлумачыў: «Маці першая прамовіла для нас у роднай мове. Маці — першая і найлепшая настаўніца нашай роднай мовы — найдаражэйшага скарбу чалавека. Шануйце сваю родную маці, родную мову». Гэта добра разумелі ўсе дзеткі сям'і. Братам Гарэцкім усё жыццё ўяўлялася ў выглядзе добрай, выключнай, самай лепшай, ласкавай, роднай мамы.

Гурыка (так звалі ў сям'і Гаўрылу) усе вельмі любілі і песцілі, як самага меншага з братаў, ды і быў ён моцнейкі, працавіты, пакладзісты, паслухмяны.

³ Гарэцкі Г. *Слова пра брата і настаўніка* // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы дакументы*. Мінск, 1984. С.16.

Ён вельмі любіў, калі яго малага маці брала ў лазню. Там было так цёпла ад печкі, складзенай з невялічкіх валуноў, а кругом сядзелі і стаялі такія цудоўныя жаночыя стварэнні, якія прываблівалі і хвалявалі, асабліва, калі ён малы, углядаўся на іх знізу ўгару, і яго вочы бачылі перш-наперш пушысты мох у ніжняй частцы жывата, а вышэй белыя акруглыя прыгоркі... Гэтыя таямнічыя чароўныя стварэнні абступалі хлопчыка з усіх бакоў, лашчылі, песцілі, бралі на палок, каб памыць, ласкава цёрлі і намыльвалі, прыціскалі да сябе, абмывалі цёплай прыёмнай вадой. Доўга чуўся дотык жаночага цела, мяккага і пшчотнага, адчувалася вялікая асалода, і ён не мог дачакацца, калі зноў сустрэнецца з тымі таямнічымі незямнымі стварэннямі. Гэта ярскавае пачуццё захавалася на ўсё жыццё як лепшы момант дзяцінства.

Максім Гарэцкі - вучань камфрніцка-агранамічнага ву чыпішна ў Горках. 1913 г.

На ўсё жыццё запомніліся Гурыку і паездкі ў Лонніцу да бацькі ў госці. Часцей за ўсё ездзілі ўвесну. Раненька-раненька, яшчэ цёмна, будзіла маці хлопчыка. Яму так спаць хочацца, але не капрызіў, бо вельмі любіў гэтую вандроўку. Маці клала яго ў падол, садзілася на калёсы і доўга ехалі — ехалі аж за 80 кіламетраў. Дарога была такая цікавая: кругом лес, усё больш белыя стромкія бярозы з пушыстымі зялёнымі шапкамі, якія вагаюцца ад лёгкага ветру і ўздываюцца высока ў неба, а там паўзуць некуды ўдалеч хмары, адна другой цікавейшая — то мядзведзь, то сабака, то дзядзька з доўгім носам. Здаецца, што і сам ён ужо ляціць над зямлёю паміж гэтых хмар... Мама прытуліла яго да сябе, так цёпла, так утульна, радасна хлопчыку і вочы пад скрып калёс і фырканне каня заплюшчваліся і яму здавалася, што ён узлятае ўсё вышэй і вышэй... Так цікава было бачыць Днепр, які ўяўляецца надта шырокім, затым пераправа праз яго на пароме, які хістаецца так, што робіцца аж страшна — раптам перакуліцца.

Каля панскага палаца сустракае здаравенны лахматы сабака Януш, ён лашчыцца, а Гурыку страшна, туліцца да мамы. Бацька, Іван Кузьміч, каржакаваты, з чорнай барадой і пышнымі валасамі, ласкава абдымае і вядзе ў маленькі пакойчык — лакейскую. Успамінаецца кухня, дзе бацька рыхтаваў розную ежу для пана і яго сям'і. А пан Мікалай Мікалаевіч Цэкэрт — высачэннага росту, вельмі любіў чым-небудзь пачаставацца і таму нават часта сам заглядаў на кухню. Іван Кузьміч зарабляў 3 руб. у месяц — на жаль, не заўсёды гэтыя грошы даходзілі да сям'і, бо на службе ў паноў ён уцягнуўся ў карты і гарэлку.

Гурык дужа любіў лес. Для яго не было цікавейшага занятку, як хадзіць па грыбы і арэхі-лузганцы, асабліва збіраць баравікі — гэта любоў засталася на ўсё жыццё. Часта бегалі яны ў лес з Ганначкай, праўда, тая больш імкнулася па суніцы.

Вельмі падабалася глядзець, а калі і дапамагаць паставіць шуркі — лясныя палены дроў, ці акарыць бярозу. Лес вакол вёскі быў пераважна бярозавы з

гонкімі-гонкімі бярозамі, з чыстымі белымі стваламі, на якіх сукі былі толькі каля самых верхавін. Каб акараць бярозу, зняць з яе кару для гонкі дзэгцю, трэба было забрацца пад самую верхавіну. Асабліва добра гэта рабіў Раман Казёл: ён так лоўка поўз па ствале бярозы, абхапіўшы яго рукамі, так хутка ўзняўся ўгару, а потым, заціскаючы бярозу нагамі, пачынаў абкарваць яе, разразаў і падцінаў нажом кару, якая адвальвалася вялізнымі роўнымі пластамі.

Шасцігадовы Гурык пачаў хадзіць у школу ў вёсцы Большая Багацькаўка, дзе малапісьменны настаўнік Панасёнак прымушаў зазубрываць некалькі вершыкаў і складаць словы. Потым год ён хадзіў у школу ў сяло Слаўнае за 3 кіламетры ад дому, а затым у Большай Багацькаўцы адкрылася земскае вучылішча.

У 11 гадоў аддалі Гурыка вучыцца ў двухкласнае вучылішча ў Старым Сяле аж за 12 кіламетраў, таму жыў ён у сям'і Шведавых за тры рублі ў месяц. Тут пасябраваў з аднакласнікам Лейбам Крэйнгаўzenам. Гаўрыла паставіў сабе мэту вырвацца з сялянскага забітага асяроддзя, пайсці па слядах Максіма і таму вучыўся вельмі старанна. У пачатку новага сезона настаўнік Пётр Паўлоўскі сабраў усіх вучняў абодвух класаў і сказаў: «Ну, вось за добрыя поспехі, за добрае старанне ў вучобе я дарую ад сябе кніжку І. Тургенева «Записки охотника» нашаму лепшаму вучню Гаўрыле Гарэцкаму, а вам, дурням, — нічога». Калі ў Раззеле, што ўсяго ў 2,5 кіламетры ад Малой Багацькаўкі, адкрылі новае двухкласнае земскае вучылішча, Гурык перайшоў туды. Паўлоўскі прасіў яго застацца, нават прыслаў яму некалькі лістоў.

У Раззеле настаўнікам быў Пётр Платонавіч Максімаў — вельмі добры чалавек і здольны педагог. Ён многаму навучыў маладога хлопца, якога любіў за старанне і здольнасці да вучобы, а яго выпускное сачыненне «Что посеешь, то пожнешь» захоўваў у сябе ўсё жыццё. Раздзельскі перыяд жыцця Гаўрылы — салодкае яднанне з роднай прыродай. Каб трапіць у вучылішча, трэба прайсці праз густы бярозавы гай, такі чысты, чароўны з гонкімі бялюсенькімі стваламі бяроз, на вяршынях якіх сядзяць пухнатыя зялёныя шапкі, высока ўзнятыя ў блакіт неба. Асабліва цікава было знайсці тонкае высахлае дрэва, нагнуць яго, а потым адпусціць — яно пачынала з нейкім патаемным шумам разгінацца і ўзлятаць угару. А калі пачыналі замярзаць азёры ды лужыны, не было большай асалоды, як па тым лёдзе пакатацца і павазіць адзін аднаго на сваіх школьных торбах. Ледзь не паўдня ішлі, часта спазняліся на ўрокі, а каб настаўнік не злаваўся на іх, дык адказвалі, што заблудзіліся трохі.

Гаўрыла пад уплывам Максіма многа чытаў, пачаў захапляцца і беларускай літаратурай. Яму падабалася ўдзельнічаць у вучнёўскай самадзейнасці. Асабліва ўдалым атрымалася чытанне «Гараса на Парнасе», калі малады хлопец апранаўся пад паляўнічага, выходзіў на сцэну з двухстволкаю, выразна і артыстычна чытаў. Прыемна было ў адказ пачуць дружныя воплескі. Але ўжо тады ён, зусім яшчэ малы, меў балючую крыўду за сваю прыхільнасць да беларускасці. Дзве настаўніцы, сёстры Клейман, выхадцы з нямецкай сям'і, так не любілі беларускую мову, што ў яго прысутнасці сказала адна другой: «Вот прафан!» У адказ на гэта Гаўрыла з яшчэ большым імпэтам і поспехам выступаў па-беларуску, падкрэсліваў сваю беларускасць.

У Горках Максіма, хаця ён і вучыўся вельмі добра, больш прыцягвала літаратура. Ён многа чытаў, захапляўся творамі Пушкіна, Лермантава, Гогаля, Дастаеўскага, Буніна, Горкага, Чэхава, Шаўчэнкі, Кацобінскага, Міцкевіча, Ажэшкі, Янкі Купалы, Якуба Коласа і інш. Але хутка яго і самога пацягнула пісаць...

Андрэй Сухі (аграном, брат вядомага авіяцыйнага канструктара самалётаў маркі СУ), які вучыўся разам з Максімам, успамінае: «... я неяк адразу вылучыў Максіма па яго сур’ёзнасці ў кожнай справе і адносінах да сяброў. У скорым часе злучыла і супольная цікавасць да беларускага друкаванага слова [...] Максім Гарэцкі адзін с першых сярод нас пачаў пісаць па-беларуску карэспандэнцыі і малыя апавяданні з жыцця магілёўскіх сялян, адсылаючы іх у рэдакцыю «Нашай нівы» [...] Варта паслухаць яго гутарку, нашу мову, якая гучала ў яго вуснах як песня, каб запомніць яго на ўсё жыццё. Ласкаваць, чуласць, пранікнёнасць гарнулі да яго людзей. Ён меў вялікі дар чалавечнасці, крыштальнай людской даброты».⁴

Ужо ў 1912 г. пад псеўданімам “Беларус” у газеце “Наша ніва” былі надрукаваны дзве нататкі, а ў снежні ён напісаў сваё першае апавяданне “У лазні”, якое ў студзені наступнага года пад псеўданімам “Максім Беларус” выйшла ў “Нашай ніве”... Максіму хацелася ўсебакова паказаць рэаліі вясковага жыцця. Ён адчуваў, як патроху змяняюцца адносіны многіх сялян да яго па часе — чым больш ён жыў ў горадзе, больш атрымліваў ведаў, тым выразней яны пачыналі бачыць у ім “будучага пана”. Ён жа не хацеў стаць “панам”, а марыў аб больш светлым жыцці вясцоўцаў, імкнуўся да асветніцкай дзейнасці, ён не разумеў, чаму ў вёсцы пануюць такая абьякавасць, забабоннасць, цёмната. Нават родны бацька не разумеў яго і здзіўляўся: чаму ён гаворыць і піша на гэтай “дзеравенскай” мове. А як прыкра было бачыць бацьку п’яным, які ўсё часцей і часцей цягнуўся да чаркі. Адданасць беларушчыне была далёкай ад разумення большасці і сялян і гараджан. Яго ахопліваў сум... “І хацелася яму быць тут з імі, з усімі, як і раней, даўно. І ўжо не было таго. У далёкі бок адыходзіла яго дарога. Сумна было яму”. Адчуванне было як

Максім Гарэцкі з братам Гаўрылам, 1926 г.

⁴ Сухі А. *З юначых гадоў*// Максім Гарэцкі: *Успаміны, артыкулы, дакументы*. Мінск, 1984. С.63-65.

“прымача ў панстве” і “пасынка вёскі”. З другога боку, ён бачыў працавітасць, таленавітасць гэтых людзей, іх пэтычны дар, які асабліва раскрываўся ў фальклоры, і яму ясна было, што трэба быць разам з імі, што адрывацца ад роднага кута нельга, бо толькі роднае карэнне жывіць інтэлігента. Роздум аб месцы і сутнасці вясковай інтэлігенцыі, пытанні яе суадносін з народам, супярэчлівасць стану, захапілі Максіма, і ён не мог не выказаць усяго гэтага, што так перапаўняла яго, у апавяданнях і нататках.

Пад тым жа псеўданімам у “Нашай ніве” выйшлі апавяданне “Стогны душы”, драматычны абразок “Атрута”, шэраг нататак.

У ліпені 1913 г. Максім скончыў вучылішча, атрымаў званне “землямера-агранома” і паехаў на каморніцкую службу ў Віленскую губерню. А ў “Нашай ніве” выйшла апавяданне “Родныя карэнні”. Аўтара апавяданняў і нататак рэдакцыя адзначыла і ў жнівеньскім нумары змясціла ліст да пісьменніка: “Максіму Беларусу. Дужа дзякуем за Вашы творы, каторыя Вы нам прысылалі ў апошнія часы. Мы верым, кажучы словамі нашых прадзедаў, што праз Вас “памножана будзе слава слаўнай айчызны нашай”, калі толькі агонь, каторы гарыць у Вас, будзе далей разгарацца”. Як бы ў адказ М.Гарэцкі адно за адным надрукаваў апавяданні: “У панскім лесе”, “Красаваў язмін”, “Страх ацце”, “Што яно?”, “Патаёмнае”, “Хаўтуры” і інш., публіцыстычны артыкул “Наш тэатр”. У апошнім ён яскрава акрэсліў мэты, задачы і ролю нацыянальнага тэатра. Са сцэны беларусу трэба паказаць “што так жыць, як ён жыве, няможна, гэткага жыцця няможна трываць...”, “... што ён — чалавек, і што ён павінен мець свой чалавечы гонар...”, што “абодвы беларусы, католік і праваслаўны, няхай шануюць веды і добры светапогляд адзін другога і веру ўсякага сумленнага чалавека ўсякай нацыі”, “... што ён мае слаўнае прошлае...”, “... па якому “шляху жыцця” пайсці...”, “... каб ён гарэлкай не заліваўся” і “многа-многа чаго другога...” Другім жа народам зямным патрэбна паказаць, “... што за народ такі ёсць беларусы, што маюць яны... нешта гэткае, перад чым прыемна адчыніцца агульналюдская скарбніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі...” Ён заклікаў да галоўнай мэты: “Тэатр наш павінен стаць Храмам нашага Адраджэння”. А для гэтага трэба выканаць яшчэ шэраг патрабаванняў: ... ачысціць, абяліць мову і паказаць перад вочы людзей яе гучнасць і гібкасць...”, “... як дарагі камень, кожнае слоўца зважыць, абсмакаваць і уцяміць сілу яго...”, вучыцца мове і дбаць... аб яе сіле і прыгажосці”, “... каб са сцэны беларускага тэатра палілася беларуская песня, каб ад яе павеяла на людзей араматным пахам беларускай народнай пэзіі...”

У лютым 1914 года Максім закончыў працу над драматызаванай аповесцю “Антон”, пазней падрыхтаваў зборнік апавяданняў “Рунь”, які быў надрукаваны Беларускамі выдавецкім таварыствам у Вільні (друкарня пана Марціна Кухты). Гэта была першая кніга пісьменніка.

Улетку 1914 года Максім павінен быў ісці на ваенную службу, бо адтэрмінаванні для каморнікаў скасавалі. Каб скараціць тэрмін службы (3 гады) звычайным салдатам, ён падаў заяву аб залічэнні вольнанаёмным. У Лепелі, дзе быў воінскі начальнік і дзе Максім праходзіў медычны агляд, яго накіравалі ў артылерыйскую брыгаду ў Вільню. Максім заехаў ў Багацькаўку, а адтуль у канцы чэрвеня Іван павёз яго ў салдаты праз Горкі, узялі з сабой і Гаўрылу рыхтавацца да паступлення ў каморніцка-агранамічнае вучылішча. Калі

праводзілі, многія плакалі.

Максіма ў ліпені залічылі “на службу на правах вольноопределяющагося 1-го разряда во 2-ую батарею 27-й артиллерийской бригады”.

Гаўрыла атрымаў «Свидетельство» аб тым, што «Окончил полный курс учения въ Радзельскомъ 2-хъ кл. зем. училище» — па ўсіх прадметах «успехи отличные (5) і толькі «в пьнии хорошіе (4)». 5 ліпеня ён акуратным почыркам склаў «прошеніе» «Его Высокородію Господину Управляющему Горецкимъ Землемерно-аграномическимъ училищемъ» «крестьянина деревни Малою Богатьковки Шамовской волости, Мстиславского уезда, Могилевской губернии»: «Желая поступить в число учениковъ 1-го отделения приготовительного класса ввѣренного Вашему Высокородію училища, честь имею покорнейше просить Васъ допустить меня къ экзаменамъ».

Але да экзаменаў заставалася зусім мала часу. Зноў, як і ў выпадку з Максімам, звярнуліся да рэпетытара Крэера, але той, убачыўшы палога ростам дрэнна апранутага вясковага хлопца і ўлічыўшы кароткі тэрмін падрыхтоўкі, адмовіўся, хаця яму і няёмка гэта было рабіць, бо вельмі паважаў Максіма. Гаўрылу было вельмі крыўдна, ледзь не заплакаў, але паставіў сабе мэту падрыхтавацца самому. Добра яшчэ, што і сябра Максіма Грынкевіч згадзіўся дапамагчы. Упарта кожны дзень па многа гадзін сядзеў за кнігамі — і так добра здаў экзамены, што са 140 чалавек па выніках быў другім. І стыпендыю далі. Крэер вельмі быў здзіўлены і шкадаваў, што тады адмовіў хлопцу.

19 ліпеня пачалася Першая сусветная вайна і Максім стаў «разведчыкам, группы 4, катэгорыі 7», а ў верасні ў «Нашай ніве» пад рубрыкай «Нашы пісьменнікі і грамадскія працаўнікі на вайне» было змешчана яго фота з надпісам «М.Гарэцкі, пісьменнік — містык, родам з Магілёўшчыны, каморнік (землямер)». У хуткім часе забралі ў армію і самага старэйшага з братоў, Івана, як апалчэнца 1-га разраду.

Ужо ў верасні пачалі прыходзіць лісты, што забілі некаторых хлопцаў з Багацькаўкі і суседніх вёсак. Прыходзілі акуратна лісты ад Івана, а ад Максіма — нічога. Пайшлі чуткі, што забіты. Усе родныя страшэнна хваляваліся, асабліва Гаўрыла. Нягледзячы на радасць ад паступлення ва ўчылішча, ён жудасна цяжка перажываў і нават горка-горка плакаў па свайму любаму брату...

Максім трапіў на фронт ужо 24 ліпеня і ўдзельнічаў у жорсткіх баях. Асабліва страшны бой быў 27 жніўня пад Аленбургам (Прусія). Як высветліла дачка пісьменніка значна пазней (больш чым праз 80 гадоў), М. Гарэцкі за гэты бой быў узнагароджаны Георгіеўскім крыжам 4-й ступені⁵. Хоць і цяжка было, Максім веў кароткія дзённікавыя запісы.

25 кастрычніка пад Герытэнам Максім быў паранены, ляжаў у шпіталі ў Вільні, дзе яго наведалі бацька і брат Іван. У «Нашай ніве» змясцілі паведамленне: «Гарэцкі ранены. Наш вядомы пісьменнік М.Гарэцкі, якога фатаграфія была надрукавана ў № 37 «Нашай нівы», ранены ў нагу і цяпер лечыцца ў Вільні ў шпіталі».

Праляжаў Максім у шпіталі больш двух месяцаў. Пачаў тут апрацоўваць свае ваенныя запісы, як, магчыма, будучы твор «На імперыялістычнай вайне».

⁵ Гарэцкая Галіна «Георгіеўскі кавалер» // ЛіМ. 1998. 13 лютага.

Рана канчаткова не заживала і таму далі яму адпачынак на паўгода для папраўкі здароўя. Адразу пасля новага года ён паехаў да бацькоў. Багацькаўцы з радасцю сустрэлі яго, сабраліся паглядзець, распытацца і паслухаць пра вайну, а гэта ім было так блізка і балюча: ужо прыйшло некалькі пахавальных, ды і новых хлопцаў забіралі. Да таго ж ён быў першы, хто трапіў з вайны дамоў. Рад быў пабачыць родных і блізкіх, але асабліва сумаваў па Гурыку, з якім сустрэўся не адразу па прыездзе, а толькі на масленку, калі той прыехаў з Горак. Нага заживала кепска, гнаілася, на перавязкі прыходзілася ездзіць у Шамава, настрой быў паганы. Працавалася кепска і марудна — напісаў толькі апавяданне «Чарнічка». Прабыў у хаце месяц і паехаў у Мсціслаўль, а адтуль у Маскву. Тут працаваў чарцёжнікам, замучылі перавязкі, бо рана ўсё гнаілася. Накіравалі ў шпіталь у Ляфортаве, а там трымалі як у турме. Праз некаторы час запісалі на эвакуацыю ў другі горад, вывелі вялікую партыю раненых і пад канвоем салдат са стрэльбамі, як арыштаваных, павялі на вакзал. Доказы Максіма, што ён знаходзіцца ў адпачынку не хацелі і слухаць. У адным людным месцы ўдалося ўцячы... Як раз у гэты час старэйшы брат Іван прывозіў з фронту палонных, знайшоў Максіма, які засмуціў яго тым, што быў такі нервовы, прыгнечаны і раздражнёны. Іван стараўся супакоіць брата, праводзіў яго на вакзал і пасадзіў у цягнік на Смаленск. Адтуль падвадай ён дабраўся да Мсціслаўля, дзе быў воінскі начальнік, які даў накірунак у шпіталь Магілёва.

Перад тым, як легчы ў шпіталь, Максім вырашыў пабыць трохі ў Багацькаўцы, дзе і пражыў з 3 красавіка па 20 траўня. Рана ўсё гнаілася. Але ранена была не толькі нага, але і душа... Не ведаў, куды дзецца ад тых успамінаў пра вайну, ад якіх не мог спакойна спаць, і сніліся забітыя і параненыя салдаты, з якімі ён быў на фронце, успамінаў тых бязвінных ахвяр вайны, якіх прыслалі сюды па нейкай злой людскай волі, дзівіўся тым складаным псіхалагічным момантам, у якія трапляў чалавек у розных, часта неспадзяваных выпадках вайскавай службы і ў якіх сам нярэдка быў уражаны сваімі учынкамі. Складанасці і супярэчлівасці свету, жорсткасць і бязглуздзіца вайны, уплыў вайны на лёс простага чалавека, разбурэнне маралі чалавека вайной, паводзіны і адказнасць яго ў экстрэмальных ваенных умовах, увесь драматызм жыцця і смерці ў гэты знішчальны час поўнасю займаў думкі Максіма. Ён адчуваў неабходнасць паказаць гэта ўсё ў новых творах, якія павінны мець яскравую антываенную скіраванасць. І ў цэнтры ўсіх яго разважанняў — лёс беларускіх вяскоўцаў, беларускага народа, будучыня якога павінна быць светлай, вольнай і багатай.

Сіндром вайны так ахапіў яго, што ён не мог знайсці сабе месца. Думкі, думкі... Яны бесперапынна круціліся і не давалі спакою ні ўдзень, ні ўначы. Нага ныла, а то і моцна балела. Трохі кульгаў. Лячылі нагу і хатнімі сродкамі — канаплянай гарэлкай, але рана загойвалася марудна. Зноў ездзіў на падводзе на перавязку ў Шамава, а то і хадзіў. Прыйшоў час прызваць у армію і Парфіра.

Але не пісаць ён не мог, асабліва пра вайну — закончыў апавяданні «Літоўскі хутарок», «Дзёгачь».

А вясна была прыгожая, сэрца зрэдку ахоплівала радасць — яно хацела жыць... Маладзіцы часта прыходзілі варажыць, прасілі напісаць лісты, некаторыя заляцаліся да сімпатычнага хлопца. Адна з іх — Лёкса падабалася яму, але была замужам... Ды і ён тады быў такі сарамлівы, нясмелы.

У другой палове траўня ён паехаў у Магілёў. Зноў зашчаміла сэрца, што шмат людзей (у тым ліку і Парфір) пайшлі на бойню. Тры месяцы Максім праляжаў у шпіталі, дзе зрабілі аперацыю — хірург без наркозу шчыпцамі выцягнуў з раны асколак. Нудота ў шпіталі страшэнная, нават надумаў прасіцца на турэцкі фронт. Але прыйшоў загад эвакуіраваць усіх раненых у Маскву. Увесь час перапісваўся з Гаўрылам і Ганнай. Злаваўся, калі Гаўрыла рабіў памылкі, папраўляў іх і адсылаў назад. Падабаліся паэтычныя лісты Ганны.

З Масквы Максіма накіравалі ў Пскоў, дзе пражыў усяго тры тыдні. Начавалі ў фанерных футлярах ад аэрапланаў, дзе «мёрзлі як сабакі». Пісаў запіскі з просьбаю адправіць у сваю часць. У канцы кастрычніка пагналі праз Старую Русу, Гомель, Бабруйск, Асіповічы да Урэчча, а адтуль пехатою ў Слуцк, далей па 20 кіламетраў у дзень, у сваю батарэю, куды дабраўся толькі 15 лістапада. Быў на пазіцыі, а ў студзені 1916 года паслалі ў Петраград у Паўлаўскае ваеннае вучылішча, пасля заканчэння якога (пачатак чэрвеня), накіравалі ў Іркуцк. Па дарозе на некалькі дзён заехаў у Малу Багацькаўку, у Смаленск да Парфіра, якога тут рыхтавалі да адпраўкі на фронт у якасці тэлефаніста.

Потым паслалі яго ў Гжацк. Заехаў у Смаленск, дзе ў шпіталі ляжаў ранены Іван, восем дзён пабыў у хаце. Дапамагаў па гаспадарцы, асабліва прыемна было разам з бацькам і Іванам касіць гарох. Пабыў два дні ў Гаўрылы ў Горках, купіў стужачку ў касу для Ганулькі, якую увесь час успамінаў, як яна плакала, праводзячы яго з дому. Яна так любіла сваіх братоў! Праз Смаленск, Вязьму дабраўся ён да Гжацку, дзе тры месяцы чакаў адпраўкі на пазіцыю. Восень стаяла студзёная, няўтульная — ішоў дождж са снегам. Заняткі вайсковыя — нудныя і пустыя. Чытаць не было чаго, пагаманіць няма з кім. Было сумна, нават хацелася на фронт. А думкі адольвалі і раптам паліліся на паперу, і ў творчым сэнсе атрымалася ў Максіма сапраўдная літаратурная «гжацкая восень». Ён напісаў аповяданні: «Маці», «Хадзяка», «Генерал», «Амерыканец», «Прысяга», «Асілак», «Две сястрычкі», урывак з рамана «Крыж» — «На гаі».

У канцы года раптам накіравалі Максіма на фронт, нават заехаць дахаты не змог. Трапіў у раён пінскіх балот. Тут і лютаўскую рэвалюцыю 1917 года сустрэў. У войску адбываліся змены: пачалося братанне, выбары ў салдацкія саветы... Вяскою Максім захварэў вострым гастрытам, месяц быў у палявым шпіталі, потым эвакуіравалі ў Арол, а адтуль у Маскву, дзе праляжаў усё лета, а потым ужо ўвосень адправілі лячыцца ў Жалезнаводск. Так скончылася яго вайсковая служба, пра якую ён запісаў «... Але чатыры гады жыцця прапала».

Гаўрыла з вялікім стараннем пачаў вучыцца ў Каморніцка-агранамічнай школе ў Горках. Далі яму невялікую стыпендыю, з якой трэба было заплаціць за вучобу і за кватэру, грошай заставалася зусім мала, таму часта прыходзілася неяк перабівацца і без іх. Але тым не менш выпісаў сабе часопіс «Жизнь для всех». Хадзіў глядзець як адпраўлялі ў армію навабранцаў, шкадаваў іх і думаў, што многія з іх, маладых і моцных, могуць загінуць. І сэрца сціскалася за братоў сваіх... Спачатку ў Горках усё здавалася нудным, было сумна... А тут яшчэ да таго памерлі два знаёмыя яго вучні ад прастуды. Бачыў гора бацькі, маці, блізкіх. Адчуў жах смерці...

Але малодосць, прыгожыя краявіды Горак усялялі радасць жыцця. Гаўрыла паступова ўцягнуўся ў вучобу, многа чытаў Талстога, Дастаеўскага, Ганчарова,

Гётэ. Як і Максім, пачаў пісаць кароткія нататкі ў «Нашу ніву». У газеце «Горэцкі вестник» надрукаваў артыкул, накіраваны супраць русіфікатарскіх думак рэдактара газеты, лідэра кадэтаў, выкладчыка вучылішча С.Г. Цытовіча і падкрэслена падпісаў яго «Сын маці Беларусі». А пазней у газеце «Вольная Беларусь» выйшаў яго артыкул «Хто яны», у якім высмейваў эсэраў за іх ацэнку беларускага пытання, блізкую да яго разумення манархістамі, папамі і пагромшчыкамі.

У Горках Гаўрыла арганізаваў беларускі вучнёўскі гурток, які затым атрымаў назву Беларускае секцыя вучняў Горацкіх сельскагаспадарчых школ, а з 1914 года — Беларускае секцыя студэнтаў Горацкага сельскагаспадарчага інстытута, якая існавала да 1924 года. Пры секцыі дзейнічалі аддзелы: гісторыка-эканамічны, літаратурны, тэатральны, музычны, чыстага мастацтва. Гаўрыла асабліва актыўна ўдзельнічаў у працы тэатральнага аддзела, члены якога інсцэніравалі паэму «Тарас на Парнасе», ставілі п'есы Ф. Аляхновіча, У. Галубка, В. Дуніна-Марцінкевіча і іншых. На прадстаўленнях прысутнічала больш 500 чалавек. У. Галубку спадабалася пастаноўка яго п'есы, і ён падарваў на памяць Гаўрыле свой фотаздымак з надпісам: «Г. Гарэцкаму — У. Галубок».

У мясцовай газеце Гаўрыла друкаваў рэцэнзіі, у прыватнасці на спектакль «Манька» Ф. Аляхновіча, які паставіў Горацкі студэнцкі гурток. У той час Гаўрылу настолькі захапіў тэатр, што ён пачаў нават схіляцца да таго, каб стаць актёрам.

Як толькі выдавалася магчымасць, Гаўрыла наведваў сваю вёску. Звычайна найдаўжэй быў тут улетку, на канікулах. Многа працаваў па гаспадарцы, як мог дапамагаў бацькам, на якіх лягла ўся цяжкая сялянская праца без забраных на вайну сыноў. Каб трохі зарабіць грошы, узяўся рыхтаваць да экзаменаў у школу пяцёра хлопчыкаў. На душы ў Гаўрылы было цяжка: хваляваўся за братоў, ад якіх лісты прыходзілі вельмі нерэгулярна, нудна рабілася ад сварак і ў вёсцы, і ў хаце, дзе мужыкі многа п'юць і «рэжуцца ў карты», а бабы «дурэюць, пляткараць». Мучыўся сумненнямі, які жыццёвы шлях выбраць. Максім у лістах раіў больш чытаць прыродазнаўчую, сельскагаспадарчую, геаграфічную літаратуру, пісаў, што ратунак нашага народа не столькі ў «паэтах і кніжках, а ў плузе і фабрычнай машыне», а Гаўрылу больш цікавіла мастацкая літаратура, з часопісаў і газет хацелася ведаць, што дзеецца ў свеце. Адольвалі думы пра вайну, братоў, лёс беларускага народа. Быць каморнікам усё жыццё здавалася нецікавым. Максім раіў вучыць замежныя мовы, каб увесць час быў заняты справай, тады чалавек не ахоплівае сум (ён сам ведаў гэта па сабе). Толькі мілая сястрычка Гануля радавала сваёй душэўнай чысцінёй, ласкавымі адносінамі, светлымі марамі свайго юнага сэрца.

Парады брата для Гаўрылы былі паратункам: вольнага часу для хваробы «нуда і сум» не было. Да мноства іншых спраў пачаў вывучаць эсперанта і нямецкую мову. Сябраваў з Андрэем Сухім, які раней скончыў вучылішча і пакінуў Гаўрыле «Нашу ніву», беларускія кніжкі.

Вясною, калі так прыгожа і радасна ажывае прырода, адчуў Гаўрыла хваляванне свайго сэрца, якое неспакойна стала стукаць пры з'яўленні швагеркі Надзі, такой прывабнай, вясёлай, мілай... Сумаваў, калі яе не бачыў, і рабілася весялей, калі яна была... Нават напісаў для сябе некалькі вершаў інтымнага характару. «Сніўся Лаўрыку (Гаўрыле — *Р.Г.*) сон. Кажуць, што Надзя ў

манашках. І ён пазнаў яе. Многа чорных манашак, і яна між іх. Твар малады, прыгожы, вочы галубыя, задумлівыя, валасы русыя, узбітыя, як і раней. Ува сне ў яго накруціліся слёзы, сціснулася сэрца. І яна перажывае тое самае: ён гэта разумее — «Божа, што, калі гэта спраўдзіцца?»

Лютаўскую рэвалюцыю 1917 года Гаўрыла сустрэў у Горках. Большасць студэнтаў ахапіла радасць, знішчалі партрэты цара, генералаў. На вуліцы – маніфестацыя. Некалькі дзён стаяў на пасту міліцыянерам. Заняткі адмянілі. Пайшоў пешшу дамоў. На двары — усё, як заўсёды. Аж да кастрычніка Гаўрыла быў адпушчаны, бо ў Горках панавалі тыфус. Выпісаў «Курс стэнаграфіі» па сістэме Ф.К. Габельсбергера і авалодаў ім. У пачатку восені ён паехаў у Мсціслаў, каб дапамагчы ўсталявацца Ганульцы, якая паступіла тут у гімназію. Дарэчы, і Максім прыслаў для сястры трохі грошай, якія пайшлі на аплату кватэры. Ён заўсёды дапамагаў бацькам грашыма, хаця ў самога іх ледзь-ледзь хапала на жыццё. Пазней так заўсёды дапамагаў сваім родным і Гаўрыла.

Увосень 1917 года Максім прыехаў у Смаленск, дзе камісія «вызначыла яго ў нестраявыя». Тут ён сустрэў і Кастрычніцкую рэвалюцыю. Спачатку працаваў у канцэлярыі склада на вакзале, потым перайшоў на пасаду прыёмшчыка ад склада, а пазней — каменданта жыллёвага аддзела.

У сувязі з рэвалюцыйнымі падзеямі вучылішча ў Горках закрылі, вучняў адпусцілі блізу на ўсю зіму. Паўстала перад Гаўрылам пытанне: Што рабіць? Куды ехаць? — Канечне, да Максіма — і ўжо ў студзені 1918 года ён прыехаў у Смаленск. Максім быў рад пабыць разам з братам, хаця і шкадаваў, што вучоба яго абарвалася, дапамог яму ўладкавацца на працу ў эканамічны аддзел Губвыканкама спачатку ў якасці рэгістратара, пазней – сакратара-стэнаграфіста. Праз колькі дзён па прыездзе Гаўрыла захварэў — аказаўся плямісты тыфус. Заразны барак бальніцы быў за горадам, але Максім так хваляваўся за жыццё брата, што кожны дзень наведваў яго. Той адсылаў яму пісулькі, але адзін час яны былі мала зразумелыя, без сэнсу. Максім адчуў, што яны напісаны, відаць, у непрытомнасці, і яго ахапіў яшчэ большы жах ад думкі, што брат можа памерці. Але 20 лютага Гаўрыла ўсё ж выпісалі з бальніцы. Максім пазней высвятліў, што Гурык падхапіў хваробу, відаць, яшчэ ў Багацькаўцы, калі хадзіў наведваць хворую Надзю, якая ляжала бледная, амаль нерухомая, але такая прыгожая...

З газеты «Вольны Беларус» даведаліся, што бальшавікі разагналі Беларускаю раду. Праўдзівую карціну гэтай ганебнай падзеі Максім пазней (1922 г.) апісаў у апавяданні «Усебеларускі з'езд 1917-га года».

Максім па сумяшчальніцтву пачаў працаваць у газеце «Известия Смоленского Совета депутатов», а потым перайшоў туды на сталую працу. Ён піша фельетоны, артыкулы на розныя тэмы, робіць пераклады сваіх жа апавяданняў, галоўным чынам пад псеўданімам Дед Кузьма, крыптанімамі Д.К., Д. і інш.⁶ Сярод іх апавяданняў «Сука магната», «Монашенка», аповець «За што?» і інш. Пачаў ён пільна працаваць над складаннем «Руска-беларускага слоўніка». Гаўрыла як мог дапамагаў.

На Вялікдзень прыехалі браты на некалькі дзён у Багацькаўку, была вялікая

⁶ Максім Гарэцкі. *Публіцыстыка 1918-1919 гг.* / Уклад. В.Дз. Селяменяў, В.У. Скалабан. Мінск, 2000.

радасць: уся сям'я сабралася ў двары — «першы раз пасля 1913 г.» У Смаленску Максім цяжка захварэў на іспанку, думаў нават, што сухоты. Але ўсё абышлося. Лета і пачатак восені Максім прабыў у Багацькаўцы, дзе амаль увесь час сядзеў над слоўнікам, уважліва вывучаў слоўнік Насовіча. У кастрычніку ўжо сабраўся ехаць у Смаленск, як нечакана прыбегла з Мсціслаўля Ганулька, куды завезлі яе на вучобу — відаць, вельмі ёй захацелася на развітанне пабачыцца з любым братам. Яму шкада было яе, што так далёка бегла, што стамілася, дык ён, відаць, не зусім ветліва, бо пакрыўджанай яна здавалася, спытаў: «І чаго ты прыйшла?» Каб ведаў Максім, што бачыць сваю адзіную, такую родную і блізкую сястрычку апошні раз...

У Смаленску тады жыў Янка Купала, які разам з Максімам у кастрычніку 1918 года запісаўся слухачом факультэта па гісторыі мастацтваў у Смаленскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута. Янка Купала часта запрашаў Максіма да сябе ў гасці, нярэдка да брата далучаўся і Гаўрыла. Уладзіслава Францаўна гасцінна частавала братаў. Былі цікавыя размовы пра беларускую літаратуру, гісторыю Беларусі і яе гарадоў. Янка Купала тады захапляўся нумізматыкай, і яны нярэдка разглядалі яго досыць вялікую нумізматычную калекцыю і адпаведныя кнігі.

У Смаленск прыехаў Фабіян Шантыр, які меў на мэце стварыць беларускую партыю левых эсэраў. Гаўрыла думаў, што гэта партыя будзе яму бліжэй за іншыя: яна прымае Кастрычніцкую рэвалюцыю, адстойвае класавыя інтарэсы сялян-сераднякоў і беднаты, кардынальна вырашае нацыянальнае пытанне. Быў скліканы першы ўсёгарадскі ўстаноўчы сход новай партыі, на які сабралася чалавек пад 100. Шантыр быў абраны старшынёю, Г. Гарэцкі — сакратаром сходу. І вось на запытанне Шантыра, на якой мове весці сход, амаль аднагалосна было прынята: сход весці на рускай мове, а па-беларуску не гаварыць. Шантыр дэманстраванна пакінуў сход, Гаўрыла — за ім. Сход не адбыўся, партыя арганізавана не была.

3 Петраграда ў Смаленск прыязджаў А. Чарвякоў, каб арганізаваць беларускую секцыю РКП, спачатку з гэтага нічога не выйшла. Пазней прыехалі Жылуновіч, Дыла і інш. Усе гаварылі, што рыхтуецца абвяшчэнне Беларускай рэспублікі. Браты Гарэцкія таксама чакалі гэтага. Тым не менш у «Звяздзе» быў надрукаваны артыкул Кнорына, у якім адзначалася, што ніякіх беларусаў у Заходняй Камуне няма, што іх выглядзелі ў мікраскоп беларускія нацыяналісты і г.д. А. Чарвякоў, які зваўся беларускім камісарам, усюды насіў з сабой «Этнаграфічную карту Беларусі», складзеную Я. Карскім і тэрмінова выдрукаваную Белнацкомам. Ён раздаваў карту ўсім знаёмым, у тым ліку падараваў і Гаўрыле з аўтографам: «Ад беларускага камісара». Адбыўся Смаленскі краёвы з'езд Саветаў Заходняй Камуны, стэнаграфістам на якім працаваў Гаўрыла. Стэнаграфаванне ён і прамову старшыні Обліскамзапа Мяснікова, які быў супраць стварэння Беларускай рэспублікі. Выступленне прадстаўніка Беларускай секцыі РКП з Пецярбургу Лагуна сустрэлі вельмі холадна і нават ваража. Ішла жорсткая барацьба за ўтварэнне рэспублікі. Гарэцкім, як і многім іншым, здавалася, што бальшавікі шчыра адстойваюць нацыянальныя інтарэсы раней прыгнечаных царызмам нацыянальнасцей, але многія факты іх дзейнасці пакідалі ўражанне, што вырашэнне нацыянальнага пытання носіць толькі дэкларацыйны характар.

У канцы 1918 года I краёвы з'езд РКП Заходняй Камуны ў Смаленску перайменаваў сябе ў I з'езд БКП і абвясціў утварэнне БССР у этнаграфічных межах. Браты Гарэцкія былі ўсхваляваны і шчыра рады, верылі ў пабудову новай Беларусі, тым больш, што былі тады ў Смаленску знаёмы з адданымі справе беларушчыны першымі членамі беларускага ўрада: З. Жылуновічам, А. Чарвяковым, Ф. Шантырам, Я. Дылам і іншымі. Максім нават надрукаваў у газеце артыкул «Няхай жыве Камуністычная Беларусь!» У той жа час браты былі сведкамі страшэнных пакут людзей, якія прынеслі рэвалюцыя і бальшавіцкі рэжым: расстрэлы «представителей имущих классов» (іх спісы друкаваліся ў смаленскіх газетах), бясчынства на сяле, хамства, здзекі, страх... Разабрацца ва ўсёй той блытаніне і катаванні многім было цяжка, у многіх прадстаўнікоў інтэлігенцыі «душа дваілася»... Іменна тут, у Смаленску, Максім задумаў, а можа, і пачаў пісаць аповесць «Дзве душы»⁷.

Выйшаў з друку «Руска-беларускі слоўнік» М. і Г. Гарэцкіх, які Гаўрыла ў канцы 1918 года вазіў у Менск, дзе здаў Алесю Гаруну — загадчыку кнігарняй. У Менску ён тады пазнаёміўся з Я. Лёсікам, С. Ракам-Міхайлоўскім, З. Бядулем. Асабліва моцнае ўражанне пакінуў Гарун: былы паліткатаржанін, рабочы-сталяр, нягледзячы на такую беднасць, з хвораі маці на руках, сам сухотнік, а так апантаны беларускай нацыянальнай ідэяй!

Гаўрыла вярнуўся ў Горкі на вучобу, а Максім па прапанове Кнорына ў пачатку 1919 года пераехаў у вызвалены ад нямецкіх акупантаў Менск на сталую працу ў «Звязду». Надзея пабудовы незалежнай БССР і нават эйфарыя, якая ахапіла многіх змагароў і прыхільнікаў беларушчыны, у хуткім часе зноў пахіснулася: пасля Першага ўсебеларускага з'езда Саветаў урад З. Жылуновіча быў скінуты і маскоўскія бальшавікі ўтварылі Літоўска-Беларускую Савецкую Рэспубліку са сталіцай у Вільні, куды і пераехала рэдакцыя «Звязды», а з ёй і Максім.

Першы Віленскі нумар газеты «Звязда» выйшаў 1 красавіка 1919 года, а ўжо 21 красавіка горад раптоўна быў захоплены польскімі войскамі. Максім прагнуўся ад грукату гармат і кулямётаў. Ён прабраўся пад свіст куль у гатэль «Брыстоль», дзе жылі супрацоўнікі «Звязды». Кнорына там ужо не было, а «... дапамог нам ратавацца, з невялікаю рызыкаю і небяспекаю для сябе самога, беларускі драматург і артыст Францішак Аляхновіч. Ён прывёў нас да сябе на кватэру, і там на Маставой вуліцы, мы і прыпыніліся, каб троху абдумацца, якім спосабам выбрацца з Вільні [...]. Але выбрацца нам тады не прыйшлося, мы мусілі застацца ў Вільні...»⁸

Максім пачаў выкладаць беларускую мову і літаратуру ў Першай Віленскай беларускай гімназіі (адчынілася 1 студзеня ў тым годзе), а таксама працаваць на беларускіх настаўніцкіх і вышэйшых літоўскіх педагагічных курсах. Ён даведаўся, што настаўніца пачатковых класаў той жа гімназіі Леаніла Чарняўская рыхтуе для друку сваю першую чытанку «Родны край». Пайшоў пазнаёміцца і быў уражаны: вельмі прыгожая, зграбная, з вялікімі сінімі-сінімі

⁷ Илькевич Н.Н. «*Душа двошлась...*» *Повесть, рожденная в Смоленске*. Смоленск, 1997.

⁸ Гарэцкі Максім «*Смаленск – Менск – Вільня*». *Творы*. Мінск, 1990. С.292.

вачыма, якія свяціліся розумам і добразычлівасцю, пышнай касой, такімі плаўнымі рухамі, а калі загаварыла, дык ён пачуў надзіва чыстую напеўную мову, меладычны грудны голас... Адразу вырашыў: “Гэта яна, адзіная... Павінна стаць маёй!” Аказалася, што Леаніла з Таргуноў Докшыцкага раёна Віцебшчыны з сялянскай сям’і Усціна і Аміліі Чарняўскіх, у якіх было аж шасцёра дзетак, закончыла Вышэйшае Марыінскае вучылішча ў Вільні, займалася рэпетытарствам, настаўнічала ў сяле Залесе на Віленшчыне, падрыхтавала зборнік “Дзяцінныя гульні”, пісала абразкі для дзетак. Максім стаў частым госцем утульнай кватэры на Вострабрамскай вуліцы каля будынку Беларускай гімназіі, куды заўсёды прыходзіў з букетам руж, хаця і даставаць іх было небяспечна, бо на вуліцах ішла страляніна. У хуткім часе і зусім перабраўся сюды — 16 ліпеня яны абвянчаліся ў Прачысценскім саборы.

Шчасце ў шлюбе, цікавая педагагічная дзейнасць у гімназіі натхнілі Максіма на плённую творчую працу, ён адчуў вялікі ўздыв, прыліў сіл і працаздольнасці... Больш чым у 10 нумарах “Беларускай думкі” (1919 г.) была надрукавана буйная аповесць “Дзве душы”⁹ і ў тым жа годзе выйшла асобным выданнем. Твор адразу заўважылі і прыхільна сустрэлі многія сучаснікі: стануўчыя крытычныя артыкулы напісалі Зм.Бядуля, Антон Луцкевіч. Яе ўплыў на працэс беларускага адраджэння быў настолькі значны, што, напрыклад, І. Канчэўскі, аўтар брашуры “Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду” (1921), у якасці свайго псеўданіму ўзяў імя галоўнага героя аповесці Ігната Абдзіраловіча. Адно за адным выходзяць апавяданні: “Ідуць усё – іду я”, “Кросны”, “Панская сучка”, “Тамашы”, “Бірка”, “Злосць”, “Грэшная чарнушка”, “Паншчына”, “Дурны вучыцель”, “Еду дамоў”, “Страшная музыкава песня”, “Скарб”, “Сасна”, “Апостал”, “Прафэсар” і інш.

Адначасова Максім перарабляў і дапаўняў смаленскі слоўнік братоў М. і Г. Гарэцкіх, які пад назваю «Маскоўска-беларускі слоўнік» выйшаў у Вільні ў 1920 годзе, а перад гэтым падрыхтаваў «Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнічак», які меў тры выданні. Пільна працаваў Максім над кнігай «Гісторыя беларускае літаратуры», якая выйшла ўжо ў 1920 г., а на наступны год — другое папраўленае выданне. Апрача таго, убачыў свет на польскай мове «*Krótki zarys historii literatury białoruskiej*». На кнігу адразу адгукнуўся ў «Нашай ніве» А. Навіна: «Мы горача вітаем працу М. Гарэцкага. Яна бясспорна мае вагу не толькі як учебнік, але і як адзін з фактараў усведамлення «маладых» беларусаў, каторыя так мала ведаюць аб сваім народзе, аб яго гісторыі і літаратуры. Яна пакажа і нашым суседзям, якія культурныя скарбы меў і мае беларускі народ».

У розных газетах Максім надрукаваў крытычныя артыкулы пра Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Уладзіслава Галубка і рэцэнзію на яго п’есу «Апошнія спатканне», артыкулы пра Лявона Гмырака, Паўлюка Багрыма, Янку Купалу і іншых, шэраг публіцыстычных артыкулаў (звычайна пад псеўданімамі Дед Кузьма, А. Мсціслаўскі): «Свабода слова», «Да амерыканскіх беларусаў», «Любіце польскі народ», «400-лецце друку ў Вільні», «Беларускія дзесяты з польскаю душою» і іншыя. У кнізе «Памяці Івана Луцкевіча» (Вільня, 1920)

⁹ «Рэабілітацыя» аповесці адбылася толькі праз 70 гадоў, калі яна ў 1989 г. была надрукавана ў часопісе «Полымя», № 7, хаця ў Нью – Ёрку яна выйшла значна раней – у 1975 г. у выданні газеты «Беларус» з прадмовай Станіслава Станкевіча.

змешчаны ўспаміны М. Гарэцкага.

Леаніла Чарняўская працавала над чытанкай «Родны край», якая неаднаразова перавыдавалася. Яна падбірала найбольш выдатныя творы з сусветнай літаратуры, сама пераклала іх на беларускую мову. Максім дапамагаў. Жонка змясціла ў кніжцы асобныя апавяданні М. Гарэцкага і ўрыўкі з іх, а таксама зусім новыя, такія як «Бітва на Уле», «Уцёкі Сярэбранага» і інш. Вось як успамінае пра гэтую кніжку, па якой ён таксама вучыўся, Янка Брыль: «Родны край», трэцяя і чацвёртая пасля лемантара кніжка для чытання. Танная, шэра-шурпатая папера, няхітрыя графічныя малюнкi, усе тэксты ў густую падборку, — нібы вельмі вялікая сям'я сабралася ў беднай цеснаце мужыцкай хаты. Аднак, якая яна дружная, разумная сям'я — з якой любасцю да справы, з якім грунтоўным веданнем яе складзена гэтая кніжка!.. Тургенеў — «Гора» («Шці»), Чэхаў — «Іванька», Гаршын «Жаба — падарожніца» і «На полі бойкі» (урывак з апавядання «Чатыры дні»)… Ажэшка — «Рэха», Тэтмаер — «Успаміны», Канапніцкая — «Як кароль у паход выходзіў…», Да рускіх і палякаў — сусветна любімы датчанін Андэрсан — «Каралеўская вопратка», «Апошняя лекцыя» француза Дадэ, «Дарагія грошы» — украінскае, «Горкі смех» — яўрэйскае… Туды, у гэтую цудоўную сям'ю, натуральна і раўнапраўна ўвайшло і наша роднае — Багушэвіч, Купала, Багдановіч, Колас, Бядуля, Цётка… Гэта адтуль заселі ў памяці майго сэрца «Воўк і авечка», «Песні вайны», «Слуцкія ткалі», «Ліпы старыя», «Малітва малага Габрусіка», «Міхаська»…

Гэта адтуль пачаўся і мой Гарэцкі, мая любоў да яго…»¹⁰

Каб мець сваю беларускую газету ў Сярэдняй Літве і дапамагчы «чытаючым кірылаўскімі літарамі беларусам» М. Гарэцкі як рэдактар-выдавец пачаў з 24 снежня 1920 года друкаваць штотдзённую грамадска-палітычную і літаратурную газету «Наша думка», у якой асноўная ўвага аддавалася палітычнаму і эканамічнаму становішчу Заходняй Беларусі, змаганню за беларускую культуру і асвету. Выйшла толькі 27 нумароў, бо ўжо 8 ліпеня 1921 года газета была забаронена польскімі ўладамі. Але ўжо 14 верасня М. Гарэцкаму ўдалося пачаць выдаваць на беларускай мове газету таго ж накірунку «Беларускія ведамасці». Выйшла 19 нумароў — 15 студзеня 1922 года газета была закрыта. З літаратурных і гістарычных матэрыялаў, апублікаваных у газеце, былі выдадзены «Беларускі дэкламатар» і 3 зборнікі «Беларускія ведамасці». У газетах друкавалі артыкулы многія вядомыя беларускія дзеячы культуры, навукі, адукацыі. Шмат матэрыялаў змясціў і сам Максім.

З вялікім стараннем і любоўю Максім вёў заняткі ў Беларускай гімназіі, поспехі вучняў якой прыносілі задавальненне і надзею на будучае пакаленне свядомых беларусаў. Асаблівую ўвагу звярнуў на вучаніцу сёмага класа Наталлю Арсенневу, якая нядаўна прыехала з Яраслаўля: яна слухала свайго настаўніка так ўважліва, баялася прапусціць хоць адно яго слова, старалася вучыць усе яго заданні, глядзела на яго як зачараваная ўлюбленымі вачыма… Пазней успамінала знакамітая паэтка: «Маім духоўным настаўнікам стаўся блізу з першых дзён навукі ў гімназіі настаўнік беларускае мовы і літаратуры, аўтар «Руні» й «Патаемнага» Максім Гарэцкі. Памятую, калі я пабачыла яго ўпершыню на лекцыі ў нашай 7-ай класе, мяне самперш уразілі ягоныя вочы —

¹⁰ Янка Брыль «Пасля лемантара» // ЛіМ. 1981. 2 студзеня.

вялікія, цёмныя, гарачыя, быццам два чорныя знічы (я гэтак і падумала тады — «знічы») на худаватым, аскэтычным, крыху татарскага складу твары. Іншых вачэй, падумала я, аўтар «Патаёмнага» мець і не мог... Зразумела я тады й тое, што я мушу цяпер як найхутчэй дасканала апанаваць беларускую мову й заўсёды, заўсёды, найлепей за ўсіх у класе, ведаць задаваныя нам Гарэцкім лекцыі з беларускае літаратуры [...] У восьмы клас я перайшла з добрымі ацэнкамі й з беларускае мовы й з літаратуры.

[...] Аднак заняtkі ў Беларускай гімназіі, якую я ўжо моцна паспела палюбіць, пачаліся ў сваім часе й я ўзноўкі сустрэлася з сябрамі і настаўнікамі, між імі з Максімам Гарэцкім. На вялікі мой жаль, ён не быў ужо выкладчыкам літаратуры ў нашым класе. Ды сувязь мая з ім дзеля гэтага не парвалася, а яшчэ паманцнела”.

Юная гімназістка асмелілася і паказала настаўніку два сваіх вершы: “Восень” і “Светлы дзень дагарае над сумнай зямлёю”. У той жа дзень у гімназіі праводзіўся літаратурны вечар. “Гэтага памятнага для мяне вечара першым выйшаў на сцэну Гарэцкі. Памаўчаўшы, ён абвясціў прысутных, што мае для іх добрую навіну. “У нас з’явілася новая Буйлянка, — сказаў ён, — новая паэтка, якая ўжо сёння ці не перавышае Канстанцыю Буйлу сваім талентам. Вось паслухайце”... І Гарэцкі пачаў чытаць... дадзеныя яму нараніцы мае вершы.

[...] М. Гарэцкі быў вельмі суровым, маламоўным настаўнікам і крытыкам. Ён блізу ніколі не правіў слабейшых месцаў маіх вершаў, бо здараліся ж і такія, а проста аддаваў іх мне, зацеміўшы: “Гэтак па-беларуску не гаворыцца”, або “Гэтае месца раю перапрацаваць” ці што іншае. Неўзабаве я навучылася разумець яго не толькі з паўслова, але гледзячы адно на ягоныя шырокія, цёмныя бровы, якія то насупліваліся, то ўзнімаліся ўгару, залежна ад уражання. Рух гэтых броваў, нячастая ўсмешка на вузкіх вуснах, — былі тым стымулам, што вёў мяне наперад, прымушаў уларта працаваць над сабою, над моваю...

[...] Але гэtkі ўжо быў Гарэцкі ў дачыненні й да іншых і да сябе — суровы, справядлівы й вельмі паважаны”¹¹.

Першы друкаваны верш Наталлі Арсенневай “Восень” з’явіўся ў газете “Наша думка” 8 верасня 1921 года, дзе яго змясціў М. Гарэцкі. Троху пазней той жа верш, а перад гэтым “Плач старога лясуна”, ён надрукаваў у газете “Беларускія ведамасці”, а затым яшчэ некалькі вершаў у “Зборніку Беларускіх ведамасцей”. У лісце да Я. Карскага Максім паведаміў: “Маем толькі адну прыемнасць, тую, што на старонках газет, якія тут выходзілі, азначылася новая, пэўная і спадзейная талань маладой паэтэсы Наталлі Арсенневай...”¹²

У гэты час адбылася асаблівая сямейная радасць Леанілы і Максіма Гарэцкіх — 13 сакавіка 1921 года нарадзілася дачка Галіна.

Пасля вяртання са Смаленску ў Горкі Гаўрыла адначасова з вучобай працаваў сакратаром-стэнаграфістам павятовага выканкама і яго прэзідыума. На ўсе павятовыя з’езды Саветаў яго абіралі прадстаўніком ад Саюза вучняў Горацкага сельскагаспадарчага вучылішча і прывітанне з’езду ён прыныцова рабіў толькі па-беларуску. Працягваў займацца ў беларускім драматычным

¹¹ Арсеннева Наталля «*Я не палітык, і ніколі ім не была*»// ЛіМ.1992. 17 ліпеня.

¹² Гарэцкі Максім. *Творы*. Мінск, 1990. С.398.

гуртку, надрукаваў некалькі артыкулаў па пытаннях нацыянальнай палітыкі ў мясцовай газеце “Луч Интернационала”.

20 верасня 1919 года Гаўрыла атрымаў дыплом аб заканчэнні вучылішча і быў накіраваны ў якасці каморніка-агранома і інструктара-рэвізора па землеўпарадкаванню Уфінскага губземаддзела (г. Уфа). Так добра і актыўна працаваў, што на наступны год яго абралі членам Прэзідыума Дзяржаўнага лугаваго фонду Уфінскай губерні. Як карэспандэнт газеты “Известия Уфимского губернского революционного комитета”, ён часта змяшчаў у ёй артыкулы аб саўгасах, паляпшэнні сялянскай гаспадаркі, зямельнай палітыцы Саветаў і нават аб драме “Углекопы” у гарнізонным тэатры. Ведаючы эсперанта, дапамагаў гурткам па яго вывучэнні. Прага да ведаў была такая нястрымная, што паступіў у Уфінскі інстытут народнай адукацыі, у якім праслухаў другі курс прыродазнаўчага аддзялення. Лічыў, што павінен стаць гарманічна развітым чалавекам і таму запісаўся ў школу мастацкай гімнастыкі, але туды без тапачак не прымалі, а купіць іх не было за што...

Вельмі хацелася вучыцца далей і як толькі стала магчымым, паехаў у Маскву, каб паступіць у Пятроўскую (пазней — Ціміразеўскую) сельскагаспадарчую акадэмію (ПСГА). У ліпені 1920 г. паступіў інструктарам у распараджэнне Цэнтральнага аддзела землеўпарадкавання Наркамзема і ў хуткім часе быў залічаны без экзаменаў на эканамічны факультэт Пятроўскай акадэміі.

Гаўрыла здолеў улетку наведаць Багацькаўку. Іван пабудаваў новую хату і пераехаў туды сваёй сям’ёю, Парфір служыў у арміі, Ганулька вучылася. Сялянская праца і жыццё былі як і раней, толькі яшчэ трохі горшыя з прычыны вайны і рэвалюцыі. Гурык, што паспеў, памог па гаспадарцы бацькам, якія зараз жылі адны. З вялікім жалем убачыў, што цудоўны лес Багацькаўшчыны значна пасеклі, вялікае балота Мох яшчэ больш зарасло лазою і дробным балотным лесам, лес Жаб’е зусім выгарэў... Надзя “пакінула сваю нясмеласць і сарамлівасць і да ночы жартавала са Сцяпанам. Узімку мелася быць іхнае вяселле. Мадонны ў яе поглядзе і феі-русалкі ў яе поступе Лаўрык (Гурык — Р.Г.) ужо не бачыў...”.

Да пачатку вучобы заставаўся яшчэ трохі часу, і Гаўрыла вырашыў скарыстаць такую магчымасць, каб з’ездзіць у Вільню да брата Максіма, па якім вельмі засумаваў. Раз залічылі ўжо студэнтам, дык і адпрошвацца ў начальніка Цэнтразема не стаў, але меў камандзіроўку ад Наркомасветы РСФСР. Набраў кніжак на беларускай мове, у тым ліку і камуністычнай літаратуры. Пакуль ехаў, войскі Чырвонай арміі пакінулі Вільню і даваўся з цяжкасцю прабірацца праз літоўскі кардон. Сустрэча з братам была вельмі радасная: вялі доўгія размовы, усюды хадзілі, Максім паказаў горад, Беларускаю гімназію. Гурыку вельмі спадабалася братавае — і ён, і яна адразу адчулі роднасць, блізкасць. Пазнаёміўся Гаўрыла з А. Луцкевічам, С. Некрашэвічам, Я. Станкевічам, з міністрам па беларускіх справах пры ўрадзе Літвы Сямашка. Са Станкевічам многа разоў спрачаліся пра шляхі беларускага адраджэння. Гаўрыла даказваў яму, што без эканамічнага адраджэння вельмі цяжка дабіцца сталага нацыянальнага, што нацыянальная і палітычная незалежнасць абавязкова патрабуе і эканамічнай самастойнасці, што ўсе гэтыя элементы ўзаемазвязаны, таму неабходна інтэгральнае адраджэнне. У асобе Сямашкі Г. Гарэцкі пабачыў першага гандляра-спекулянта на беларускай справе і зразумеў, колькі небяспечі

могучь яны прынесці сапраўднаму нацыянальнаму адраджэнню. 7 дзён праляцелі непрыкметна. Максім праводзіў брата, які набраў беларускай літаратуры, надрукаванай у Вільні, і пад выглядам настаўніка зноў перайшоў літоўскі вайсковы кардон праз Ашмяны да станцыі Солы. Браты развіталіся каля трох крыжоў з белага мармуру. Гаўрыла залез на адзін з іх і па-беларуску і на эсперанта напісаў: “Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся! Няхай жыве Савецкая Беларусь!”

Па звароце ў Маскву Г. Гарэцкі за самавольную адлучку з Цэнтразема быў пасаджаны ў турму, дзе прасядзеў 4 дні. Не ведаў тады Гаўрыла, што гэта яго пачатковае такое выпрабаванне і нават не лічыў яго “першым арыштам”, бо не мог і падумаць, што наперадзе яго чакаюць значна больш жудасныя яшчэ аж чатыры...

У Маскве адчуваўся яшчэ большы рэвалюцыйны ўздых, які Гаўрыла ўспрыняў усёй сваёй дзейснай натурай: адразу ўступіў у Асацыяцыю рэвалюцыйнага студэнцтва — Асрэўстуд, тады яшчэ зусім нешматлікую, усяго 100-120 чалавек. Хутка стаў членам прэзідыума Асрэўстуда, загадчыкам культурна-асветніцкага аддзела, старшынёй міжгурткавага бюро і рэдактарам першай насценнай газеты Пятроўскай акадэміі “Інформатор”.

Але ўвесь час думалася Гаўрыле пра Беларусь, якая ў выніку шматвяковага заняпаду стала адным з самых мала вывучаных, бедных і закінутых краёў царскай Расіі. Пабудова сацыялістычнай краіны бачылася адзінай магчымасцю сапраўднага адраджэння. Чытаў ён Маркса, Леніна — і ўсё здавалася лагічным і правільным. Многія сумленныя грамадзяне, асабліва інтэлігенцыя, у тым ліку і Гаўрыла Гарэцкі, як і яго брат Максім, імкнуліся ўключыцца ў пабудову новага жыцця. Але стан Беларусі ў той час таксама быў вельмі цяжкі, складаны і нейкі дваісты: з аднаго боку — нацыянальнае і культурнае адраджэнне, з другога — палітычнае раз’яднанне на кавалкі. Заходняя мяжа Савецкай Беларусі праходзіла зусім блізка ад Менску. Замест адзінай этнаграфічнай Беларусі засталася невялічкая ССРБ у складзе адной Меншчыны, бо, як быццам па пастановах губернскіх з’ездаў Саветаў, адлучыліся Смаленшчына, затым Магілёўшчына і Віцебшчына. Дык што ж гэта за нацыянальная палітыка бальшавікоў?

Але ўсё ж Беларусь павінна быць сацыялістычнай краінай, а для гэтага ёй патрэбна свая інтэлігенцыя. Таму па ініцыятыве Гаўрылы Гарэцкага была створана Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя студэнтаў ПСГА, задачы якой вызначылі так: вывучэнне народна-гаспадарчага, грамадска-палітычнага, культурна-нацыянальнага і прыродна-гістарычнага бакоў жыцця Беларусі; выяўленне шляхоў і магчымасцей культурна-эканамічнага адраджэння Беларусі; прапаганда ідэй адраджэння; барацьба з шавіністычнымі і вузка-нацыянальнымі плынямі беларускага адраджэнскага руху; правядзенне мерапрыемстваў, накіраваных на культурна-эканамічнае адраджэнне Беларусі; аб’яднанне і падрыхтоўка культурных працаўнікоў для дзейнасці ў навуковым, гаспадарча-тэхнічным, культурна-асветніцкім і іншых напрамках; шырокая культурна-асветніцкая праца; арганізацыя навуковых даследаванняў, экспедыцый і іншых мерапрыемстваў на тэрыторыі Беларусі і г.д. Старшынёю Асацыяцыі выбралі Гаўрылу Гарэцкага.

Праца Асацыяцыі пайшла вельмі актыўна. Збіраліся не менш, чым 1 раз на тыдзень – чыталі кнігі, рабілі даклады, рэфераты, арганізавалі бібліятэку, добры

хор, які карыстаўся вялікім поспехам. Загадчыцай бібліятэкі і ўдзельніцай хору была Ларыса Парфяновіч — будучая жонка Гаўрылы Гарэцкага.

Асабліва запомнілася маёўка пад Ліхаборамі, якую студэнты правялі 25 мая 1921 года — у дзень смерці Максіма Багдановіча. З арміі прыехаў Уладзімір Дубоўка, з Беларускага прадстаўніцтва прыйшлі яго кіраўнік Мароз, супрацоўнікі Парэчын, Станкевіч і іншыя. Гаўрыла зрабіў даклад, шмат дэкламаваў вершаў на памяць, у тым ліку верш Янкі Купалы “Сні, таварыш, аб камуне”. Многа было выступленняў. Потым аб гэтай сустрэчы былі надрукаваны нагаткі Гарэцкага і Мароза ў газеце “Савецкая Беларусь”.

Пятроўская акадэмія ў той час была адной з самых лепшых навучальных сельскагаспадарчых устаноў. Лекцыі чыталі выдатнейшыя прафесары — гонар сусветнай навукі: А.В. Чаянаў, М.Д. Кандрацьёў, А.Г. Даярэнка, А.А. Рыбнікаў, А.Ф. Фартунатаў і іншыя. З іх імёнамі, у прыватнасці, звязана стварэнне арганізацыі на-вытворчай школы, якая вельмі многа зрабіла для прагрэсу сусветнай аграрнай навукі. Г. Гарэцкі быў адным з лепшых вучняў гэтых эканамістаў-аграрнікаў.

Асацыяцыя арганізавала і агульнагэарэтычныя даклады. Прынамсі, вельмі цікавыя даклады зрабілі прафесары А.В. Чаянаў (“Праблемы краю”, прычым матэрыял даў на прыкладзе Беларусі), А.Ф. Фартунатаў (“З сельскагаспадарчай рэчаіснасці Беларусі”), Н.М. Кулашы (“Прырода Беларусі”), В.В. Вінер (“Прынцыпы раянавання”) і г.д.

У Беларусі Асацыяцыя надавала вялікае значэнне, бачылі ў ёй крыніцу будучых агранамічных кадраў для рэспублікі. Заўсёды, калі ў Маскву прыезджаў А. Чарвякоў, Гаўрыла ехаў у Беларускае прадстаўніцтва і сустракаўся з ім. Чарвякоў — вельмі сціплы і даступны чалавек — расказваў пра гаспадарчае і культурнае будаўніцтва на Беларусі і падрабязна распытваў пра студэнцкае жыццё, пра працу Асацыяцыі. Размова ішла толькі на беларускай мове. Ды і супрацоўнік беларускага НКУС Багуцькі, які звычайна суправаджаў Чарвякова, таксама размаўляў па-беларуску.

Многія з сяброў Асацыяцыі ў далейшым сталі вядомымі беларускімі вучонымі і дзеячамі сельскай гаспадаркі: Павел Рагавы, Сяргей Ждановіч, Мікіта Лайкоў, Пётра Хоцкі, Іван Ухін, Пётра Санько і іншыя.

14 лістапада 1921 года прайшоў урачысты сход Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў, прысвечаны першаму году яе працы. Гадавы сход адбыўся ў галоўным будынку Пятроўкі. Прыехаў А. Чарвякоў, усё Беларускае прадстаўніцтва на чале з М. Марозам, прадстаўнік Наркамасветы Беларусі М. Лойка і іншыя. На ўсіх сход зрабіў вялікае ўражанне, бо сабралася поўная зала, хор спяваў цудоўныя песні, было ўсё дужа ўрачыста і натхнёна. Выступіўшы з уступным словам, старшыня праўлення Асацыяцыі Г. Гарэцкі адзначыў: “... мы пачалі работу па адраджэнню краю, “пакінутага Богам і людзьмі!” Нас аб’яднала адзінае мацнейшае жаданне, адзіны творчы парыв — імкненне да Рэнэсансу Беларусі”. З вялікай увагай заслухалі цікавую прамову А. Чарвякова, які абмаляваў сучасную працу на Беларусі. Затым Г. Гарэцкі зрабіў даклад “Вывучэнне Беларусі, як фактар яе адраджэння”. М. Лайкоў гаварыў аб мэтах і задачах Асацыяцыі, І. Грабоўскі — аб гісторыі стварэння і мінулай дзейнасці. Сход закончыўся спяваннем беларускай марсельезы “Ад веку мы спалі”. Пазней была выдана кніжка аб гэтым сходзе.

Беларускі студэнцкі рух пашыраўся. Пад уплывам Асацыяцыі, якая ўжо аб'ядноўвала больш за 200 студэнтаў, узніклі блізкія арганізацыі ў Межавым інстытуце, Свярдлоўскім універсітэце, у Горнай акадэміі, у Ваеннай акадэміі, на медыцынскім факультэце, на Галіцынскіх сельскагаспадарчых курсах і інш. Была праведзена першая канферэнцыя студэнтаў-беларусаў у Маскве. Быў створаны беларускі студэнцкі клуб, кааператыўнае выдавецкае таварыства “Маладая Беларусь”. Апошняя выдала навукова-літаратурны зборнік, які пачынаўся артыкулам Г. Гарэцкага “На новы шлях”. Ён пісаў: “Беларускі народ гэтак зачакаўся паляпшэння свайго эканамічнага дабрабыту, што ён гарою пойдзе за ідэямі правадыроў інтэгральнага рэнэсансу беларускага, падмуркам якога можа з’яўляцца найпервей адраджэнне эканамічнае. У адраджонай эканамічнай Беларусі закрасуюць мастацтва, навука, закрасуець беларуская мова. [...] Дзеля стварэння эканамічнага фундаменту Беларусі патрэбна свая родная, тэхнічная і ўсякая іншая інтэлігенцыя. Стварыць гэтую новую інтэлігенцыю і ёсць заданьне маладых беларусаў. Грамадзянскае, культурнае, эканамічнае, дзяржаўнае будаўніцтва паўстае перад беларусамі, як вольным народам. Часовыя палітычныя завірухі шыбка мінуцца. Разарванае цела Беларусі зрасьцецца, ажывіцца і трэба цяпер ужо дбаць аб усебаковай культуры гэтага цела. Мова займае пачэснае, падабаючае ей месца. А папярэднімі задачамі стануць стварэнне новае гаспадаркі, як падмуроўка культурнага рэнэсансу”. У зборніку прынялі ўдзел Цішка Гартны, Уд. Дубоўка, М. Чарот, Я. Журба, З. Бядуля і іншыя.

У газеце “Савецкая Беларусь” Г. Гарэцкі друкуе шэраг артыкулаў, у тым ліку “Усебеларускі студэнцкі зьезд”, “Расейскія камуністы аб беларусах”, “Што нам павінен даць Беларусі Тэатр”, “Дзе быць Беларускай Сел.-Гасп.Акадэміі”, “З Масквы ў Беларускі Ерузалем” і г.д. У першым артыкуле ён заклікае правесці з’езд усіх беларускіх студэнцкіх арганізацый, каб выпрацаваць новую ідэалогію беларускай інтэлігенцыі, каб абмеркаваць “усе пытанні Беларускага інтэгральнага Рэнэсансу”.

У ноч з 19 на 20 студзеня 1922 года прыблізна а трэцяй гадзіне ў кватэры Максіма Гарэцкага пачуўся стук. Уваліліся цэлым натоўпам паліцыянты і некалькі ў цывільным, пачалі вобвыск: перавярнулі, перакапалі ложка, выстуквалі сцены, перагледзелі фатаграфіі ў альбоме, перабралі кнігі, газеты, асабліва доўга капаліся ў лістах і рукапісах... Нічога нелегальнага не знайшлі, але тым не менш склалі пратакол, што знойдзены “пазітыўны матэрыял”. Максім ў дрывянічку хаваў падпольную літаратуру, грошы, распіскі і шыфры камуніста Русецкага. Добра, што туды не наведзіся... Пакінуўшы Максіма ў хаце пад наглядом паліцыянта, пайшлі рабіць “рэвізію” ў Беларускаю гімназію, дзе прабылі амаль да паўдня. Заняткі былі сарваны, дзеткі крычалі і “не хацелі адаваць паліцыянтам свайго настаўніка”.

Пасадзілі Максіма ў адзіночку віленскай турмы Лукішкі. “На чорнай дошцы ўнізе не напісалі прозвішча, а паставілі тры крыжыкі: дужа страшны злачынец!” Два тыдні ён сядзеў без допыту. Пасля размовы следчы прад’явіў абвінавачванне “у прыналежнасці да партыі камуністаў, у арганізацыі тайных баявых дружын з мэтай замаху на дзяржаўную ўладу, у друкаванні і вуснай агітацыі, у атрымліванні грошай ад камуністаў”. Польшкім карным кодэксам за ўсё гэта

прадугледжваўся смяротны прысуд ці катарга.

У ноч з 4 на 5 лютага Максіма разбудзілі, пад канвоем (паліцыянт і старшы паліцэйскі) адвялі на паўгадзіны дамоў, каб развітаўся і ўзяў цёплую вопратку. Лёля, якая была на пятым месяцы цяжарнасці, вельмі напалохалася, але трымалася як магла спакойна, каб хоць неяк падбадзёрыць Максіма, але сама страшэнна баялася, што яго могуць павесці на расстрэл. У турме сабралі групу літоўцаў і беларусаў з 33 чалавек, пасадзілі ў два вагоны і павезлі да нейтральнай зоны паміж польскай і літоўскай межамі і высадзілі прама ў глыбокі снег. Праз некаторы час спачатку на снях, а потым на цягніку іх павезлі ў Коўна.

У газетах многа пісалі пра арышт літоўска-беларускіх дзеячаў, быў надрукаваны і пратэст жонак высланых, які падпісала і Леаніла Чарняўская, а “полькі-пагрыёккі” выступілі з супрацьлеглым пратэстам, што дарма “злачынцаў выпусцілі без суда”, актыўна заступіўся за арыштаваных і французскі пасол у Варшаве.

У Коўна М. Гарэцкі спрабаваў трапіць у савецкае консульства, але гэта яму не ўдалося і ён у хуткім часе пераехаў у Дзвінск, дзе жыў 4 месяцы. Тут ён чытаў лекцыі на Беларускіх настаўніцкіх курсах, напісаў некалькі драматычных абразкоў: “Салдат і яго жонка”, “Свецкі чалавек”, “Не адной веры”, у газеце “Беларускі зван” надрукаваў апавяданні “Незадача” (“Быль”), “У панскай кухні (Успаміны)”.

У Дзвінску Максіма паўторна арыштавалі, даставілі ў Вільню, дзе пад вартаю трымалі каля трох тыдняў, пасля чаго выпусцілі пад залог у 10 тыс. польскіх марак. У “Беларускім звоне” ад 21 ліпеня было надрукавана паведамленне: “Рэдактар газеты “Беларускія ведамасці”, пісьменнік Максім Гарэцкі, вывезены польскай уладай у Літву, вярнуўся гэтымі днямі ў Вільню”. А перад тым радасная вестка: 15 ліпеня ў сям’і Гарэцкіх нарадзіўся сын Леанід.

Амаль у той жа час, 31 жніўня 1922 года ў Маскве арыштавалі і Гаўрылу Гарэцкага. Перад гэтым улетку, як і ў мінулым годзе, студэнты Беларускай асацыяцыі ПСГА паехалі на працу ў Беларусь. Па дарозе назад у Маскву заехаў Гаўрыла ў Малую Багацькаўку і забраў з сабою малодшую сястру Ганну, якая хацела паступіць вучыцца ў Пятроўскую акадэмію. Планаў і мар у маладых людзей было процьма...

Большасць савецкіх людзей ці зусім не ведала, ці толькі здагадалася, што бальшавізм меў “падвойнае дно”, жыў з “дзвюма душама”. Як стала вядома толькі ў наш час (артыкул “Владимир Ильич Ленин: “Морали в политике нет” // Комсомольская правда, 1992, 12 лют.), з вясны 1922 года Ленін задумаў шырокамашабную акцыю: выслать за мяжу ўсіх прадстаўнікоў вальнадумнай інтэлігенцыі, якіх ён у пісьме да М. Горкага ацаніў “как интеллигентиков, лакеев капитала, мнящих себя мозгом нации. На деле это не мозг, а говно”. У лісце да Ф. Дзяржынскага ад 19 мая 1922 года Ленін прапануе абмеркаваць усе “меры подготовки”, сабраць пісьмовыя водгукі на некамуністычныя выданні, “собрать систематические сведения о политическом саботаже, работе и литературной деятельности профессоров и писателей”. 17 ліпеня ён піша Сталіну: “выслать за границу безжалостно”, “всех их — вон из России”, “арестовать несколько сот и без объяснения мотивов — выезжайте, господа!”, “Очистим Россию надолго!”.

Тады ліквідавалі Асрэўстуд, ліквідавалі яўрэйскі аграрнамічны гурток. Пачалі крытыкаваць Асацыяцыю: чаму яна носіць нацыянальны характар, калі тут проста аграромы. З'явіліся спецыяльныя людзі, якія сачылі за студэнцтвам, за яго пралетарызацыяй. У Пятроўскай акадэміі такім “спецыялістам” стаў былы супрацоўнік Арлоўскага ўпраўлення НКУС. Адночы ў самым канцы жніўня ён падышоў да Гаўрылы Гарэцкага і спытаў: “Скажыце, Вы будзеце сёння вечаром у себя? Я хотел бы зайти к Вам поговорить”. — “Конечно. Пожалуйста,” — атрымаў ён адказ. І сапраўды, позна ўвечары пад'ехаў “чорны воран” і забраў Гаўрылу, а з ім разам яшчэ двух студэнтаў: Жыгалава і Артабалеўскага (апошні потым стаў выдатным вучоным у галіне тэорыі машын і механізмаў, акадэмікам АН СССР). Іх адвезлі на Лубянку і размясцілі там у асобных камерах. Існуе “Дело № 17729 по обвинению Горьцкого Гавриила Ивановича”¹³.

4 верасня супрацоўнік ІV Аддзялення Сакрэтнага аддзела ДПУ Калугін са згоды начальніка Аддзялення Зарайскага піша блізка і па змесце “Постановление” і “Заключение”, хутчэй за ўсё па ўжо выпрацаванай ў той установе стандартнай форме. Прывядзём вытрымкі з “Заключения”.

«Я, сотрудник IV Отделения СО ГПУ Калугин, рассмотрев дело № 15729 о Горьком Гаврииле Ивановиче, нашел следующее:

С момента Октябрьского переворота и до настоящего времени он не только не примирился с существующей в России, в течение 5 лет, Рабоче-крестьянской властью, но ни на один момент не прекращал своей антисоветской деятельности в моменты внешних затруднений для РСФСР. Все это подтверждается им имеющимися материалами.

А посему на основании п.2 лит. Е. Положения о ГПУ от 6.11 сего года полагаю: в целях пресечения антисоветской деятельности со стороны Горьцкого Гавриила Ивановича выслать за пределы РСФСР за границу”.

У самым нізе “Постановления” Г. Гарэцкі піша: “сним я не согласен и заявляю протест”.

Важна адзначыць, што ніводнага факта ці нават намёку аб “антисоветской деятельности” ў справе няма. На чым грунтуюцца гэтыя трафарэтныя словы “Заключения”, зусім не зразумела. Відаць, таму ў гэты ж дзень Г. Гарэцкі піша заяву на імя начальніка ІV Аддзялення: “Предъявленные мне обвинения в контр-революционности считаю совершенно ложными. Как объективное доказательство, прошу запросить обо мне мнение Комячайки ПС-ХА. В случае подтверждения со стороны коммунистов Академии факта моей контр-революционности (хотя бы в какой-нибудь из сфер моей деятельности) соглашаюсь на выезд за границу, но считаю высылку мою сплошным абсурдом и в смысле политического воздействия крайне отрицательным фактом.”

Праз два дні ўжо гатова “Выписка из протокола заседания Коллегии ГПУ от 6 сентября 1922 г.”, якая падпісана сакратаром Калегіі Язерскай. Па дакладу тав. Калугіна і па зацвярджэнню намесніка старшыні ДПУ тав. Уншліхта прынята пастанова: “На основании п.2 лит.Е Положения о ГПУ от 6.11 с.г. — выслать под конвоем за пределы РСФСР за границу”.

¹³ Гэты арышт і «дело» апісаны ў працах: Гарэцкі Р. *Першы арышт* // ЛіМ, 1993, 27 жніўня, 3 верасня; Гарэцкі Р. «*Ахвярую свай «Я»*» (Максім і Гаўрыла Гарэцкія). Мінск, 1998; Илькевич Н.Н. *Академик Гавриил Горьцкий: первое столкновение с ГПУ*. Смоленск, 1998.

17 верасня Г. Гарэцкі піша ў ДПУ заяву з паметкай “Срочно!”: “*Меня предложено выслать в четвере. Именем Революции и Социализма прошу отложить срок высылки на десять (10) дней. Причина: 15 сентября моя родная сестра Анна, только что поступившая в Зоотехнический институт, везла мне первую “передачу”; она попала под трамвай — отрезало ногу (с раздроблением ступни), помяло таз, позвоночник и желудок: положение почти безнадежное. Никого родных здесь не имею, родители живут в Смоленской губернии, их невозможно вызвать да и не на что ехать — живут с пяти (5) десятин земли; я лично не имею нисколько денег, и оставлю сестру, умирающую без всякого призора, ухода и помощи было бы огромным преступлением с моей стороны. Могу представить поручительство о невыезде никуда от пяти (5) коммунистов.*”

Выеду тотчас по заметном переломе болезни сестры или после ее похорон. Надеюсь, что просьба моя будет уважена.

Студент Гавриил Горэцкий.”

У гэты ж дзень ён піша падпіску аб тым, што “*обязуюсь жить в среду 20 сентября, к 14 часам дня во Внутреннюю тюрьму ГПУ. Обязуюсь за пределы Москвы не выезжать.*” На заяве віза Зарайскага, датаваная 18 верасня: “*Согласно телефонного распоряжения т. Ягоды дана отсрочка на 10 дней.*”

Гаўрыла як на крылах паляцеў у бальніцу да сваёй Ганулькі. Стан яе быў страшэнны: яна ўжо не верыла, што будзе жыць, плакала. Каля яе сядзелі студэнткі з Асацыяцыі — Марыя Пуцята, Валя Хоўрынка. Тут жа былі старэнькія жанчыны — хворыя, якія таксама плакалі і маліліся Богу. Яны ўгаворвалі Ганулю: “*Маліся Богу — лягчэй будзе.*” Гаўрыле доктар сказаў, што трэба дастаць хоць 1 кг цукру, каб падтрымаць сілы. Ён усюды бегаў, бегаў, але цукру так нідзе і не дастаў.

На наступны дзень, 19 верасня, ледзь пачалася раніца, Гаўрыла ўжо быў у бальніцы. Ганулька яшчэ не страціла прытомнасці, была сумная-сумная, а ў 11.30 яна памерла. У той жа дзень студэнты Асацыяцыі Дзіма Ярашчук, Сяргей Ждановіч і іншыя дасталі грузавую машыну і дамовіліся аб месцы пахавання каля Галовінскага манастыра. Неслі праз усю Маскву, праз усю Акадэмію — па Іванаўскаму праезду, праз плаціну. Сабралася чалавек 25. Каб не думалі, што гэта дэманстрацыя, на ўсялякі выпадак ахоўвалі ўваход. Так загінула Ганна — маладая, выдатная натура, якая яшчэ не разгарнулася, і разам з ёй загінулі яе вялікія здольнасці. Гору Гаўрылы не было канца. Ён плакаў і адчуваў сябе вінаватым у яе смерці. Гэты дзень на ўсё жыццё яго застаўся самым цяжкім, самым самотным — ён ніколі не забываў тую жудасную згубу. Амаль праз два дзесяцігоддзі ў час ваеннага ліхалецця ён запіша ў запісную кніжку: “*Ах, Ганулька, Ганулька, кветка растаптаная. Дарагая мая мучаніца. Што ж нарабіў я?*”

Брат Максім прысвяціў Ганне “Хрэстаматыю беларускае літаратуры. XI век — 1905 год”: “*Яе дарагому вобразу, як памятку на магілку ў чужыне, гэтую кнігу прысвячаю. Брат.*” У “*Камароўскай хроніцы*” ён падрабязна апісаў гэты трагічны выпадак і смерць сястры.

Уладзімір Дубоўка на першай старонцы зборніка вершаў «Стома» напіша: “*Святлае памяці Ганулі Гарэцкай, як вяночак на магілку ў чужыне, прысвячаю. Аўтар.*” Адзін з вершаў “*Спагадае хто*” быў прысвечаны Габрыэлю Г. (Гэта Гаўрыле Гарэцкаму):

[...] Маладое пакаленне
Прачынайся, час прыйшоў,
Залатое Адраджэнне
Кліча ўсіх пад родны сцоў.

5-м кастрычніка датавана зробленая на 2-й вокладцы ўсёй справы рэзалюцыя В.Р. Мянжынскага: «Оставить в Академии и не трогать, т.к. считает для себя всю эту историю оскорбительной ввиду его прежней советской работы. Просил просмотреть его статьи в “Известиях” под ред. Преображенского и т.д.”

Не зусім ясна, у гэты дзень ці раней, але, як успамінае Гаўрыла Іванавіч, яго на допыт выклікаў сам В.Р. Мянжынскі, які быў у той час адным з кіраўнікоў Дзяржаўнага Палітычнага Упраўлення НКУС РСФСР. Размова працягвалася каля 1,5 гадзіны. Мянжынскі больш маўчаў і з цікавасцю слухаў студэнта, які з вялікай палкасцю апавядаў пра Беларусь, пра яе гісторыю, географію, культуру і яе праблемы, пра неабходнасць нацыянальна-эканамічнага адраджэння рэспублікі. Мянжынскі тады сказаў: «Я Вас з вялікай цікавасцю выслухаў, але я вельмі Вам раю больш ніколі не займацца ніякімі грамадскімі арганізацыямі, бо ў Вас зноў будучыя непрыемнасці — займайцеся толькі навукай».

Ужо на наступны дзень было складзена «Заключение»:

«Я, помощник нач. IV Отделения СО ГПУ Бахвалов, рассмотрев дело №15729 гр-на Горецкого Г.И. 22 лет происхождения из мещан Смоленской губ., нашел, что Горецкий был арестован на основании агентурного материала, из которого усматривалась антисоветская деятельность Горецкого, что последний подлежал высылке за границу, но принимая во внимание, что антисоветская деятельность Горецкого следствием не доказана. А посему полагаю:

Дело прекратить, Горецкого из-под стражи освободить и дело сдать в архив.

Пом. Нач. Отд. СО ГПУ Бахвалов

Согласен: Нач. IV отд СО ГПУ З.Аранский».

Чырвоным чарнілам наўскасяк рэзалюцыя:

«Утверждаю. Ягода. 10.X.22 г.»

12 кастрычніка адбылося пасяджэнне Калегіі ДПУ, якое паставіла: «Во изменение постановления от 6.09.22 г. освободить, дело прекратить и сдать в архив».

Тым жа днём датаваны «Талон», накіраваны ад Упраўлення справам ДПУ начальніку ўнутранай турмы: «С получением сего немедленно освободить из ареста Горецкого Гавриила Ивановича. С освобожденного взять подписку об освобождении...» (так у дакуменце. — Р.Г.).

Такім чынам, студэнт ПСГА Г. Гарэцкі тады не быў высланы за граніцу (меркавалі паслаць ў Нямеччыну). Невядома, што яго выратавала: ці то смерць сястры, што выклікала адкладанне высылкі з «четверга» на 10 дзён, а там, магчыма, і сітуацыя змянілася, ці тыя добрыя водгукі і хадайніцтва сумленных людзей з Акадэміі (але, мяркуючы па пратаколах следчых, гэта малаверагодна, бо следчым факты і доказы былі непатрэбны), ці просьба Цэнтральнага Бюро КП Беларусі, якой Гарэцкі перашкаджаў за мяжой весці разбуральную справу сярод «беларусаў-шавіністаў», ці размова з В.Р. Мянжынскім, якому спадабаўся палкі юнак, і ён яго пашкадаваў. Мабыць, усе падзеі разам паўплывалі на яго лёс, які мог быць зусім іншы...

Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя студэнтаў Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі пасля вядомых нам падзей у хуткім часе распалася, а многія мары маладога студэнта — старшыні гэтай Асацыяцыі, на жаль, так і засталіся толькі марамі...

У канцы кастрычніка 1923 г. Максім з сям'ёй пераехаў з Вільні ў Мінск. У «Польмя» (№ 7-8) надрукавалі: «У кастрычніку месяцы прыехаў з Вільні ў Менск вядомы беларускі пісьменнік М. Гарэцкі. У Менску ён заняты выкладаннем беларусазнаўства на рабочым факультэце Беларускага ўніверсітэта, асабіста працуе над складаннем новага курса «Гісторыі беларускае літаратуры» па заказу Камісарыята Асветы. Максім Гарэцкі таксама рыхтуе ў друк зборы сваіх белетрыстычных твораў».

Гарэцкія пасяліліся на «Савецкай вуліцы насупраць гарадскога сквера. Жылі ў невялікай камунальнай кватэры на трэцім паверсе. Два пакоі мелі»¹⁴.

Яшчэ ў Вільні Максім атрымаў пакет ад Гурыка, у якім «толькі фатаграфіі з нейкім у труне... [...] не хацеў прызнавацца: «Гэта яна, яна даражэнькая сястрыца...» Пазней прыйшоў ліст, у якім Гурык пісаў: «Няшчасце вялікае, як хмара цёмная, гразавая, абступіла двор наш [...] Не стала адзінай сястрыцы нашай, зязюлі лесавыя...» «Страшны быў гэты ліст Кузьме (Максіму — *Р.Г.*). Вялікае і доўгае, ніяк негаючае гора зрабіла яму Марынкiна (Ганулькіна — *Р.Г.*) смерць [...]. Хадзіў, працаваў, жыў... Але вобраз Марынкi стаяў яму ўваччу». Максім ведаў, як цяжка перажывае смерць адзінай дачушкі маці...

Таму па прыездзе ў Менск Максім адразу паехаў у Малую Багацькаўку, вярнуўся ў Менск разам з маці і павёз яе ў Маскву, каб наведаць магілку Ганулі. На вакзале іх сустрэў Гурык разам са сваім лепшым сябрам Уладзімірам Дубоўкам. Хоць той ніколі раней не сустрэкаўся з Максімам, але першы ўбачыў іх. Завочна яны былі знаёмы, тым больш, што Максім дапамог выдаць у Вільні першы зборнік вершаў Дубоўкі «Строму». Браты не бачыліся больш за тры гады — сустрэча была і радасная, і сумная...

Максім выкладаў беларускую мову і літаратуру не толькі на рабфаку БДУ, але і ў Камуністычным універсітэце БССР, спачатку па сумяшчэнню, а затым (з верасня 1925 г.) як на асноўнай працы. Апрача таго, чытаў лекцыі па літаратуры ў ветэрынарным тэхнікуме, ездзіў у Віцебск і Хоцімск з лекцыямі па фальклору, беларускай літаратуры і мове. Як і заўсёды многа працаваў: друкаваў артыкулы ў «Савецкай Беларусі» і «Звяздзе», шэраг апавяданняў выйшаў у «Родным краі», а ў канцы 1924 года — 3-е пераробленае і дапоўненае выданне «Гісторыя беларускае літаратуры» і «Практычны расійска-беларускі слоўнік» (разам з М. Байковым).

У студзені 1925 г. пастановай Наркамсветы БССР зацверджаны новы склад Інбелкульту, у які ўвайшоў і М. Гарэцкі. Ён узначаліў Слоўнікавую камісію, затым мовазнаўчую і літаратуразнаўчую секцыі, удзельнічаў у працы правапісна-тэрміналагічнай і літаратурнай камісій, чытаў лекцыі на першых Калінінскіх Акруговых настаўніцкіх курсах, а разам з Якубам Коласам — цыкл лекцый у Мсціслаўскім педтэхнікуме, на курсах павышэння кваліфікацыі

¹⁴ Гарэцкая Галіна «*Наша сям'я*» // Максім Гарэцкі. *Успаміны, артыкулы, дакументы*. Мінск, 1984. С.23.

настаўнікаў. У «Польмя» былі надрукаваны ўрыўкі з запісак «На імперыялістычнай вайне», п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч».

Максім некалькі разоў прывозіў у Менск сваю маці, а кампазітары М. Аладаў і Я. Ягораў запісалі ад Ефрасінні Міхайлаўны і паклалі на ноты многія беларускія песні.

На ўрачыстым пасяджэнні, прысвечаным 20-годдзю літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы, Максім зрабіў даклад пра ролю песняра ў беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні. Максім і Леаніла Гарэцкія сябравалі і сустракаліся не толькі з сем'ямі Янкі Купалы і Якуба Коласа, але і з многімі пісьменнікамі і навукоўцамі: З. Бядулем, Уладзімірам Дубоўкам, Алесем Якімовічам і іншымі.

У пачатку 1926 года ў «Польмя» (№2) паведамлялася: «М. Гарэцкі пераехаў для працы ў Горкі ў сельскагаспадарчай акадэміі».

Арышт моцна параніў рамантычную душу Гаўрылы: ён убачыў і глыбока адчуў, што жыццё часта бывае несправядлівым, што ад блізкіх людзей можна чакаць здрады, а магутны палітычны віхор можа змятаць не толькі ліхадзеяў, але і справядлівых людзей. Асабліва ныла сэрца ад незваротнай страты любай сястрычкі Ганулькі. Хаця розум казаў, што не вінаваты ён, а сэрца адчувала вялікую крыўду на лёс і нейкую віну: каб не трапіў ён у турму, каб не несла іменна яму перадачу, каб у свой час праводзіў яе яго сябра, не было б гэтай жудасці, не было б гэтага болю і мукі на ўсё жыццё. Балюча перажываў паступовы распад Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі студэнтаў Пятроўскай (Ціміразеўскай) сельскагаспадарчай акадэміі. Але яшчэ з большым натхненнем і ўпартасцю ўзяўся за вучобу, за набыванне ведаў, бо разумеў, што толькі новая адукаваная і культурная інтэлігенцыя зможа пабудаваць моцную Беларусь, сельская гаспадарка якой, у прыватнасці, павінна стаць не горшай, чым у Даніі. Чаму іменна Данія? Таму, што па прыродных умовах яна блізкая да Беларусі, а сельская гаспадарка ў ёй была адной з лепшых у Еўропе. Ён, як і яго старэйшы брат Максім і многія іншыя змагары за нацыянальнае адраджэнне Беларусі, свядома стаў на гэты шлях і рыхтаваў сябе да такой працы.

Гаўрыла ганарыўся званнем студэнта-пятроўца, бо гэта была адна з самых лепшых навучальных сельскагаспадарчых устаноў. Тут выкладалі вядомыя прафесары: В. Р. Вільямс, А. Г. Даярэнка, Я. М. Самойлаў, І. А. Каблукоў і многія іншыя. Як будучаму эканамісту, найбольш блізкімі яму былі выдатнейшыя эканамісты — гонар айчынай і сусветнай навукі: А.В. Чаянаў, М. Д. Кандрацьеў, А. А. Рыбнікаў, А. Ф. Фартунагаў.

Малады (трохі больш за 30 гадоў) Аляксандр Васільевіч Чаянаў — дырэктар Навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай эканомікі, галоўнымі праблемамі навуковых даследаванняў якога была працоўная сялянская гаспадарка, кааперыванне на аснове эканамічных метадаў. Яго фундаментальную працу “Асноўныя ідэі і формы арганізацыі сялянскай кааперацыі” выкарыстоўваў У. І. Ленін у рабоце над артыкулам “Пра кааперацыю”. Пры фарміраванні Дзяржплана ён уключыў Чаянава ў яго склад. Працы прафесара былі шырока вядомы ў многіх краінах свету, а ўжо пазней, калі ў нашай краіне нават імя яго было забаронена, у Францыі быў выдадзены

збор твораў у 8 тамах, двойчы перавыдаваліся яго працы ў Англіі. А. Чаянаў чытаў лекцыі вельмі прыгожа, артыстычна, з захапленнем. У вывучэнні эканомікі рэальнай сельскай гаспадаркі ён вялікае значэнне надаваў краязнаўчай працы. Шырокаадукаваны чалавек з разнастайнымі захапленнямі, А. Чаянаў быў даволі вядомым у свой час белетрыстам — надрукаваў серыю фантастычных апавесцей з дзівоснымі патаемнымі сюжэтамі — сваю Гафманіяду, якая папярэднічала творам М. Булгакава і пад уплывам якіх апошні стварыў свае знакамітыя “Майстра і Маргарыту” і “Запіскі нябожчыка”. Чаянаў любіў стараннага студэнта з разумнымі блакітнымі вачыма, лічыў яго адным з лепшых студэнтаў Пятроўкі і ў знак асаблівай сімпатыі нават падараваў некалькі кніжачак сваёй Гафманіяды.

Якаў Уладзіміравіч Самойлаў — выдатнейшы геолог, асабліва многа зрабіў у галіне мінералогіі і біягеахіміі. Яго лекцыі карысталіся вялікім поспехам — вельмі жывая яскравая мова, прыгожая дыкцыя і характэрная міміка аб’ядноўваліся ў яго з глыбокімі ведамі прадмета. Гэты сімпатычны прафесар заклаў тыя асновы ведаў па геалогіі, якія пазней так спатрэбіцца ўжо не проста маладому студэнту, а маладому зняволенаму беларускаму акадэміку.

Мікалай Дзмітрыевіч Кандрацьёў — 30-гадовы прафесар, таленавіты самародак з сялянскай кастрамскай глыбінкі, ужо вядомы як аўтар перспектыўнага плана развіцця сельскай і лясной гаспадаркі краіны на 1923-1928 гг. (“пяцігодка Кандрацьёва”). Невысокага росту, з бліскучымі чорнымі вачыма, якія вылучаліся на бледным твары, Кандрацьёў поўнасьцю валодаў аўдыторыяй, якая не стамлялася ад здавалася б, сухіх, эканамічных выкладак, бо ён вельмі ўмела чаргаваў іх з жартамі і нечаканымі вострымі параўнаннямі. Хімічная аўдыторыя (“хімічка”) была перапоўнена слухачамі асабліва тады, калі ён чытаў лекцыі пра амерыканскую эканоміку, з якой дэталёва пазнаёміўся непасрэдна ў Амерыцы, пабыўшы там больш за год.

Прафесар А. Г. Даярэнка настолькі быў апантаным сваімі прагрэсіўнымі для таго часу ідэямі севазвароту, папару, культурай глеб, што цалкам захапляў імі і студэнтаў, якіх не змяшчала вялікая аўдыторыя на яго лекцыях. Гэтыя ідэі вельмі імпанавалі многім, таму што яны дазвалялі значна павысіць ураджайнасць, узняць сельскую гаспадарку без вялікай колькасці мінеральных і арганічных угнасенняў, якіх катастрафічна не хапала. Яны адпавядалі тагачаснай задачы аграрнай палітыкі савецкага ўрада і таму былі асабліва папулярнымі.

Асабіста для Гаўрылы найбольш блізкімі былі два прафесары: А. А. Рыбнікаў і А. Ф. Фартунатаў. Першы — ужо сталы чалавек гадоў пад 60, вельмі добры па натуре, заўсёды стараўся як мага больш даць ведаў студэнтам, дапамагчы ім. Ён быў непасрэдным кіраўніком па навучальнай і навуковай працы маладога студэнта. Аляксей Фёдаравіч Фартунатаў — сапраўдны інтэлігент, вельмі тактоўны і далікатны, уважліва адносіўся да студэнтаў, любіў Пятроўскую акадэмію, пра якую пісаў вершы, але яго многія не разумелі і лічылі дзіваком. Студэнтаў здзіўляла, што ён абавязкова крокаў за дзесяць здымаў кепку і першы вітаўся, заўсёды спыняўся, пра што-небудзь пытаўся. Ён чытаў лекцыі па статыстыцы сельскай гаспадаркі, у якой ён быў жывой энцыклапедыяй, і прыводзіў вялікую колькасць першакрыніц ад старадаўняй да сучаснай літаратуры. Лекцыі яго былі надзвычай багатымі па змесце. Але яны не карысталіся ўвагай студэнтаў і часта на іх сядзела ўсяго па 1—2 чалавекі, што

яго вельмі крыўдзіла. Сярод пастаянных яго слухачоў быў і Гаўрыла, які быў вельмі ўдзячны прафесару за разнастайныя энцыклапедычныя веды, атрыманыя ад яго. Апрача таго, Фартунатаў дазваляў любімаму студэнту поўнасьцю карыстацца сваёй велізарнай хатняй бібліятэкай, якая займала 6 пакояў.

Цікавыя лекцыі дапаўняліся актыўным удзелам у так званых гуртках грамадскай агранаміі, якія павінны былі праводзіць тэарэтычныя веды ў практыку сельскай гаспадаркі і якія тады карысталіся вялікай папулярнасьцю. Нярэдка наладжваліся розныя сельскагаспадарчыя выставы (у тым ліку ўсёрасійскія), у якіх удзельнічаў і Гаўрыла. Паступова ён уцягнуўся ў навукова-даследчую працу. А ўлетку большасць студэнтаў-беларусаў ехалі на Беларусь працаваць у розныя сельскагаспадарчыя ўстановы, у экспедыцыі па абследаванні сялянскіх гаспадарак і, канечне, Гаўрыла заязджаў да бацькоў у родную Малую Багацькаўку.

Яшчэ ў 1920 годзе, калі Гаўрыла толькі паступіў у Пятроўскую сельскагаспадарчую акадэмію і пачаў збіраць студэнтаў-беларусаў у Беларускаю культурна-навуковую Асацыяцыю студэнтаў ПСГА, ён пазнаёміўся і запісаў у асацыяцыю студэнтку з агранамічнага факультэта, родам з Беластока, — Ларысу Парфяновіч, якую так і празваў — беластачанка. Невялічкага росту, худзенькая, яна здалася яму зусім малой, нязграбнай і напужанай дзяўчынкай, падобнай да дробненькай птушачкі, якая трапіла ў чараду рухавых крумкачоў. Ён нават тады падумаў: “Ну і хто возьме замуж такую нязграбную дзяўчыну?”

Бацька Ларысы, Восіп Іванавіч, паходзіў з сям’і малазямельнага селяніна з Беласточчыны, працаваў служачым на чыгуны. Маці — Марыя Міхайлаўна Караткова — была з сям’і пісьмавадзіцеля, прадзед — арэнбургскі казак, за добрую службу атрымаў дваранскі тытул. Дзед меў цяжкі, шалёны характар, ажаніўся на сірце з Брэста. Ларыса вучылася ў гімназіях Беластока і Варшавы, а пасля пачатку вайны — ва Уладзіміры і Маскве.

Многія студэнты Пятроўкі жылі ў інтэрнатах, пад якія адвялі драўляныя дамы-дачы, канфіскаваныя ў былых “буржуяў” і размешчаныя недалёка ад Акадэміі. Ларыса пасялілася разам з Валяй Івановай — дачкой вядомага вучонага-фізіёлага — у маленькім пакойчыку на другім паверсе такой дачы. Жылі яны вельмі цяжка, часамі проста галадалі. Стыпендыі, як і карткі на хлеб, дзецям служачых тады не выдавалі, іх атрымлівалі толькі дзеці рабочых і сялян. Трэба было адначасова з вучобай зарабляць на хлеб, на жыццё. Прыходзілася гэтым маладым дзяўчатам няньчыць малых дзетак, мыць падлогу і бялізну ў асістэнтаў ці прафесароў, атрымліваючы за гэта абед ці кавалак хлеба. Даходзіла і да таго, што чысцілі прыбіральні. Больш прыемна было зарабляць грошы і ежу, працуючы ў полі ці агародзе на акупванні бульбы, праполцы агародніны, а таксама дапамагаючы ў бібліятэцы.

Лара-беластачанка вельмі актыўна ўключылася ў працу Беларускай асацыяцыі студэнтаў, старшынёй якой абралі Гаўрылу Гарэцкага. Яна загадвала беларускай бібліятэкай, якую студэнты стварылі пры Асацыяцыі. Валодаючы прыгожым і даволі моцным голасам, удзельнічала ў хоры беларускіх студэнтаў, які меў вялікі поспех.

Гаўрыла быў вельмі задаволены работай Лары, якую за акуратнасць і абавязковасць заўсёды пачалі выбіраць на сходах Асацыяцыі сакратаром. Яна амаль кожны раз падтрымлівала яго прапановы, асабліва тыя, што тычыліся

адраджэння і пашырэння беларускай мовы, культуры. Яму падабалася слухаць яе спевы, і яна ўжо не здавалася яму такой нязграбнай. Наадварот, яна аказалася вельмі жвавай, прывабнай, а яе блакітна-васільковыя вочы, заўсёды такія вясёлыя і бліскучыя, свяціліся дабрывёй, ласкай і пяшчотай.

У 1923 г. адкрылася вялікая Першая сельскагаспадарчая і саматужна-прамысловая выстаўка СССР, па арганізацыі якой працавалі Гаўрыла і Лара. Яны часта сустракаліся, узаемная сімпатыя расла і паступова перайшла ў сапраўднае моцнае каханне. Як толькі выстаўка адкрылася, Гурык (так Ларыса стала зваць Гаўрылу, як і яго маці) 8 ліпеня 1923 г. зайшоў да Лары ў інтэрнат, узяў яе чмаданік, невялікі рукзак і раскладушку (вось і ўвесь дзёвочы скарб-пасаж) і пайшлі яны разам на другі канец пасёлка, дзе ён папярэдне зняў невялічкі пакойчык у драўляным доме гаспадыні Гімы. Па дарозе сустрэўся прафесар Фартунатаў, які, як заўсёды, зняў кепачку ў прывітанні і сардэчна павіншаваў, адразу здагадаўшыся ў чым справа. Сустрэўся і іх сябар студэнт Іван Рыгус, які таксама зразумеў, чаго яны ішлі разам і неслі рэчы. Ён праводзіў іх да хаты, дапамог данесці чмаданік, пажадаў усяго самага добрага. Вось і ўсё вяселле!

У ліпені 1924 года Гаўрыла Гарэцкі скончыў Ціміразеўскую (Пятроўскую) акадэмію і быў пакінуты дзеля навуковай працы ў аспірантуры Навукова-даследчага інстытута сельскагаспадарчай эканомікі, які быў пры Акадэміі. Ён выбраў спецыяльнасць “эканамічная геаграфія”. Чаму? Таму, што, працуючы над велізарным статыстычным матэрыялам па нацыянальнаму прыбытку Беларусі, ён убачыў, наколькі эканамічна беднай была Беларусь, наколькі адсталай была яе народная гаспадарка, наколькі падначалена яна гаспадарцы больш вялікай дзяржавы — Расіі. Ён зразумеў, што для таго, каб намяціць шляхі выйсця гаспадаркі Беларусі з такога жудаснага стану, трэба спачатку вывучыць фактычнае становішча, падлічыць нацыянальны прыбытак Беларусі. Будаваць новае можна толькі тады, калі мы добра ведаем старое, калі мы добра зразумеем тэндэнцыі разгортвання народнай гаспадаркі Беларусі ў пачатку XX стагоддзя, у пачатку развіцця капіталізму ў Беларусі.

Вялікі ўплыў на Гаўрылу ў гэты час зрабіла кніга У. І. Леніна “Развитие капитализма в России”, а таксама кніга С. М. Пракаповіча “Кооперативное движение в России. Его теория и практика”. Ён зрабіў вывады: калі спалучыць гэтыя дзве кнігі, то можна будзе ўбачыць шлях, па якому павінна ісці народная гаспадарка Беларусі. Ленін паказваў, як капіталізм нявечыць гаспадарку, і разам з тым даваў шляхі далейшага яе развіцця. Пракаповіч намаляваў, як фактычна развівалася гаспадарка, якімі былі яе заканамернасці і як выйсці з такога цяжкага стану.

А як жа сама Беларусь, яе гаспадарка і народ імкнуцца выбрацца з такога становішча? У той час пашыраліся хутары, ішла хутарызацыя (сталыпінская палітыка, як і ва ўсёй Расіі). Хутар — гэта значыць асобная моцная гаспадарка са сваім севазваротам, сваім асобным гаспадараннем ва ўсіх напрамках. Каб стварыць хутар, перш-наперш трэба набыць зямлю. А дзе яе набыць? Ці купіць у паноў, ці шукаць яе за межамі Беларусі — у Сібіры ці нават у Амерыцы. Паколькі ёмістасць народнай гаспадаркі і зямлі ў Беларусі былі абмежаваны, пачаўся моцны эміграцыйны рух беларусаў. Каля 1 млн чалавек выехала ў Амерыку і амаль столькі ж у Сібір.

Намеры і думкі аспіранта падтрымалі прафесары-эканамісты і ў першую чаргу А. Ф. Фартунатаў, А. В. Чаянаў, А. А. Рыбнікаў. Гаўрыла паглыбіўся ў акіян лічбаў, статыстыкі, кніжак — матэрыял быў каласальны. Фартунатаў даў яму ў поўнае распараджэнне сваю бібліятэку, у якой былі асабліва рэдкія кнігі земскага выдавецтва і выдавецтва перасяленчага праўлення. Незлічоную колькасць кніг перабраў Гаўрыла, “уеўся” ў іх, як у самы найлепшы і цікавейшы раман. Ён сабраў вялізны матэрыял і пачаў пісаць манаграфію “Народны прыбытак Беларусі (нацыянальны даход Беларусі)”.

Маці Лары прывезла маладым на пачатак уласнай гаспадаркі пару пасцілак, 2 талеркі, па дзве вялікія і малыя лыжкі, нажы і відэльцы. Жылі небагата (не заўсёды і хлеб быў), але неяк весела, дружна, з упэўненай надзеяй на хуткае лепшае, прыгожае жыццё. Часта былі госці — сябры-студэнты. Праўда, гаспадыня Гібра (ці Гібраха, як яны звалі яе паміж сабой) вельмі не любіла іх гасцей, бо трэба было дзверы адчыняць ды зачыняць (другім гэта яна не давярала), і ўвесь час бурчэла. Дык улетку нярэдка маладыя госці лазілі ў пакой праз акно, каб абысціся без папрокаў.

Аднойчы ў госці нечакана завітаў Аркадзь Смоліч і папрасіў папіць чаю. Лара наліла чаю, але да чаю было толькі некалькі кавалкаў хлеба і больш нічога, нават цукру. Смоліч, убачыўшы такое, пасаромеўся піць чай, а Лара вельмі доўга перажывала за такі “шыкоўны” пачастунак.

Тут Лара пазнаёмілася з Максімам — братам Гурыка, пісьменнікам і літаратуразнаўцам, які заехаў іх праведзець. Максім пагаманіў пра розныя падзеі, прыхільна аднёсся да маладой братавай і пасябраваў з ёй на ўсё жыццё.

Калі Лара зацяжарыла, Гібраха адмовіла ў пакойчыку, бо не хацела бачыць дзіця ў доме. Зноў прыйшлося шукаць прытулак...

У гэты час адкрыўся Камуністычны ўніверсітэт нацыянальных меншасцей Захаду. Гаўрыла, які валодаў беларускай мовай, быў запрошаны выкладаць эканамічную геаграфію на беларускім аддзяленні. Гэта было дарэчы, бо давала дадатковыя да стыпендыі ў НДІ сельскагаспадарчай эканомікі сродкі на жыццё. У Камуністычным ўніверсітэце вучыліся маладыя партыйныя дзеячы, якія потым становіліся членамі ЦК, абкомаў і райкомаў, а таксама кіраўнікамі народнай гаспадаркі і культурных устаноў. Яны імкнуліся хутчэй атрымаць усе звесткі пра Беларусь, паехаць на Радзіму і будаваць новую рэспубліку. Камуністычны ўніверсітэт адыграў вялікую ролю ў фарміраванні партыйных кадраў у Беларусі і яе культурным жыцці. Ён ствараў ядро новай беларускай партыйнай інтэлігенцыі, якая мела вялікае значэнне ў беларусізацыі грамадства рэспублікі 20-х гадоў.

Беларускую літаратуру выкладаў У. Дубоўка, з якім Гаўрыла і Лара вельмі пасябравалі. Ён праводзіў цікавыя семінары па беларускай літаратуры, якія ператвараліся ў гарачыя дыскусіі пра літаратуру, тэатр, наогул культуру. Маладыя вельмі жорстка крытыкавалі больш сталых пісьменнікаў, асабліва нападзілі на Янку Купалу і Якуба Коласа. Паэму “Новая зямля” называлі кулацкай, а Якуба Коласа — кулацкім паэтам. Крытыка часта была зусім не абгрунтаванай, а больш эмацыянальнай. Гаўрыла заўсёды прымаў удзел у гэтых семінарах.

5 ліпеня 1924 года ў Гарэцкіх нарадзіўся сын. Гаўрыла, канешне, захацеў

даць яму імя славутага дзедзя зямлі беларускай. А калі Усяслаў Чарадзей? Так і вырашылі назваць сына Усяславам. Хлопчык спаў у вялікім жоўтым чамадане, бо ложка для яго паставіць не было куды. Удзень чамаданік ставілі на ложка маладых бацькоў, а на ноч — ці на крэсла, ці на стол.

Гаўрыла ўпарта працаваў над эканамічнай геаграфіяй Беларусі, над напісаннем манаграфіі, але не надаваў ніякага значэння абароне дысертцыі. Яму здавалася, што самае галоўнае — вучыцца пазнаваць жыццё, збіраць новы фактычны матэрыял, апрацоўваць яго, шукаць усялякія магчымыя сувязі паміж з'явамі, заканамернасці развіцця, прадбачыць новы рост. Вось гэта і стварае сапраўдную навуку, а абароніш дысертцыю ці не, будзеш кандыдатам ці доктарам навук — здавалася зусім другарадным, адхіленнем ад сапраўднай навукі, на якую і так не хапала часу. Ён так захапіўся эканамічнай геаграфіяй, што лічыў яе адной з самых лепшых навук у свеце. Ён пачынаў разумець стан эканомікі Беларусі — здавалася, крылы вырастаюць у яго. Усе думкі Гаўрылы былі вакол любімай справы, тым больш, што ён выразна бачыў, як глыбокае пазнанне нацыянальнага прыбытку, эканомікі народнай гаспадаркі і прыродных багаццяў зямлі дапаможа перабудове беларускай дзяржавы і зробіць яе багатай і квітнеючай.

Гарэцкі меў цесныя сувязі з Беларуссю, з Інбелкультам. У 1924–1925 гадах вырашаліся пытанні аб далучэнні да БССР губерняў, якія спачатку ўваходзілі ў яе склад, а затым — Расійскай Федэрацыі. Гаворка ідзе аб тэрыторыях у межах Магілёўскай, Гомельскай, Смаленскай, Віцебскай губерняў. Гаўрылу часта запрашалі ў Менск на пасяджэнні па гэтаму пытанню. Прышлося выязджаць, каб збіраць матэрыялы па эканоміцы і беларускай мове. Асабліва часта такія выезды былі ў Гомельскую губерню.

У сувязі з падрыхтоўкай Першай сельскагаспадарчай выстаўкі СССР таксама былі частыя паездкі на Беларусь у якасці інструктара. Так паступова Гарэцкі ўцягнуўся ў працу шэрагу ўстаноў Беларусі і асабліва Інбелкульту, куды яго запрашалі для вырашэння актуальных тэм, на экспедыцыйныя работы. На яго ўжо глядзелі як на будучага супрацоўніка і таму выбралі правадзейным членам Інбелкульту.

Былі і вельмі сумныя падзеі. У снежні 1924 года загінуў пад трамваем Паўлюк Жук — адзін з лепшых сяброў Гарэцкіх, якога любіла ўсё беларускае зямляцтва. Родам з беднай сялянскай сям'і, гэты надзвычай таленавіты хлопец актыўна ўзяўся за вывучэнне Беларусі, асабліва яго цікавіла тэма “Балоты Беларусі”. Ён ужо друкаваў свае працы ў часопісах і газетах. Пахавалі яго каля Галовінскага манастыра побач з магілкай мілай сястрычкі Гаўрылы і Максіма — Ганулькі, і паставілі тут адзін вялікі валун. Зноў сэрца ныла ад страты такіх дарагіх і самых блізкіх людзей.

Пражыў М. Гарэцкі ў Горках 2,5 гады. Гэта былі гады плённай педагагічнай, літаратурнай, літаратуразнаўчай працы, актыўнай грамадскай дзейнасці, шчаслівага сямейнага жыцця. Ён выступіў на Першым Усебеларускім краязнаўчым з'ездзе з дакладам “Збіранне і апрацоўка фальклору”, на акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, з прывітаннем XI партыйнаму з'езду ў Мінску. М. Гарэцкі стварыў моцную кафедру, на якой працавалі вядомыя дзедзячы: Юрка Гаўрук, Паўліна Мядзёлка,

Навум Сапранкоў. Усе яны былі актыўнымі сябрамі Аршанскай філіі “Маладняка”. Письменнік вельмі многа дапамагаў ім не толькі парадамі, але і ўдзелам у літаратурных вечарах. “На дапамогу Максіма Гарэцкага трэба аднесці і значны поспех філіі ў выхаванні такіх маладнякоўцаў, як Тодар Кляшторны, Васіль Каваль, Алесь Вечар, Уладзіслаў Прыбыткоўскі, Юлі Таўбін і інш.

[...] Гарэцкі вельмі любіў выкладаць мову. [...] У той час выходзіла вельмі многа сельскагаспадарчых брашур па самых розных пытаннях земляробства, жывёлагадоўлі. Усе яны ў значнай колькасці трапілі ў сельгасакадэмію. Студэнты перакладалі гэтыя брашурны з рускай і тым самым засвойвалі тэрміналогію і набывалі практыку перадачы думак па-беларуску. Мы кантралявалі гэты пераклад, памылкі перакладу аналізавалі ў аўдыторыі.

[...] Яго падтрымлівала незвычайная вернасць, адданасць літаратуры, навуцы, народу сваёму беларускаму.

[...] У яго мове ёсць натуральнасць, праўдзівасць, зусім няма штучнасці”¹⁵.

У горацкі перыяд жыцця М. Гарэцкі рупліва збіраў матэрыялы да “Камароўскай хронікі”. Каб прасачыць жыццёвыя шляхі некаторых сваіх герояў, ён у час летняга адпачынку 1926 года зрабіў вандроўку ў Сібір і на Далёкі Усход. Пры жыцці аўтара з цыкла “Сібірскія абразкі” было надрукавана каля 10 апавяданняў.

М. Гарэцкі часта ездзіў у Малую Багацькаўку, ды і бацькі, асабліва маці, бывалі ў Горках. Ён вельмі любіў родных і клапаціўся аб іх, дапамагаў усім, чым мог. У бацькоўскай хаце паставіў першае ў Малой Багацькаўцы радыё, якое прыходзілі слухаць вяскоўцы. Максім дапрацаваў зборнік “Народныя песні з мелодыямі”, які ён пачаў рыхтаваць разам з кампазітарамі М. Аладавым і А. Ягоровым яшчэ ў пачатку 1925 года ў Менску. У 1928 годзе зборнік быў выдадзены Інбелкультам. У яго ўвайшло 318 песень, запісаных ад яго маці Ефрасіні Міхайлаўны. Сярод іх шырокавядомая “Кума мая, кумачка”. Мелодыю гэтай песні выкарыстаў М. Аладаў у оперы “Тарас на Парнасе”, П. Падкавыраў — у 2-м скрыпічным канцэрте, Р. Пукст — у 2-й сімфоніі.

У Горкі прыязджалі письменнікі, артысты, якія гасцявалі ў М. Гарэцкага. Вельмі памятны быў прыезд Якуба Коласа, гастролі артыстаў тэатра БДТ-1.

У гэты час выйшлі з друку “Гісторыя беларускае літаратуры” (выд. 4-е, пераробленае), “Практычны расійска-беларускі слоўнік” (разам з М. Байковым), аповесці “У чым яго крыўда?”, “Ціхія песні”, кніга “На імперыялістычнай вайне”, некалькі абразкоў, шэраг артыкулаў пра творчасць Якуба Коласа, Я. Нёманскага, М. Чарота, М. Зарэцкага, М. Багдановіча, М. Лынькова, З. Бядулі і іншых. У 1928 годзе ў часопісе “Узвышша” Антон Адамовіч надрукаваў першы найбольш сур’ёзны крытычны агляд твораў пісьменніка “М. Гарэцкі (Спраба манаграфіі аб творчасці)”.

У ліпені 1928 года Максім ездзіў у Крым падлячыцца. Па дарозе ён спыніўся ў Смаленску, Маскве, Харкаве, у Маскве сфаграфаваўся разам з Ул. Дубоўкам, рабіў у падарожжы дзённікавыя запісы. Вярнуўшыся ў Горкі, Максім адразу напісаў заяву з просьбай аб звальненні з працы з 1 верасня, у сувязі з тым, што скончыўся тэрмін, на які ён даваў згоду працаваць у Беларускай акадэміі сельскай гаспадаркі.

¹⁵ Гаўрук Ю. *Сустрэчы ў Горках і Мінску* // Максім Гарэцкі: *Успаміны, артыкулы, дакументы*. С. 75-79.

«Лёгкадумныя» адносіны да абароны дысертацыі не прайшлі дарма. Былі надобразычліўцы, якія скарысталі той момант, што Гаўрыла Гарэцкі ў свой час не абараніў дысертацыю, і дабіліся выключэння яго з НДІ сельскагаспадарчай эканомікі.

Якраз у гэты час (верасень 1925 г.) яго запрасілі на працу дацэнтам, загадчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Горкі. Яго прызначылі сябрам Праўлення Акадэміі і даручылі кіраваць выдавецкай справай. У Беларусі ў той час ішла барацьба за беларушчыну і супраць яе. Прыхільнікі выступалі за беларусізацыю грамадства, а праціўнікі стаялі за адзіную рускую культуру, навуку, адукацыю і праводзілі курс русіфікацыі. У той час многія кіраўнікі рэспублікі — так званыя “нацыянал-камуністы”, такія, як А. Чарвякоў, М. Галадзед, А. Адамовіч, А. Баліцкі, стаялі на пазіцыях беларусізацыі і афіцыйны курс партыі таксама лічыўся нацыянальным (але, вядома, у рамках дазволенага). Палітыка беларусізацыі лічылася дзяржаўнай і партыйнай. Прэзідыум ЦВК БССР нават стварыў у 1925 годзе спецыяльную камісію па правядзенню нацыянальнай палітыкі, якую ўзначаліў спачатку Д. С. Чарнушэвіч, а пазней А. І. Хацкевіч. Адпаведныя камісіі па беларусізацыі былі створаны і ў акругах. У студзені і кастрычніку 1925 года прайшлі пленумы ЦК КП(б)Б, на якіх былі падведзены першыя вынікі беларусізацыі, разгледжаны прычыны, якія тармозяць гэтую важную справу, адзначана, што партыйныя арганізацыі павінны падаваць прыклад у справе беларусізацыі, вызначана далейшая праграма нацыянальнай палітыкі.

У навуцы і культуры галоўным цэнтрам беларускага напрамку быў Інбелкульт (старшыня С. М. Некрашэвіч — з 1922 па 1925 г., затым У. М. Ігнатоўскі да 1928 г.). Навуковыя супрацоўнікі напрамку русіфікацыі групаваліся вакол Беларускага інстытута сельскай гаспадаркі ў Менску, які ўзначальваў прафесар Кірсанаў — малады энергічны арганізатар, але страшэнны велікарускі шавініст, які не прызнаваў беларусаў за асобную нацыю і негатыўна адносіўся да ўсякай беларускасці.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (рэктар У. І. Пічэта) фармальна як быццам падтрымліваў палітыку беларусізацыі, але яго кіраўніцтва па сутнасці стаяла таксама на антыбеларускіх пазіцыях. Паколькі афіцыйны курс улад рэспублікі быў накіраваны на беларусізацыю, барацьба супраць яе ў Беларускім інстытуце сельскай гаспадаркі і БДУ часта мела скрыты, непрыкметны характар і адзначалася ў змяншэнні колькасці супрацоўнікаў з ліку “шчырых беларусаў” шляхам змяншэння гадзін лекцый, а адсюль і зарплаты, што паступова прыводзіла да іх звальнення.

У Горках тады існаваў Горацкі сельскагаспадарчы інстытут, які ўзначальваў М. Ц. Козыраў — камуніст, малады ініцыятыўны арганізатар, таксама вораг беларушчыны. У яго каманду ўваходзілі такія відныя прафесары — вялікадзяржаўныя шавіністы, як У.І. Кіркор, У.У. Вінар, А.В. Ключароў. Іх актыўна падтрымліваў А.І. Крыніцкі — першы сакратар ЦК КП(б)Б і намеснік наркамасветы П. І. Валасевіч.

Гэтая група, атрымаўшы поўную падтрымку ў Смаленскім губернскай савеце, праводзіла палітыку скіраваную на тое, каб адлучыць ад Беларусі яе

смаленскую частку, а таксама Магілёўскую губерню і асабліва Горацкі раён, дзе знаходзіўся сельскагаспадарчы інстытут, і далучыць іх да Смаленскай губерні РСФСР. Канешне, вялікая група маладой беларускай інтэлігенцыі, у тым ліку і амаль цалкам Інбелкульт, выступілі супраць такіх прапаноў. Горацкі раён пакінулі ў складзе БССР. Такім чынам, у БССР аказаліся два сельскагаспадарчыя інстытуты — Горацкі ў Горках і Беларускі ў Менску. Разгарнулася вялікая дыскусія, у тым ліку і ў друку, па пытанню — пакідаць абодва інстытуты ці аб'яднаць у адзін і дзе тады яго пакінуць — у Горках ці Менску. У гэтую барацьбу ўключыўся і Гаўрыла, які стаў адным з самых актыўных дзеячаў “беларускай” групы. Апошняя дабівалася таго, каб зрабіць адзіную моцную сельскагаспадарчую ўстанову ў Горках. Гарэцкі апублікаваў на гэтую тэму шэраг артыкулаў. Адзін з іх быў надрукаваны ў газеце “Савецкая Беларусь”, ён так і называўся: “Дзе быць Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі?”

Барацьба скончылася перамогай беларускага напрамку: было вырашана спалучыць Горацкі і Беларускі інстытуты сельскай гаспадаркі ў адзіную ўстанову — Беларускаю дзяржаўную акадэмію сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі з цэнтрам у Горках (пастанова СНК БССР ад 5 жніўня 1925 г.).

Рэктарам Акадэміі стаў прафесар М. Ц. Козыраў, і зноў разгарнулася барацьба паміж “праускай” групай, у якую ўваходзілі большасць старых прафесараў і кіраўнікоў кафедраў, і “беларускай”, якую складалі маладыя выкладчыкі-беларусы. На чале апошняй стаў Г. Гарэцкі.

Асабліва абвастрылася барацьба, калі павінны былі адбыцца выбары ў кіраўніцтва Акадэміі (7 чалавек). Козырава вельмі падтрымліваў Вінакур — кіраўнік партарганізацыі, які пачаў склікаць агульныя сходы прадстаўнікоў усёй Акадэміі (набіралася да тысячы чалавек). На іх ён усяляк стараўся дыскрэдытаваць “беларускую” групу і ўзвядзіць “праўскую”. Нярэдка з палкімі прамовамі выступаў малады, энергічны, рухавы Гаўрыла. Выступоўцы і з той і з другой групы апіраліся на пастановы ўсебеларускай партыйнай арганізацыі, прычым беспартыйны Гарэцкі часта “біў” некаторых партыйцаў, у тым ліку і Вінакура, іх жа сродкамі — лепшым веданнем гэтых пастаноў і больш пераканальнай логікай дабіваўся спрыяльнасці вялікай аўдыторыі. Для таго, каб урэгуляваць гэтыя спрэчкі, звярнуліся ў акруговую партыйную арганізацыю, якой кіраваў вядомы беларускі дзеяч П. В. Саевіч. Ён некалькі разоў прыязджаў у Горкі, удзельнічаў у гарачых спрэчках і паступова прыняў бок беларускай групы, прадстаўнікі якой атрымалі большасць на выбарах кіраўніцтва Акадэміі. Сябрам кіраўніцтва выбраны быў і Гарэцкі.

Абапіраючыся на рашэнні кастрычніцкага пленума ЦК КП(б)Б, Г. Гарэцкі напісаў у камуністычную ячэйку пры Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі вялікую заяву, у якой прапанаваў дэтальную праграму беларусізацыі Акадэміі. Ён цытаваў асобныя палажэнні пастановы пленума і на кожнае з іх даў сваю канкрэтную прапанову¹⁶.

Гаўрыла пільна займаўся навуковай працай. Выйшла з друку яго вялікая манаграфія “Народны прыбытак Беларусі (нацыянальны даход Беларусі)”, артыкулы пра насельніцтва і сельскую гаспадарку Гомельскай губерні і інш. У

¹⁶ Гесь А. “Усякі іншы шлях лічу памылковым і шкодным”: *Беларусізацыя Сельгаскадэміі, год 1925-ы!* Айчына. 1995. № 5. 25 лютага.

артыкуле “Аб беларусізацыі вышэйшых навучальных устаноў БССР”, надрукаваным у часопісе “Асьвета” (№ 6, 1926), Гарэцкі на прыкладзе Беларускага універсітэта і Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі апісвае стан беларусізацыі і яе дынаміку з 1919 па 1926 гады. Ён прааналізаваў колькасць працаўнікоў, якія валодалі беларускай мовай, па катэгорыях — прафесары, дацэнты, асістэнты, навуковыя супрацоўнікі, прычым беларусізаваным працаўніком ён лічыў кожнага (незалежна ад нацыянальнасці), хто валодае беларускай мовай. Высновы такія: беларусізацыя праведзена ў мізэрнай долі — у Акадэміі беларускай мовай валодае ледзьве 1/4 частка працаўнікоў, а ва універсітэце толькі 1/6: найбольшы працэнт беларускамоўных (амаль 50%) у беларускай групе, затым ідуць украінцы і яўрэі; найбольш беларусізаваны сярэдняя група (дацэнты і асістэнты), а найменш — самая малодшая (няма Беларускага навуковага маладняку); за гэтыя гады беларусаў было скарочана адпаведна ў 5 разоў больш, чым расійскіх супрацоўнікаў; трэба запрашаць з Расіі эмігрантаў вучоных-беларусаў, колькасць якіх досыць высокая і сярод якіх многа выдатных спецыялістаў.

Гаўрыла вельмі цікавіцца і культурнымі падзеямі ў маладой рэспубліцы, яго хвалюе, у прыватнасці, беларусізацыя тэатра. Ён друкуе ў “Савецкай Беларусі” пад псеўданімам Габрыель Мсьціславец артыкул “Што нам павінен даць Беларускі Тэатр”.

Ад імя Праўлення Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі Гаўрыла Гарэцкі вітаў Акадэмічную канферэнцыю па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Ён адзначыў поспехі ў беларусізацыі: каля 75% асістэнцкага складу Акадэміі і 50% навуковых супрацоўнікаў ужо пераходзілі на беларускую мову. Але “на шляху далейшай поўнай беларусізацыі Акадэміі мы маем вялікія перашкоды — гэта адсутнасць у нас навуковае тэрміналогіі”. “Факт дзяржаўнага будаўніцтва Савецкай Беларусі павінен быць падмацаваны і іншымі фактамі — утварэннем навуковай беларускай мовы, самастойнай беларускай навукі. Толькі тады будзе цалкам запоўнена гістарычная гама будаўніцтва беларускай культуры”.

Улетку Гарэцкі выязджаў у экспедыцыі, якімі кіраваў яшчэ ад НДІ сельскагаспадарчай эканомікі (Масква). Экспедыцыя праводзіла эканамічныя профілі спачатку ў Маскоўскай вобласці па лініі Пятроўска-Разумоўскае—Дурыкіна (1925 г.), а затым у Беларусі па лініі Слуцк—Мглін (сакавік—красавік 1926 г.) і Менск—Магілёў—Рослаў (чэрвень). Каб правесці гэтую экспедыцыю, прыйшлося ўзяць у Акадэміі адпачынак.

Па выніках першай экспедыцыі ў Маскве ў 1927 годзе выйшла кніга Г.І. Гарэцкага, С.М. Малышава, А.А. Рыбнікава “Экономическое влияние Москвы на организацию сельского хозяйства области”, у якой быў вялікі раздзел Гарэцкага. У прадмове да кнігі дырэктар інстытута прафесар А.В. Чаянаў пісаў: “Экспедиция Горьковского, задуманная исключительно для проверки теоретических взглядов на границы районов, оказалась, однако, гораздо более плодотворной и дала нам целый ряд весьма ценных новых материалов для суждения о стандарте сельского хозяйства вообще и, благодаря новизне метода, как-то по-новому осветила давно изученное нами подмосковное пространство. [...] В своей работе Г.И. Горьковский весьма подробно остановился на тех возможностях, которые дает исследователю примененный им метод

экономического профиля, и намечающаяся им в ближайшее время экспедиция для зарисовки экономического профиля 54-й северной параллели на протяжении 300 верст через всю Белоруссию и часть РСФСР с несомненностью должна будет показать, насколько прав он в своих предположениях. ...Этот метод должен явиться одним из наиболее дешевых и наиболее быстрых методов обследования еще не изученных пространств”.

Была вялікая радасць, калі ў лютым 1926 года Максім Гарэцкі з сям'ёй пераехаў у Горкі. Яго запрасілі ўзначаліць кафедру беларускай мовы і літаратуры Беларускай акадэміі сельскай гаспадаркі і выкладаць гэтыя прадметы ў якасці дацэнта. Максім, які меў большую сям'ю, засяліўся ў тую кватэру, дзе раней жыў Гаўрыла, а той пераехаў у меншую кватэру ў другім доме.

У жніўні-верасні 1926 года Г. Гарэцкі быў у вельмі паспяховай камандзіроўцы ў Польшчы, Германіі і Даніі. Сабраў вялікі матэрыял па вывучэнню эканомікі Заходняй Беларусі.

А тым часам падышлі выбары кіраўнікоў большасці кафедраў і лабараторый. У Наркамасвецце ўсе кадравыя пытанні на сябе ўзяў П. Валасевіч. Пры падтрымцы апошняга, карыстаючыся выбарамі, Козыраў вырашыў зрабіць рэфармаванне: аб'яднаць блізкія па навуковаму напрамку кафедры і лабараторыі ў групы, у якіх галоўнай будзе адна з вядучых кафедраў. Гэта ўсё рабілася дзеля таго, каб трымаць кіраўніцтва ў сваіх руках. Асабліва яго турбавалі кафедры грамадскіх навук, якія мелі вялікі ўплыў на ўсю Акадэмію. Ён дабіўся аб'яднання ўсіх гэтых кафедраў у групу пад кіраўніцтвам кафедры палітычнай эканомікі, якую сам узначальваў. Кафедра Гарэцкага таксама трапіла сюды. Сваім намеснікам Козыраў паставіў выдатнага адміністратара прафесара Ю. А. Вейса і дабіўся, каб апошні сам складаў для ўсіх навучальных планы, якія затым зацвярджаў Козыраў. Планы складаліся так, што непатрэбны выкладчык атрымліваў мінімальную колькасць гадзін, а адсюль і адпаведную аплату. Так паступова выцясяліся прыхільнікі беларушчыны.

Козыраў і К^о вырашылі абраць прафесара па кафедры аграрнай палітыкі і эканомікі. Конкурсная камісія абмяркоўвала дзве кандыдатуры — Гарэцкага і Грынфельда — і прыйшла да высновы, што абедзве кандыдатуры не адпавядаюць патрабаванням загадчыка кафедры — прафесара. Аднак пазней усё ж аддалі перавагу Гарэцкаму, на якога падрыхтавалі адпаведныя дакументы. Адвезці іх у Менск папрасілі самога кандыдата.

Гаўрыла паехаў у Менск, аддаў дакументы Валасевічу, які, не параіўшыся з А. Баліцкім — кіраўніком Наркамасветы, разгледзеў іх і вярнуў у пакеце. Гаўрыла прывёз іх у Горкі разам з пісьмом да Козырава. Аказалася, што на дакументах была віза: “Адмовіць”, а ў пісьме — згода, каб не зацвярджаць выбары загадчыка кафедры. Ю. Вейс жа склаў такі навучальны план, што Гарэцкаму цяжка стала пракарміць сям'ю...

У пачатку 1927 года паўстала пытанне аб стварэнні ў Менску Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі. Прадстаўнікі Інбелкульта, ведаючы пра тыя падзеі, што адбыліся ў Горках, прапанавалі абраць дырэктарам новага інстытута Гаўрылу Гарэцкага, якога выклікаў М.М. Галадзед — старшыня СНК БССР і сказаў прыблізна так: “Мы прызначылі Вас дырэктарам Беларускага навукова-даследчага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна пры СНК БССР. Мы Вам давяраем. Мы ведаем усю

гісторыю барацьбы з Вамі. Не здавайце пазіцыі і пачынайце працу”.

У Менску Гаўрыла з Лараю і сынам знялі палову драўлянага доміка, які стаяў сярод сада на Правіянецкай вуліцы. Гарэцкі склаў структуру новага інстытута, яго статут, падрабязныя напрамкі дзейнасці, праграму даследаванняў і план працы, прычым усё гэта падначаліў таму тыпу народнай гаспадаркі, які быў выяўлены пры вывучэнні нацыянальнага прыбытку Беларусі. Гэтыя дакументы спадабаліся Чарвякову, Галадзе, Адамовічу і іншым кіруючым асобам. Былі выдзелены грошы, штат, будынкі. Цэнтральны будынак інстытута — гэта той вялікі дом на крутым беразе Свіслачы каля Вялікага тэатра оперы і балета, дзе цяпер знаходзіцца штаб Беларускай ваеннай акругі. А. Чарвякоў і У. Ігнатоўскі аддалі інстытуту будынак сваёй дачы разам з зямлёй вакол яго.

Інстытут стаў набіраць сілу. Усе напрамкі навукі сельскай і лясной гаспадаркі былі сканцэнтраваны ў гэтым інстытуце. Некалькі разоў прыязджаў у інстытут М. І. Вавілаў, якому спадабаліся даследчыя ўстановы і навуковыя напрамкі. Пачалі выдаваць на беларускай мове штомесячны часопіс “Сельская і лясная гаспадарка Беларусі”, які шырока распаўсюджваўся.

Адразу пасля стварэння БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі была заключана дамова паміж ім і Інбелкультам “у мэтах канцэнтрацыі, планавага развіцця і ўзаемнай сувязі навуковых даследаў прыроды, гаспадаркі і культуры Беларусі”. У сувязі з гэтым Г. Гарэцкага ўвялі ў склад Прэзідыума Інбелкульта і Навуковай Рады як правадзейнага члена з правам рашаючага голаса.

На VIII Усебеларускім з’ездзе Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў Гарэцкі выступіў з прамовай, у якой падзякаваў урад за адкрыццё БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі, выказаў думкі пра неабходнасць эфектыўных навуковых даследаванняў, інтэнсіфікацыі сельскай гаспадаркі Беларусі, падрыхтоўкі ў бліжэйшы час сваіх маладых даследчыкаў. На гэтым з’ездзе Г. Гарэцкага абралі кандыдатам у члены Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР.

У верасні 1927 года адбылася амаль двухмесячная камандзіроўка ў Нямеччыну і Данію, дзе Гарэцкі і яго калегі змаглі пазнаёміцца з рознымі напрамкамі ў арганізацыі навуковай справы і вытворчасці сельскай гаспадаркі. Вопыт суседніх краін быў вельмі карысны для паляпшэння працы ў Беларусі.

Жыццё Гаўрылы і яго сям’і ў Менску наладзілася. Была цікавая праца, якой ён аддаваў усе свае сілы, розум і сэрца. Інстытут стаў на ногі і карыстаўся вялікім аўтарытэтам. Верылася ў нацыянальнае адраджэнне роднай Беларусі, за якое ён гатовы быў ахвяраваць усім і за якое змагаўся, як толькі мог, нават у дробязях. З Ларай жылі дружна, весела, радасна. Лара таксама працавала, але на грамадскіх пачатках, бо неяк няёмка было жонцы дырэктара атрымліваць грошы, працуючы ў той жа ўстанове, дзе і муж. Яна вяла селекцыйныя даследаванні на бульбяной і балотнай станцыях. Былі прыемныя сябры-аднадумцы, да якіх хадзілі ў госці. Часцей за ўсё збіраліся ў Янку Купалы, Якуба Коласа, А. Смоліча, С. Некрашэвча, А. Лёсіка.

Неяк прыйшла чарга і Гарэцкіх запрасіць да сябе Янку Купалу. Ларыса Восіпаўна ўспамінала: «Сустрэчы з Янкам Купалам адбываліся найбольш на прэм’ерах у тэатрах, на канцэртах. Колькі разоў былі і ў яго хаце. Адночы нам давалася прымаць высокіх гасцей — Янку Купалу з Уладзіслававай Францаўнай у

сваім доме. Былі яшчэ і другія госці. Мне ніколі не прыходзілася прымаць такіх дарагіх, выдатных людзей. Звычайна бывалі ў нас нашы равеснікі, роўныя нам — усё было проста.

А тут — вядомыя людзі — сам Янка Купала! Чым жа частаваць? Вось я і надумала, што найлепшым пачастункам будзе тое, што я з дзяцінства лічыла найбольш смачным, найбольш любіла — гэта шынка без сала, чайная каўбаса, сыр галандскі, кансервы шпроты і... пірожныя. Канешне, салодкае віно. Муж ужо па сваёй ініцыятыве набыў мацнейшае пітво, каньяк ці што там яшчэ. Селі мае госці за стол і неяк разгублена глядзяць на мой стол, нерашуча поркаюць відэльцамі. Мяне аж жар працінае ад хвалявання.

Раптам падходзіць да мяне Іван Дамінікавіч і ціхенька на вуха шэпча: “Ларысачка, а ці ёсць у цябе селядзец?” — “Ёсць!” — “Дык пойдзем”. У кухні мы з ім чысцім селядцы, а суседка па кватэры шпарка накіравае прымус, каб хутчэй зварылася яе бульба, якую яна сабе рыхтавала, а цяпер аддае нам. Калі ўсё было гатова, Іван Дамінікавіч і я досыць урачыста ўнеслі гэты “шыкоўны” пачастунак да нашага застолля. Госці сустрэлі нас шчырым задавальненнем, стала весела і жвава. А мне трохі і палягчэла ад тае няёмкасці. Я была так удзячна Івану Дамінікавічу і яшчэ з большай павагай убачыла ў ім Вялікага Чалавека і такога простага, душэўнага нашага любімага паэта Янку Купалу”.

З пачатку верасня 1928 года ў Менск вярнуўся і Максім Гарэцкі з сям’ёй, які зняў кватэру на вул. Шпітальнай (цяпер вул. Фрунзе, прыблізна там, дзе знаходзіцца Дом літаратара) — адносна недалёка ад кватэры малодшага брата. Максім быў прызначаны вучоным спецыялістам Інстытута навуковае мовы Інбелкульта, у газетах надрукаваў шэраг артыкулаў пра творчасць маладнякоўцаў, выйшлі з друку «Жартаўлівы Пісарэвіч» і «Маладняк» за пяць гадоў. 1923-1928 гг.» і інш.

Лара была цяжарная. Гурык меў новы добры веласіпед і любіў на ім праехацца па Правіянцкай вуліцы, якая мела няроўны профіль — то спуск, то горка. Асабліва падабалася разагнацца і тады з веяркою — уніз з гары. Нярэдка і Лару браў з сабой, пасадзіўшы на перакладзіну. Вось і зараз паехалі так разам: веярок шуміць ад шыбкай язды з гары. А ў самым нізе раптам — канава. Не паспеў Гурык падумаць, куды звярнуць, як паляцеў у гэтую канаву. Лара на яго, а веласіпед праз іх яшчэ далей. Спужаліся вельмі, каб не пашкодзіла гэта дзіцяці. Але ўсё абышлося. І сын у канцы года з’явіўся, і назвалі яго гістарычным старабеларускім імем у гонар Радзіма — заснавальніка племені радзімічаў.

Улетку браты ці іх жонкі з дзеткамі, а то і разам наведвалі сваіх бацькоў у Малой Багацькаўцы. Узімку бацькі прыязджалі на кароткі час да сыноў: маці — Ефрасіня Міхайлаўна — звычайна спынялася ў Максіма, а бацька — Іван Кузьміч — у Гурыка.

Гаўрыла Гарэцкі вельмі многа працаваў ў самых розных напрамках: навукова-арганізацыйных, грамадскіх, навуковых. Яго абіраюць членам Савета Беларускага цэнтральнага саюза сельскагаспадарчых і прамысловых таварыстваў (Белсельсаюза), членам Прэзідыума Камітэта па хімізацыі народнай гаспадаркі БССР, у цэнтральнае бюро краязнаўства пры Інбелкульце, эканамічную секцыю Навуковага таварыства пры БДУ, членам статыстычнага плана пры Цэнтральным статыстычным упраўленні БССР, у Цэнтральны Савет секцыі навуковых працаўнікоў БССР і г. д.

У канцы кожнага года Беларускі навукова-даследчы інстытут сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна выпускаў дэтальную справаздачу пра вынікі сваёй працы і планы на будучыню. Гарэцкі як дырэктар інстытута пісаў досыць вялікі агульны раздзел аб працы інстытута, галоўных дасягненнях і перспектывах развіцця на наступныя гады. Інстытут меў 5 вялікіх аддзелаў: сельскагаспадарчай эканомікі і аграрнай палітыкі, раслінагадоўлі і прыкладной батанікі, жывёлагадоўлі і прыкладной заалогіі, меліярацыі і культуры балот, лясной гаспадаркі. Пры аддзелах існаваў шэраг галіновых, раённых і спецыяльных даследных станцый. Апрача таго, пры інстытуце працаваў аддзел “Белгеафізіка” з геафізічнай абсерваторыяй і метэаралагічнай станцыяй, цэнтральная хімічная лабараторыя і Бюро сялян-даследчыкаў.

Па матэрыялах сваёй камандзіроўкі ў Польшчу Г. Гарэцкі напісаў грунтоўную манаграфію “Межы Заходняй Беларусі ў Польшчы (нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі)”, якая была выдадзена ў Менску (1928 г.) на беларускай мове з вялікім англійскім рэзюме. Крытычны разгляд крыніц ведаў аб нацыянальным складзе насельніцтва Заходняй Беларусі даў магчымасць аўтару паказаць, якія далёкія вынікі польскіх перапісаў 1919 і 1921 гадоў ад сапраўднасці і аб’ектыўнасці. Ён вызначыў сапраўдныя этнічныя межы Беларусі і асабліва дакладна заходнюю.

У часопісе “Полымя” (№ 5, 1929) Г. Гарэцкі надрукаваў цікавы артыкул “Нацыянальныя асаблівасці насельніцтва БССР і беларускага насельніцтва СССР паводле перапісу 1926 г.” У дачыненні да насельніцтва ўсяго СССР аўтар зрабіў такі сумны вывад: “...беларусы перажываюць працэс асіміляцыі выключнай моцы, які ставіць беларусаў на ўзровень (у гэтых адносінах) да найбольш “някультурных” нацыянальнасцяў СССР, што стаяць на грані ўжо фізічнага зьмяшчэння і вымірання (камчадалы, асыякі і да т. п.)”.

Разгледзеўшы стан сельскай гаспадаркі БССР, Гарэцкі ў брашуры “Даследчая справа па сельскай і лясной гаспадарцы БССР” прыйшоў да высновы, што “ў бліжэйшыя 25—30 год БССР мае зусім рэальныя падставы, каб павялічыць гуртавую вытворчасць сельскай гаспадаркі ў 4—5 разоў, давесці гушчыню насельніцтва да 70—75 чалавек на кіламетр, з агульнай ёмкасцю тэрыторыі сучаснай БССР у 8½—9 мільёнаў насельніцтва”.

Г. Гарэцкі актыўна ўдзельнічаў у пасяджэннях СНК БССР, сесіях ЦВК і г.д. Ён выступіў з шэрагам дакладаў, у якіх падымаў пытанні пра неабходнасць стварэння “Беларускага Цэнтральна-Прамысловага раёну з цэнтрам у Менску”, пра праблемы працы і насельніцтва, геаграфічнага размяшчэння прамысловасці, важнасці жывёлагадоўлі для сельскай гаспадаркі, аб палітыцы па стварэнню беларускага індустрыяльнага пралетарыяту, пашырэнні геалагічных даследаванняў і пошуках мінеральнай сыравіны (у тым ліку агранамічных руд), капітальным будаўніцтве навуковых устаноў, матэрыяльна-тэхнічнай базе сельскай гаспадаркі і г. д. На IX Усебеларускім з’ездзе Саветаў у 1929 годзе Гаўрылу Гарэцкага пераважлі з кандыдата ў члены ЦВК БССР.

Пытанне аб пераўтварэнні Інбелкульту ў Акадэмію навук яго кіраўнікі паставілі перад Урадам БССР яшчэ ў 1924 годзе. Але дазвол на гэта Масква дала значна пазней — толькі ў 1928 годзе, і 13 кастрычніка ўрад БССР прыняў адпаведную пастанову. Хаця за аснову будучай Беларускай Акадэміі навук

(БАН) быў узяты Інбелкульт, але і іншыя навуковыя арганізацыі мабілізавалі ўсе сілы, каб вылучыць сваіх прадстаўнікоў у вышэйшую навуковую ўстанову рэспублікі. Але спіс акадэмікаў, Прэзідыум, новы Статут складаўся спецыяльнай урадавай камісіяй, у якую ад Інбелкульта ўвайшлі толькі У. Ігнатоўскі і С. Некрашэвіч.

У канцы снежня позна вечарам па тэлефоне Г. Гарэцкага выклікаў Старшыня СНК БССР М. Галадзед і паведаміў, што адбылося пасяджэнне ЦК КП(б)Б і ў ліку кандыдатаў акадэмікаў—арганізатараў БАН вылучылі і Г. Гарэцкага, нягледзячы на яго маладосць, прынялі пад увагу яго вялікія заслугі па арганізацыі БНДІ сельскай і лясной гаспадаркі, які стаў адным з лепшых інстытутаў рэспублікі. І дадаў: “Так што Вы не дзівіцеся, дайце сваю згоду і я Вас загадзя віншую”.

26 снежня 1928 года шэраг буйнейшых вучоных БССР, галоўным чынам з ліку членаў Інбелкульта, спачатку спецыяльна створанай камісіяй былі абраны, а затым пастановай СНК БССР зацверджаны ў званні акадэмікаў Беларускай Акадэміі навук. Дзевяць членаў было абрана з АН СССР і Усеукраінскай АН.

1 студзеня 1929 года, у дзень 10-годдзя БССР і Кампартыі рэспублікі, у будынку Дома культуры (раней сінагогі, цяпер — Рускага тэатра імя Горкага) адбылося ўрачыстае пасяджэнне — устаноўчы сход Беларускай Акадэміі навук. Урачысты сход распачаў старшыня ўрадавай камісіі па рэарганізацыі Інбелкульта ў БАН сакратар ЦВК А. І. Хацкевіч. Ён абвясціў прозвішчы першых акадэмікаў БАН. Прывітальныя тэлеграмы прыслалі больш, чым 80 устаноў і дзеячаў навукі і культуры з розных месцаў СССР. Новую Акадэмію навук вітаў М. Галадзед. З дакладам пра шляхі развіцця навуковай дзейнасці выступіў першы прэзідэнт Акадэміі У. М. Ігнатоўскі. У газеце “Савецкая Беларусь” ад 3 студзеня была надрукавана Пастанова СНК БССР пра зацвярджэнне складу правадзейных членаў і Прэзідыума БАН.

На жаль, у акадэмікі не былі абраны Аркадзь Смоліч і Максім Гарэцкі. Першага, які вельмі многа працаваў над тым, каб Інбелкульт стаў БАН, падтрымлівалі Янка Купала, Якуб Колас, У. Пічэта. Значныя намаганні для гэтага рабіў і Г. Гарэцкі. Аднойчы сабраліся на вечарыну ў Смоліча і абмяркоўвалі магчымасці такіх выбараў. Але той подпіс, які паставіў Смоліч як міністр Урада БНР пад тэлеграмай нямецкаму кайзеру Вільгельму, перакрэсліў усе іх намаганні. А Максім Гарэцкі ўжо з 1926 г. быў у «чорным спісе» ДПУ Беларусі. Апрача таго, яму, відаць, не змаглі дараваць тую няўдалую сустрэчу групы пісьменнікаў на чале з Цішкам Гартным і Янкам Купалам, якая мелася адбыцца ў Горках. Аўдыторыя больш за 1000 чалавек (там з імі быў і Максім Гарэцкі) доўга іх чакала, а яны так і не прыйшлі, пакрыўдзіўшыся на тое, што на вакзале (станцыя Пагодзіна) іх сустрэў не сам Гарэцкі, а прыслаў толькі Юрку Гаўрука. Ды і Цішка Гартны недалюбліваў М. Гарэцкага. Вось такія, здавалася б, дробязі і амбіцыі асоб часта вырашаюць лёс чалавека. Скрозь сіта адбору не прайшлі ў Акадэмію і такія выдатныя вучоныя-беларусазнаўцы, як Я. Ф. Карскі, М. В. Доўнар-Запольскі, Я.Л. Дыла, А. К. Сержпудоўскі.

Пасля стварэння БАН Максім Гарэцкі працаваў на той жа пасадзе, што і раней, узначальваў дыялекталагічную камісію, удзельнічаў у пасяджэннях кафедры гісторыі беларускай літаратуры, надрукаваў п’есу «Гапон і Любачка», некаторыя творы з цыкла «Люстрадзён» і іншыя.

Яшчэ ў канцы 1927 года з'езд УКП(б) вызначыў курс на калектывізацыю сельскай гаспадаркі і наступ сацыялізму па ўсім фронце. На наступны год абвастрылася барацьба супраць усякіх праяўленняў “антыкамуністычнай ідэялогіі і немарксісцкіх ухілаў”, “буржуазнай нацдэмаўшчыны”. 1929 год стаў годам “вялікага пералому”, суцэльнай калектывізацыі, новай “чысткі” партыі пад знакам барацьбы супраць трацкістаў, правых апартуністаў, буржуазных нацыяналістаў і інш. Гэта быў год пераходу да дзікіх таталітарных метадаў кіраўніцтва краінай, калі, па словах Сталіна, “рэпрэсіі ў галіне сацыялістычнага будаўніцтва з'яўляюцца неабходным элементам наступлення”. Савецкі Саюз ператвараўся ў сапраўдны “архіпелаг ГУЛАГ”.

З гэтага боку незадаволенасць выклікала і новаствораная БАН, якая здавалася занадта нацыянальнай. З Масквы прагучаў сігнал супраць “нацдэмаў” у выглядзе шэрагу артыкулаў, надрукаваных у “Комсомольской правде”. Яны мелі выразныя назвы: “Тени прошлого”, “Призрак Столыпина в стенах Наркомзема”, “Любимая мозоль национал-демократов”, “С камнем за пазухой”, “Под прикрытием национальных особенностей” і г.д.

У “Комсомольской правде” (23 жніўня 1929 г.) у артыкуле, падпісаным ініцыяламі А. И., пісалася: “О выхолащивании классового смысла национальной политики свидетельствует и то, как была создана Академия наук. Это было сделано в кабинетном порядке, без участия масс. Наметили и назначили! Теперь, правда, спохватились — слишком много имен, но чрезвычайно мало подлинных друзей диктатуры пролетариата, настолько мало, что белорусская ксендзовско-черносоптенная газета “Крыніца”, выходящая в Польше, нашла для себя возможным писать об академии, созданной советской властью: “Наша академія навук!”

У артыкулах у негатыўным сэнсе былі ўзгаданы імёны акадэмікаў З. Жылуновіча, Я. Лёсіка, С. Некрашэвіча, У. Пічэты, А. Баліцкага, “бывшего белогвардейца” У. Ластоўскага, “бывшего денкинина” І. Замоціна і іншых. У артыкуле “Кулацкая политика под советским флагом. Тайное стало явным” (“Комсомольская правда”, 3 верасня 1929 г.) змяшчаўся зварот да Пленума ЦК КП(б) “сделать резкий поворот от того, что бросало тень на белорусскую партийную организацию. С национал-демократизмом, невзирая на лица, надо решительно покончить!”

У газеце “Звезда” (30 кастрычніка 1929 г.) быў надрукаваны артыкул “Новая нацыянал-дэмакратычная вылазка”, у якім крытыкаваліся М. Гарэцкі і камуністы І. Цвікевіч, П. Ільчононак і іншыя за тое, што ўзялі пад сваю абарону памылкі Жылуновіча і, больш таго, разгарнулі сістэму нацыянал-дэмакратычных, антыпартыйных поглядаў. Гэтая група абвінаваціла партыю ў тым, што барацьба з нацыянал-дэмакратызмам з'яўляецца праявай вялікадзяржаўнага расійскага шавінізму, з'яўляецца барацьбой з беларусізацыяй. Рабілася выснова: “Гэта была вылазка класавага ворага”.

Па ўказанню з Масквы пачалася барацьба і супраць беларускіх паслядоўнікаў вучоных-эканамістаў А. В. Чаянава і М. Д. Кандрацьева. Гэтая кампанія закранула непасрэдна і Гаўрылу Гарэцкага. Два супрацоўнікі НДІ сельскагаспадарчай эканомікі (Масква) надрукавалі ў “Комсомольской правде”, а затым у газеце “Звезда” артыкул “Нейкі, нейкага, нейкаму...”, у якім у зняважлівым тоне абураліся тым, што “нейкі беспартыйны” Гарэцкі прабраўся ў

камандаванне даследчай справы і кіруе лясной і сельскагаспадарчай навукай так, як яму хочацца, без усякага партыйнага кантролю... І вось яго яшчэ выбіраюць і акадэмікам. Афіцыйны ліст напісаў таксама дырэктар Расійскай асацыяцыі навукова-даследчых інстытутаў Фрыш, які адзначыў: як гэта так, “недоучывшага аспіранта выбіраюць у акадэмікі” (вось як важна ў свой час абараніць дысертцыю!). Да кампаніі падкопаў падключыліся і некаторыя свае супрацоўнікі (напрыклад, П. І. Пінчук).

У. Ігнатоўскі на такія несправядлівыя напады адказаў рэзкім пісьмом Фрышу, адзначыўшы, што некаторых адказных кіраўнікоў па розных матывах, наадварот, не выбіраюць ў акадэмікі (якраз у гэты час Фрыша “завалілі” пры выбарах у Расійскую акадэмію).

Вельмі многія абураліся такім шальмаваннем маладога акадэміка, а У. Дубоўка нават напісаў на гэтую тэму сатырычны верш. Падтрымаў Гаўрылу і А. А. Сянкевіч — дырэктар Камуністычнага ўніверсітэта нацменшасцей Захаду ў Маскве, які добра яго ведаў яшчэ з тых часоў, калі там працаваў. Ён прывёў Гарэцкага да Першага сакратара ЦК КП(б)Б Я. Б. Гамарніка, каб сказаць, што такія зняважлівыя, беспадстаўныя лісты нельга друкаваць у газеце “Звязда”, дзе звычайна такога тыпу артыкулы змяшчаліся толькі са згоды ЦК. Але Гамарнік досыць суха адказаў, што яны самі ведаюць, што рабіць, што ад крыўды некалькіх інтэлігентаў ні тоны бульбы, ні тоны збожжа не прыбавіцца, што ўсё ўжо зроблена і няхай так і застаецца.

У газетах адзначалася, што ў БССР на працягу многіх гадоў рабілася стаўка на кулацкую гаспадарку, на развіццё хутароў, недастаткова ўлічваліся інтарэсы беднаты, праводзілася палітыка замаруджвання калектывізацыі. У выніку такой крытыкі ў сакавіку 1929 г. Д. Ф. Прышчэпаў быў вызвалены ад пасады наркома земляробства БССР, а затым выключаны з партыі. У верасні знялі з працы і выключылі з партыі А. В. Баліцкага — наркома асветы, 16 кастрычніка СНК БССР вызваліў С. Некрашэвіча ад абавязкаў віцэ-прэзідэнта, а В. Ластоўскага — неадменнага сакратара БАН. У снежні быў выключаны з БАН акадэмік М. М. Дурнаво, а ў пачатку 1930 г. — акадэмік М.І. Яворскі (Украіна). Апошняга на Украіне абвясцілі авантурыстам, немарксісцкім гісторыкам.

Адчуваючы такую ўдушлівую атмасферу, браты Гарэцкія вырашылі, пакуль ёсць яшчэ магчымасць, адпачыць. Максім паехаў у Крым, а Гаўрыла крыху пазней — у Хосту, у дом адпачынку вучоных. Замест сябе дырэктарам пакінуў Міхася Ганчарыка.

Максім Гарэцкі вярнуўся ў Менск 15 ліпеня 1930 года — да дня нараджэння сына Лёні, каб адзначыць гэты дзень усёй сям’ёй разам.

Ужо 18 ліпеня ў ДПУ Беларусі прынялі дзве аналагічныя пастановы — адну пра Максіма, другую — пра Гаўрылу.

У той жа дзень на кватэры Максіма Гарэцкага (Заслаўская, д.5, кв.1) зрабілі вобыск, канфіскавалі розную перапіску, шэраг кніг, а гаспадара арыштавалі. Толькі больш, чым праз паўгода, яму прынеслі «пастановы аб дапытанні» ад 20 ліпеня і 4 жніўня, якіх, відаць, не было, бо рукою Максіма на іх напісана: «Гэта пастанова мне аб’яўлена 14 студзеня 1931 г.» Ён не згадзіўся з гэтай хлуснёй. Каб у жорсткіх умовах турмы не згадзіцца са следчым нават, здавалася, у зусім дробнай хлусні, а заставацца і тут прынцыповым, трэба было мець вялікую

мужнасць. Як вядома, большасць падсудных пад націскам следства, якое прымяняла розныя, не заўсёды дазволеныя прыёмы, згаджаліся амаль з усім, што ім прапаноўвалася.

Чытаючы 29-томную архіўна-следчую справу «Саюза вызвалення Беларусі» (СВБ), можна зрабіць вывад, што тых падсудных, якія не прызнавалі сябе віноўнымі, не выдумлялі, не нагаворвалі на сябе і на другіх, менш выклікалі на допыты. Відаць, таму і паказанняў М. Гарэцкага і матэрыялаў аб яго допытах у справе зусім мала. Ёсць толькі адно паказанне аб выступленні М. Гарэцкага на сходзе, дзе ён выступіў у абарону Жылуновіча, нягледзячы на дрэнныя да яго адносіны апошняга.

10 красавіка 1931 года (якраз у дзень нараджэння Гаўрылы) рашэннем Калегіі АДПУ вынесены несудовы прыгавор па справе СВБ на 86 асуджаных. Пад № 39 адзначана «Горэцкіі М.И. — 37 лет, белорус, белорусский писатель, ученый, специалист БАН:

а) в период с 1924 г. по день ареста состоял в литературной группе к/р организации «СВБ» и проводил задачи этой организации;

б) направлялся центром организации в Горки для работы по созданию филиала в Горечкой СХА, т.е. совершил преступление, предусмотренное ст.76, применительно к ст.64 УК БССР (ст.58-11, применительно к ст.52-2 УК РСФСР). Виновным себя не признал.» Прысуджаны да 5 гадоў высылкі ў Вятку.

Калі ў ноч на 18 ліпеня прыехалі па Гаўрылу, дык на кватэры засталі толькі брата Лары¹⁷, які тады вучыўся ў палітэхнікуме ў Менску, Лара была ў Прылуках на селекцыйнай станцыі, а Гурык яшчэ не прыехаў з Хосты. Супрацоўнік АГПУ з чырвонаармейцам ноччу прыехалі ў Прылукі, забралі Лару і прывезлі ў Менск, дзе на кватэры Гарэцкіх зрабілі вобшыск, у час якога напакавалі вялікі кош рукапісамі, лістамі, склалі пратакол. У апошнім адзначылі, што «жэна Горэцкага вела сябе очень спокойно, не делала ни малейших попыток скрыть что-либо, как ни в чем не возражала, видно, что она отчасти готова была к обыску».

Пасля вобшыску Лара адразу ж пайшла да Максіма на Заслаўскую вуліцу, куды яны зусім нядаўна пераехалі. У іх хаце ўбачыла нейкага вайскоўца і адчула — Максіма ўжо няма. Яго жонка Лёля, уся збянтэжаная, стомленая, дзеці — Галя і Лёня шэптам гавораць паміж сабой. Лёля моўчкі зірнула, яны паківалі адна адной, Лара ўсё зразумела, і ногі, што сталі такімі цяжкімі і зусім непаслухмянымі, прывялі яе да Акадэміі навук. Яна і сама не зразумела, чаму сюды прыйшла, каго тут хацела ўбачыць. Зайшла ў будынак, а там нікога не відаць, нават швейцара няма, які звычайна тут ветліва вітаў людзей. Машынальна адчыніла адны дзверы, другія і ўжо пайшла да выхаду, але вырашыла зазірнуць яшчэ ў адзін пакой, а там за вялікім сталом сядзіць Якуб Колас і нешта піша. Ён ёй ні слова, і Лара маўчыць. Паківалі галовамі, сумна паглядзелі адзін на аднаго — і ўсё. Ён, відаць, таксама ведаў ужо пра павальныя арышты, якія пачаліся ў тыя дні.

Лара вырашыла зайсці да Марыі Сяргееўны Бонч-Асмалоўскай — дачкі

¹⁷ Парфяновіч Сяргей Іосіфавіч — родны малодшы брат Ларысы. Ён пазней працаваў майстрам на Запарожскім авіяцыйным заводзе, быў арыштаваны ў 1937 г. і расстраляны.

рэвалюцыянера Сяргея Каваліка, які прайшоў цяжкую царскую ссылку, разам з жонкай і дачкой, і таму Лары падумалася, што ў яе ёсць вопыт і трэба з ёю параіцца. Марыя працавала ў хімічнай лабараторыі ў інстытуце, якім кіраваў Гурык. Яна сустрэла Лару са слязьмі: «Мяне таксама сёння абязмужылі — мужа ўзялі». Пагаманілі і абедзвюм стала трохі лягчэй, падтрымалі адна другую ў такім страшэнным горы, якое ўзялося няведама адкуль і зусім незразумела чаму.

У Хосце разгортваліся свае падзеі. Не прайшло і некалькі дзён, як Гаўрыла прыехаў туды, а ўжо 24 ліпеня ноччу будзяць яго два чалавекі ў форме і два панятая і кажуць, што ён арыштаваны (прычым робіцца гэта без ордэра). Павезлі яго на машыне ў ДПУ горада Сочы, дзе ён прасядзеў 3 дні, а адтуль — у Новарасійскую турму, дзе прабыў яшчэ 4 дні. Суправаджаючы кажа, што тут і да вас былі з Беларусі і нават з Беларускай Акадэміі навук, у прыватнасці Язэп Лёсік — ён якраз сядзеў у той жа камеры, у якой і вы. Ён таксама адпачываў на поўдні і яго ўжо павезлі ў Менск. А думкі ў Гаўрылы круцяцца: «У чым справа? Што здарылася? За што? Чаму і Лёсіка? Відаць, нейкае непаразуменне».

А ў Менску за яго непакоілася сям'я. Абодвух сыноў і сваю маці Марыю Міхайлаўну, якія жылі разам з ёю ў Прылуках Лара перавезла да Лёлі ў Менск, а сама кожны дзень ездзіла на працу ў Прылуку, дзе займалася селекцыйнымі даследаваннямі, а ўвечары варочалася ў Менск і спяшалася на вакзал да цягніка, які ў такі час прыходзіў з Сочы. Яна адчувала, што хутка Гурыка прывязуць, і страшэнна баялася прапусціць гэты момант. Яна абавязкова павінна была хоць здалёку, але ўбачыць яго. Трэцяга жніўня Лара ўзяла з сабой маму і малодшага сына і стала на пероне чакаць цягнік. І нарэшце бачыць — Гурык. Яна кінулася яму на шыю, але два штыкі і грубы вокліч «Гражданка, гражданка!» адкінулі яе назад. Яна паглядзела, у якія дзверы адвялі Гурыка, і паставіла каля іх маму з малым сынам на руках. Калі вывелі Гурыка, малы, хоць было яму толькі паўтара годзіка і амаль месяц ён не бачыў бацьку, раптам закрычаў: «Тата, тата!» — і ручкамі да яго пацягнуўся, пацягнуўся... Марыя Міхайлаўна — вельмі чулая і кволая жанчына — ледзь не самлела. Лара як крыкне на маму сваю: «Не смей!», і тая апрытомнела.

Гаўрылу, пераадзетага ў турэмнае адзенне, правялі ў камеру, у якой сядзеў сярэдняга ўзросту яўрэй, як потым высветлілася, меншавік. Ён коратка раскажаў аб тым, што пачаліся арышты меншавікоў і беларускіх дзеячаў, якіх абвінавачваюць ва ўдзеле ў так званым Саюзе вызвалення Беларусі — ССВБ. І той, і другі не бачылі за сабой ніякага шкодніцтва, не толькі не ўдзельнічалі, але раней не чулі пра ССВБ, таму былі вельмі спакойнымі нават жыццярэдаснымі, верылі, што гэта памылка, якая хутка высветліцца. Гаўрыла ўзяў у суседа яўрэйскую газету і па ёй з яго дапамогай пачаў патроху вучыць яўрэйскую мову. Раніцою заўсёды рабіў гімнастыку, нярэдка не хацелася, але прымушаў сябе.

Праз некалькі дзён дастаў 2 тамы кнігі Туткоўскага “Геалогія Мінскай губерні” і пачаў яе з вялікай цікавасцю чытаць. Кожны дзень пісаў Лары пісьмы, такія бадзёрыя, нават вясёлыя, жартываў, што працягвае адпачынак, што спадзяецца на хуткую сустрэчу. Але раптам адабралі кніжкі, паперу, аловак,

забаранілі самому пісаць і атрымліваць ад Лары лісты. Пазбавілі ўсякай сувязі і перадач.

Прыблізна тыдзень яго не турбавалі, а потым выклікалі да Муляўкі — члена ЦВК, з якім Гарэцкі многа разоў сустрэкаўся на пасяджэнні ЦВК. Той пачаў даказваць, што быў СВБ, у які як быццам уваходзіў і Гарэцкі. Гаўрыла адказаў, што не чуў нічога пра СВБ, што ўсё гэта зусім беспадстаўна робіцца, што ён ніякай контррэвалюцыйнай дзейнасцю не займаўся, аб чым добра ведае і сам Муляўка. Адразу ж за ім прыйшоў Майсей Хацкевіч Юдашкін, які паведаміў, што ён будзе следчым Гарэцкага, і дадаў: “Ну, давайце цяпер будзем справу пісаць”. І пачаліся нудныя, цяжкія, бясконцыя допыты, якія праводзілі то Юдашкін, то Радзівілоўскі, радзей Аргаў і Врачаў. Яны кажуць: “Раскажыце пра СВБ”.

— Ніякага СВБ не было.

— Як рыхтавалі паўстанне?

— Не было гэтага.

— Гэта вам толькі спачатку здаецца, што не было СВБ, праз некаторы час згодзіцеся, што было.

— Не было.

— Прызнавайцеся хутчэй, і вам будзе лягчэй.

— Не было.

— Вы не дужа фанабэрцеся, мы вам усё роўна дакажам, што было і што вы ўсе там рабілі.

— Не было.

— Мы прымусім даць нам паказанні, вы яшчэ не ведаеце, колькі ў нас ёсць розных метадаў іх атрымаць. Калі вы прызнаецеся і напішаце нам пра ўсё тое, што нам трэба, вы можаце пазбегнуць адведаць на сабе гэтыя метады.

— Не было.

І так бясконца кожны дзень, а то і ноч.

У сярэдзіне жніўня Г. Гарэцкі даў паказанні, у якіх, у прыватнасці, адзначыў, што “ў прад’яўленых абвінавачваннях вінаватым сябе не прызнаю”.

У гэтыя дні, а іменна 15 жніўня, Аркадзь Смоліч, які быў арыштаваны 26 чэрвеня 1930 года па справе Саюза вызвалення Беларусі, даў сведчанні пра Г. Гарэцкага.

Сведчанні А. А. Смоліча ад 15 жніўня 1930 года.

«О Горцеком показываю следующее: Является он, безусловно, выдающейся фигурой среди всех известных мне молодых специалистов сельского хозяйства и вообще среди нацдемократической интеллигенции.. Он объединяет в себе очень хорошую научную подготовку с большой трудоспособностью, с организаторскими и административными талантами».

У снежні 1929 года Сталін на канфэрэнцыі аграрнікаў-марксістаў у сваёй прамове сказаў: «Непонятно только, почему антинаучные теории «советских» экономистов типа Чаянова должны иметь свободное хождение в нашей печати...» Гэта было сігналам да пачатку рэпрэсій, ордэрам на арышт.

І ўжо ў першую палову 1930 года ў Маскве арыштавалі шэраг прафесараў-аграрнікаў, у тым ліку і настаўнікаў Гаўрылы і Лары з Ціміразеўскай (Пятроўскай) сельскагаспадарчай акадэміі. У лютым арыштавалі А. Г. Даярэнку,

у сакавіку — А. О. Фабрыканта і Д. М. Шарыгіна, у траўні — А. В. Тэйтэля, у чэрвені — М. Д. Кандрацьева, А. В. Чаянава, М. П. Макарава, І. М. Лявонцьева, С. К. Чаянава, у ліпені — Л. М. Літашэнку, А. А. Рыбнікава, у жніўні — Л. Б. Кафенгаўза. Гэта былі прадстаўнікі той арганізацыйна-вытворчай школы, якія найбольш дасканала распрацавалі перспектыву развіцця працоўных аграрных гаспадарак. Але яна пярэчыла разгорнутай з 1929 года суцэльнай калектывізацыі.

Допыты прафесараў пачаліся толькі ў канцы ліпеня — жніўня. Спачатку амаль усе адмаўляліся ад контррэвалюцыйнай дзейнасці, ад удзелу ў якіх-небудзь сялянскіх партыях. Але паступова некаторыя прызналі сябе ўдзельнікамі сялянскай, а затым ужо ўсе — Працоўнай сялянскай партыі (ПСП, па-руску ТКП), прызналі сябе віноўнымі, бо мэта ТКП — “замежная інтэрвенцыя”, стварэнне буржуазна-дэмакратычнай рэспублікі. Працаўнікі АДПУ вялі работу бездакорна. Па справе ТКП выяўляліся ўсё новыя і новыя імёны “членаў шырокай сеткі гэтай партыі” і пачаліся арышты не толькі ў цэнтры, але і на перыферыі — больш тысячы чалавек.

З Масквы 20 жніўня 1930 года за подпісам намесніка начальніка Сакрэтнага аддзела АДПУ Агранова і начальніка 3-га Аддзела Славацінскага на імя АДПУ па Беларусі Рапапорта прыйшло ўказанне. “Просим немедленно доставить спецконвоем в Москву Ждановича и Горецкого, проходящих по следственному делу “Трудовой Крестьянской Партии” как связанных с ее деятельностью по линии их работы в Научно-исследовательском институте сельского хозяйства в Москве”.

І ўжо 24 жніўня дзяжурны па прыёму арыштаваных АДПУ ў Маскве дае распіску “тов. Доморацкому в том, что от него принят арестованный Горецкий Г. И.”.

Гаўрылу прывезлі спачатку ў прыёмны пункт на Беларускай вакзале, а потым на Лубянку. Увялі ў камеру, а там — аж вачам сваім не паверыў — яго настаўнік прафесар Рыбнікаў.

- Добры дзень, Аляксандр Аляксандравіч!
- Добры дзень, дарогі Гаўрыла. А вы як сюды трапілі?
- Ды, відаць, так, як і вы.

Рыбнікаў расказаў, што сядзіць ужо амаль месяц, што групу прафесараў абвінавачваюць у прыналежнасці да ТКП. Быў здзіўлены, што ўзялі Гаўрылу, бо, наколькі ён ведае, ніхто з прафесараў і ў прыватнасці ён сам нічога на Гаўрылу не паказвалі і нават яго імя не ўспаміналі. Далей ён паведаміў, што, канешне, ніякага ТКП няма, гэта ўсё выдумкі, і таму лічыць, што хутка ўсё высветляць і іх выпусцяць. Адзінае, што на самай справе было, дык гэта тое, што часам яны збіраліся на вечарыны адзін да аднаго. Адноўчы, здаецца, гэта было ў А. Чаянава, сабралася іх чалавек 5—6 і М. Кандрацьеў, перад тым як разысціся, сказаў: “Вось чаму мы збіраемся, што нас аб’ядноўвае? Гэта, канешне, пытанне сельскай гаспадаркі, лёс нашых сялян. Калі б была такая партыя, якая б займалася гэтымі праблемамі, дык гэта была б сялянская ці, лепей, працоўная сялянская партыя. Ну і мы, безумоўна, былі б у ёй”. Ці нехта “капнуў” пра гэта, ці кіраўнікам улады, а можа і самім супрацоўнікам АДПУ прыйшла такая думка — вось і распалюць яны справу пра зусім не існуючую партыю.

Праз некалькі дзён Гаўрылу адсадзілі ад Рыбнікава і прывялі ў камеру, дзе

знаходзіўся адзін М. М. Суханаў — выдатны дзеяч-меншавік. І Рыбнікаву і Суханаву іх родныя прыносілі добрыя перадачы, дык яны частавалі і Гаўрылу рознымі прысмакамі.

Размаўлялі на розныя тэмы. Суханаў тлумачыў: “Чым больш у нас у краіне будзе дрэнных здарэнняў, чым горш будзе ісці гаспадарка, тым больш будзе шкоднікаў, тым больш будзе ліпавых працэсаў. Калі і зусім нічога няма, дык выдумаюць — чым больш незадач, тым больш выдумак. Гэта непазбежна...”

Праз тры дні Гаўрылу перавялі ў суседнюю камеру, а там ён убачыў прафесара Фабрыканта, які нядаўна ездзіў у Амерыку, і яшчэ аднаго прафесара — Чайнава Сакрата Канстанцінавіча, цёзку Аляксандра Чайнава. Гэта быў сталы чалавек — не менш 60 год. Яны таксама пацвердзілі, што ніякага ТКП няма і што ніхто Гаўрылу на следствах не ўспамінаў.

Потым яго перавялі ў велізарную камеру ўнутранай турмы Лубянкі — можа, на чалавек 60, а затым ў прыблізна такога ж памеру агульную камеру ў Бутырках. І там, і там сабралі інтэлігентную эліту — прафесараў, вядомых дзяржаўных дзеячаў. Усе лічылі сябе зусім невінаватымі, таму верылі ў хуткі добры зыход, былі бадзёрымі, вясёлымі, шмат жартавалі, смяяліся, вялі паміж сабой цікавыя размовы пра жыццё. Вось толькі мучыла бяздзейнасць, таму абмяркоўвалі планы на будучыню, якая здавалася ім не вельмі пахмурнай... Гаўрыла з вялікім задавальненнем размаўляў з гэтымі разумнымі, цікавымі людзьмі. У Бутырскай турме да таго ж яшчэ аказалася вельмі добрая, багатая бібліятэка, якой можна было свабодна карыстацца. Гаўрыла глытаў кнігу за кнігай, рабіў выпіскі з найбольш цікавых.

На допыты яго спачатку выклікалі вельмі рэдка, і толькі амаль праз месяц яму паведамілі некаторыя вытрымкі з паказанняў А. Чайнава, Кандрацьева, Макарава і Чэлінцава, у якіх яны ўжо самі прызнаваліся, што з'яўляюцца кіраўнікамі ТКП і ўспаміналі Гарэцкага як удзельніка ТКП. Гаўрыла тады напісаў свае паказанні, у якіх адвяргаў усе абвінавачванні: “Я уже предупрежден т.т. Мулявко, Арговым, Юдашкиным, Радзивиловским и Врачевым, что мое отрицание принадлежности к контрреволюционным организациям рассматривается как поведение, достойное “отпетого неисправимого контр-революционера”. Также предупрежден и о том, что такое поведение значительно ухудшает мое положение и отразится на постановлении обо мне коллегии ОГПУ в смысле назначения наиболее сурового наказания. И все же я категорически отрицаю принадлежность свою к ТрКрП и СВБ. Я считаю, что если бы я под влиянием чисто животного страха перед наказанием стал утверждать несуществующие или неверные факты, то тем самым я ввел бы в обман как ОГПУ, так и принес бы вред ложным утверждением социалистическому строительству.»

За лета і часткова восень 1930 года па справе СВБ было арыштавана 108 чалавек, а па справе беларускага філіяла ПСП (ТКП) — 59 чал. ДПУ БССР працавала няспынна: вяліся допыты, выцягваліся паказанні, а затым і прызнанне. Апошнія лічылася галоўным фактам доказу вінаватасці. Спачатку высвятлялі імёны сяброў, прыяцеляў, знаёмых, хто з кім і калі сустракаўся, аб чым гаманілі... Паступова па загадзя вызначанаму сцэнарыю рознымі метадамі (у тым ліку і незаконнымі) “даводзілі” да прызнання аб прыналежнасці да

контррэвалюцыйных нацыяналістычных арганізацый. Маральна і фізічна вытрымаць гэты націск было амаль немагчыма і не кожнаму такое было пад сілу.

Янку Купалу не арыштавалі, але многа разоў выклікалі на допыты ў ДПУ. У якасці пратэсту супраць страшэннай навалы на лепшых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі Янка Купала ў канцы лістапада 1930 года пайшоў на самагубства, але лёс захаваў яго жыццё. 4 лютага 1931 года закончыў самагубствам першы прэзідэнт Беларускай Акадэміі навук У. Ігнатоўскі, які перад гэтым быў зняты з пасады, выключаны з партыі, неаднаразова падвергнуты допытам у ДПУ. Не выключана, што гэтыя акты самагубства найбольш вядомых людзей Беларусі прымусілі ўлады не праводзіць адкрыты судовы працэс па справах СВБ і ПСП, як меркавалася спачатку. Перад гэтым з 9 сакавіка па 17 красавіка 1930 года такі адкрыты судовы спектакль быў праведзены ў Харкаве, дзе судзілі 45 дзеячаў нацыянальнай культуры і навукі, якія як быццам уваходзілі ў “Спілку вызвалення Украіны”. Амаль па ўжо гатоваму сцэнарыю раскручвалі і справу СВБ.

8 снежня 1930 года ў газеце “Савецкая Беларусь” (№284) была надрукавана Пастанова СНК БССР.

Пастанова 314. Пра выключэнне з складу правадзейных членаў Беларускай Акадэміі навук акадэмікаў Ластоўскага В. Ю., Пічэты У. І., Лёсіка Я. Ю., Некрашэвіча С. М., Гарэцкага Г. І. і Дубаха А. Д.

У сувязі з выяўленьнем шкоднай контррэвалюцыйнай дзейнасці групы акадэмікаў Беларускай Акадэміі навук, дзейнасць якіх была накіравана супраць дыктатуры пралетарыяту і на зрыў пасяляховага сацыялістычнага будаўніцтва, Савет Народных Камісараў БССР пастанаўляе выключыць са складу Беларускай Акадэміі навук акадэмікаў Ластоўскага В. Ю., Пічэту У. І., Лёсіка Я. Ю., Некрашэвіча С. М., Гарэцкага Г. І. і Дубаха А. Д., пазбавіўшы іх годнасці акадэмікаў, як ворагаў пралетарскай дыктатуры.

Старшыня Савету Народных Камісараў БССР (М. Галадзед)

*Кіраўнік Спраў Савету Народных Камісараў і Эканамічнай нарады БССР
(М. Калевіч)*

У гэты час у паказаннях шэрагу арыштаваных па абедзвюх справах згадваецца прозвішча Гарэцкага. Асабліва шмат паказанняў з нейкай нястрымнай фантазіяй дае Пётр Хоцкі — вучоны сакратар Зямплана Наркамзема БССР, арыштаваны па справе ПСП. Прынамсі, 8 снежня 1930 года ён піша: “Признаю, что я состоял в кр вредительской организации, действовавшей в БССР и охватывающей почти все отрасли народного хозяйства. Эта организация ставила себе целью — создать экономические и культурно-политические условия для свержения существующего строя и создания буржуазно-демократической республики путем внутреннего восстания, а также вмешательства иностранных государств — Польши и др. государств.

В состав организации по отдельным отраслям народного хозяйства и учреждениям входили следующие лица...” І далей ён пералічвае больш за 50 прозвішчаў, у тым ліку і Г. Гарэцкага.

У далейшых сваіх паказаннях Хоцкі падрабязна апісаў дзейнасць “контррэвалюцыйнай арганізацыі” — Беларускага філіяла ПСП, прычым нават склаў графічную схему падпарадкавання яе падраздзяленняў.

11 сакавіка 1931 года Г. Гарэцкага прывезлі ў Менск, дзе зноў пачаліся допыты. Муляўка і Юдашкін кажучь: “Мы і не ведалі, што вы, аказваецца, такая адыёзная фігура”.

— Шго такое, у чым справа?

— Вось ёсць паказанні некалькіх чалавек, што вы ўваходзілі ў Тактычны цэнтр¹⁸ і былі там адным з яго кіраўнікоў.

— Няма ніякага Цэнtru.

— Ну, як жа, гэты Цэнтр аб'ядноўваў прадстаўнікоў усіх чатырох арганізацый: СВБ, ПСП, прампарты і меншавікоў.

— Усё гэта выдумкі, не было такога Цэнtru.

— Ваш Цэнтр згуртаваў у БССР усе контррэвалюцыйныя сілы і рыхтаваўся да паўстання супраць савецкай улады.

— Не было такога.

Гарэцкаму паказалі вытрымкі з паказанняў Хоцкага, Смоліча, А. Каплана, Шэйніна і многіх іншых — большасць з іх былі надрукаваныя на машынцы, а некаторыя — напісаны ад рукі, але ўсе падпісаныя аўтарамі. Гарэцкі патрабаваў вочную стаўку са Смолічам — адмовілі.

Г. Гарэцкі ўбачыў, што большасць яго сяброў, супрацоўнікаў, знаёмых па працы арыштаваны, прызналі сябе вінаватымі ў контррэвалюцыйных дзеяннях, у самых неверагодных злачынствах. Ён добра ведаў, што на самай справе ўсяго гэтага не было, не існавала і розных падпольных арганізацый, якія ўзгадваліся ў паказаннях і ў якіх як быццам удзельнічаў і ён. Следчыя пагражалі, што яго чакае вельмі сур'ёзнае пакаранне, хутчэй за ўсё нават смяротны прыгавор.

Трэцяга красавіка Гарэцкаму робяць вочную стаўку з “арэставанымі па делу Тактического Центра” А. І. Шэйніным і А. М. Капланам, якую правёў намеснік начальніка Эканамічнага аддзела Вейзагер у прысутнасці начальніка 2-га аддзялення Эканамічнага аддзела Юдашкіна.

Пытанне: “Вось вы сустрэліся са Смолічам і іншымі ў яго кабінце ў прысутнасці Шэйніна і Каплана і абгаворвалі свае контррэвалюцыйныя дзеянні. Зараз вы ўсё ўспомніце і прызнаецеся”. Гарэцкі пытаецца: “А мне можна задаць пытанне?”

— Ну, задавайце!

— Перш-наперш скажыце, на якім паверсе знаходзіцца кабінет Смоліча?

— На трэцім, – Каплан.

— Не, на чацвёртым, – Шэйнін.

— Няпраўда, кабінет Смоліча — на 2-м паверсе.

— Ну, гэта мы маглі і забыцца.

— Проста вы ўсё выдумляеце, бо ніякай сустрэчы не было, як і няма ніякай арганізацыі, ніякага Цэнtru. Ну, а скажыце, які кабінет у Смоліча?

— Вялікі кабінет, увесь абвешаны картамі.

— Вось зноў няпраўда: у яго малы пакойчык і ніякіх карт не вісіць.

Тут Вейзагер увесь пачырванеў, стукнуў па сталае кулаком і як крыкне: “Хто вядзе стаўку? Я ці вы? Прызнавайцеся, што ўсё было, што вы стварылі Цэнтр”.

— Як хочаце, а я ўсё роўна буду казаць, што гэта лухта.

¹⁸ Відаць, што гэта былі першыя задумы АДПУ для арганізацыі новай справы так званага Беларускага нацыянальнага цэнтра, якая была разгорнута ў канцы 1933 – пачатку 1934 г.

— Мы верым сведкам, а не вам! Усё роўна, рана ці позна — прызнаецца!

Склалі два пратаколы. А. Шэйнін сваёй рукой напісаў: *“Подтверждаю, что гр. Горецкий Г. состоял членом Тактического центра “Освобождение” в качестве представителя ТКП. Я лично видел его на нескольких заседаниях в Госплане и одном в Академии наук. На последнем заседании обсуждались вопросы о деятельности ТКП. Присутствовали, кроме меня, Смолч, Бонч и еще кто-то. Основными докладчиками были Горецкий и Бонч. Характер обсуждаемых вопросов освещен в одном из моих показаний. Равным образом я знаю, хотя лично не присутствовал, о заседаниях, происходивших в Институте им. Ленина”*. Гарэцкі на гэтым пратаколе піша: *“Категорична адмаўляю ўсе без выключэння факты, паказаньня Шэйніным”*.

Каплан сцвярджае: *“Горецкий входил в число членов “Ц. Осв.”, который состоял из 6 лиц: Смолча, Красковского, Горецкого, меня — Каплана, Шейнина и Бонч-Осмоловского. Горецкий присутствовал вместе со мной на заседании “Ц. О.” на одном расширенном собрании, где было человек 15—17. Все заседания состоялись в Госплане. 1-е, более широкое, — в моем кабинете под моим председательством. На нем присутствовало человек 15—17, и выступал среди других Горецкий ГИ., причем в его выступлении слушали отношение национал-демократов к развитию промышленности в БССР и к коллективизации сельского хозяйства”*¹⁹. Г. Гарэцкі на пратаколе зноў напісаў: *“Категорически утверждаю, что все указанные Капланом факты совершенно не соответствуют действительности”*.

Такая ўпартаць прывяла Гаўрылу да таго, што кінулі яго ў так званую “парылку” — цесную камеру ў падвале без акон і вентыляцыі, з бетоннай падлогай і высокай тэмпературай паветра. У камеры сядзеў просты селянін з Заходняй Беларусі, які перайшоў у БССР, бо думаў, што тут лепш жыць. Яго абвінавачалі ў шпіёнстве, і ён звяр’яцеў. Ён увесь час крычаў: “Я шпіён, я шпіён”, а потым нешта мармытаў. Дыхаць не было чым, задыхаліся. Каб зусім не страціць прытомнасць, па чарзе клаліся на падлогу і прыкладваліся адкрытым ротам да нізу дзвярэй, бо здавалася, што адтуль ідзе тоненькі струменьчык больш халоднага паветра.

Аднойчы Юдашкін прывёў з сабой на допыт Лейбу Крэйнгаузена — сябра Гаўрылы, з якім ён вучыўся разам яшчэ ў 1913 годзе. Гэта было так неспадзявана і так прыемна ў змрочных мурах раптам сустрэць сябра дзяцінства. Следчы сказаў, што яму трэба выйсці па нейкіх справах і пакінуў іх амаль на паўгадзіны. Гаўрыла расказаў пра сваю справу і ўбачыў, што Лейба досыць добра ўсё ведае — яму расказаў Юдашкін. Тады ён пацікавіўся: «Як ты думаеш, што можа мне пагражаць, што чакае мяне?» Відаць, следчы і пра гэта з ім гаварыў і таму Лейба адказаў: «Не буду гаварыць табе што-небудзь аптымістычнае ці чаго занадта пагрознавага, але скажу, што чакае цябе вялікае-вялікае пакаранне і што спадзявацца табе на добрае выйсце няма чаго. Падрыхтуйся да самага горшага. А каб не атрымалася зусім непапраўнае, усё ж больш згаджайся са словамі следчага».

Гаўрыла доўга думаў, як гэта Юдашкін даведаўся, што яны разам з Лейбам вучыліся, сябравалі, як ён адшукаў яго ў Менску, як дасканалы падрыхтаваў да сустрэчы. Ён зразумеў, што Юдашкін правёў лоўкі прыём псіхалагічнай апрацоўкі зняволенага, каб стварыць атмасферу шчырасці, даверлівасці і затым

¹⁹ Шэйнін і Каплан на допытах у час дадатковай праверкі справы (1956-1957 гг.) адмовіліся ад сваіх паказанняў і заявілі, што яны выдуманы пад уплывам незаконных метадаў следства.

следчаму ўжо лягчэй дабіцца таго, што яму трэба.

Увесь працэс ужо быў распісаны — Юдашкін паказаў дошыць тоўстую надрукаваную кніжку ў добрым пераплёце, добрай вокладцы. Тэкст быў надрукаваны па-беларуску і друкарскім спосабам. Сірнарый быў распісаны дасканала. І распісаны словы Гаўрылы і яго месца ў працэсе. Яны прызначылі яму ролю кіраўніка Беларускага аддзялення ПСП. Але ён цвёрда адмаўляўся — і ўбачылі, што справа тут безнадзейная. Тады зрабілі кіраўніком Бонч-Асмалоўскага, а яго і Хоцкага — памагатымі.

7 мая 1931 года было складзена абвінаваўчае заключэнне, у якім адзначалася, што *“ПП ОГПУ по БССР раскрыта контрреволюционная, вредительская и диверсионно-шпионская организация работников сельского хозяйства БССР, являющаяся филиалом раскрытой ОГПУ контрреволюционной организации ТКП и ставящей своей задачей свержение Советской власти и установление буржуазно-демократического строя [...] Возглавляли всю организацию: председатель сельскохозяйственной секции Госплана Бонч-Осмоловский Р. А., директор НИИ сельского хозяйства им. Ленина Горещкий Г.И. и ученый секретарь Земплана НКЗ БССР Хоцкий П. А.”*

Максім Гарэцкі.
Апошні здымак. 1937 г.

30 мая 1931 года Калегія АДПУ абвінаваціла ўсіх трох, апрача адзначаных раней “злачынстваў”, у тым, што яны садзейнічалі развіццю індывідуальнай, у першую чаргу кулацкай гаспадаркі ў Беларусі і тармазілі развіццё сацыялістычных форм сельскай гаспадаркі. Апрача таго, Хоцкі і Гарэцкі быццам займаліся шпіянажам, таму іх злачынства кваліфікавана па артыкулах 58-6, 58-7 і 58-11. Пастановай Калегіі АДПУ ўсе трое былі асуджаны да вышэйшай меры пакарання (расстрэлу) з заменай гэтага пакарання заключэннем у канцлагер тэрмінам на 10 гадоў. Усіх астатніх па справе ПСП прыгаварылі да адбывання ў канцлагерах у аддаленных месцах СССР. Аднак Пастановай Калегіі АДПУ ад 6 чэрвеня 1931 года М. С. Мацярыкіна і У. А. Вечара прыгаварылі да расстрэлу, і Я. І. Вішнеўскага — таксама да расстрэлу, які замянілі заключэннем у канцлагер на 10 гадоў. Абодва расстраляныя не займалі якіх-небудзь высокіх службовых пасадаў, ды і ў справе па ПСП асабліва не вылучаліся, таму не зусім зразумела, чаму да іх была прыменена такая суровая кара. Магчыма, таму, што першы з іх службыў афіцэрам у Дзянікіна, а другі быў членам Іркуцкай судовай палаты пры Калчаку. Вішнеўскі ў 1916—1917 гадах быў віцэ-губернатарам Мінскай губерні.

Юдашкін потым па сакрэту паведаў Гаўрыле, што як быццам бы многія спісы на расстрэл падпісваў у той час сам Сталін. І вось Чарвякоў і Галадзед павезлі прысуды па розных справах, у тым ліку і па ПСП, у Маскву. Яны папрасілі зменшыць меру пакарання Гарэцкаму. Сталін пытаецца: “Так сколько ему лет?” “Трыццаць”, — адказалі яны. Ён тады кажа: “Еще молодой — пусть немного поживет” — і выкрасліў прозвішча са спіса. Заадно зменшылі меру пакарання Бонч-Асмалоўскаму і Хоцкаму.

Лару звольнілі з пасады і ўсюды адмаўлялі ў рабоце, як толькі даведваліся, што яна жонка “ворага народа”. Многія знаёмыя, нават тыя, якія раней стараліся з імі пасябраваць, зараз не заўважалі ці пазбягалі яе. Іншы раз, убачыўшы яе,

пераходзілі на другі бок вуліцы, каб не сустрэцца. Баяліся. Знаёмства з сям'ёй “ворага народа” было небяспечным. Заўсёды вельмі добразычлівая, таварыская Лара балюча перажывала той вакуум, які раптоўна ўтварыўся вакол яе. Адчуванне, што яна нейкая “пракажоная”, ад якой шарахаюцца амаль усе знаёмыя, вельмі прыгнятала. Калі раней яна ішла па вуліцы, радасна і весела глядзела вакол сябе, усміхалася людзям, дрэвам, кветкам, дык цяпер баялася падняць вочы, каб не напужаць знаёмага, які выпадкова сустрэўся. Усё здавалася змрочным і сумным. Без працы, без грошай, без падтрымкі многіх былых сяброў. Іншы раз проста не хацелася жыць. Але жыць трэба.. Карміць сям'ю, малых дзетак.

Добра, што ўсё ж не ўсе пакінулі яе. Не адварнуліся ад яе і дапамагалі Янка Купала і Уладзіслава Францаўна, Якуб Колас і Марыя Дзмітраўна. Падтрымлівалі адна адну і Лёля, і Лара, і некаторыя іншыя з сям'ёў арыштаваных. Добра, што ў Менску жыў і брат Гаўрылы — Парфір, які вучыўся на рабфаку БДУ. Ён быў заўсёды такі ласкавы, дапамагаў ва ўсім, нярэдка заставаўся з малодшым сынам Лары. З вялікай цяжкасцю ўдалося атрымаць работу на доследнай станцыі ў Брылёва пад Гомелем.

На лета Лара адправіла старэйшага сына ў Малую Багацькаўку, а малодшага — са сваёй маці да бацькі на станцыю Мокрая (каля Запарожжа), дзе той працаваў начальнікам чыгуначнага вакзала. Сама вяла селекцыйную справу ў Брылёве, але сэрца і думкі былі ў Менску, куды старалася паехаць пры першай магчымасці, каб даведацца, што ж там з Гурыкам.

Аднойчы прыехала Лара ў Менск, а Лёля і кажа, што сёння раніцою яна праводзіла Гурыка, а разам з ім і многіх знаёмых-асуджаных — іх павезлі ў Оршу, адкуль будуць адпраўляць у розныя канцлагеры СССР. Лара адразу вырашыла ехаць у Оршу. Дзе ўзяць грошы? Троху ёсць на ашчаднай кніжцы, але ашчадная каса ўжо зачынена. Тады яна пабегла да Янкі Купалы, які адразу пазычыў ёй 75 рублёў, а Парфіра адправіла да Марыі Сяргееўны Бонч-Асмалоўскай сказаць, каб таксама ехала ў Оршу, бо ёсць шанц убачыць мужа, і што Лара будзе яе там чакаць на вакзале.

У Оршу Лара прыехала ноччу, ісці не было куды. Яна села на лавачку і напісала доўгі-доўгі ліст Гурыку, у якім у бадзёрым тоне апісала сваё жыццё, падбадзёрвала і яго, выказвала свой сум па ім, надзею на сустрэчу і каханне... Раніцою ўбачыла сябра Гурыка і свайго — Бойку Барыса Сымонавіча, а разам з ім яго жонку Марыю Іванаўну. Яны ішлі, прыхінуўшыся адзін да аднаго, такія радасныя, шчаслівыя. Аказваецца, яго выпусцілі з турмы і яны адразу збіраліся ехаць у Горкі да малога сына Бору²⁰, які жыў там у іх бацькоў. Радасна стала за іх, а сэрца яшчэ больш зашчымела ад свайго гора.

Пайшла Лара на базар, купіла паземак, клубніцы (вітаміны!), булчкі — перадачу для Гурыка. Адшукала турму. З хваляваннем увайшла — дадуць спатканне ці не? Адзін вохравец (службовец ваенізаванай аховы) — больш сталы — не дае спаткання, а другі, маладзейшы, кажа: “Ну, што ты, пусці яе!” Старэйшы: “Нельга!” Малады: “Ды паглядзі ты, якая яна яшчэ маладая. Пусці!” І той здаўся і дазволіў сустрэчу. Якое шчасце: амаль паўгадзіны сядзелі побач, трымаліся за рукі і гаварылі, гаварылі... Паціхеньку, каб не бачыў вохравец, які ўвесь час стаяў каля іх, сунула Лара мужу сваё начное пісанне.

²⁰ Цяпер акадэмік НАН Беларусі Б.Б.Бойка.

Лара зноў на вакзале — можа, Марыя Сяргееўна прыехала. І праўда, яна ўжо там. Зноў пайшлі на базар, у магазін — купілі ягад, хлеба. Марыя вельмі хвалявалася і расказвала Лары, што баіцца здзекаў, якія спецыяльна прыдумалі турэмшчыкі ў Менску. Калі яе муж быў ужо ў турме, загінуў трагічна (трапіў пад машыну) іх маленькі сын — любімец сям’і. І калі яна была ў вялікім трауры і адзенне на ёй было хаўтурнае, прыязджалі за ёй і везлі ў турму, сказаўшы, што яна можа спаткацца з мужам. Яна з удзячнасцю ехала, бо хацела падзяліцца з мужам іх агульным горам. Садзілі яе чакаць, потым праводзілі міма мужа, не дазваляючы нават спыніцца на хвіліну каля яе ці што-небудзь сказаць. Ён бачыў, што нешта здарылася, быў вельмі ўсхваляваны, нерваваўся, але так нічога і не даведаўся пра іх бяду. З плачам вярталася яна дахаты. Вось і зараз не ведала Марыя, ці расказаць пра сына, ці лепш ужо не дабаўляць смутку гэтым горкім паведамленнем да і без таго цяжкага стану мужа.

Зноў бясконцае чаканне сустрэчы — то дазваляюць, то не. Марыя расказала пра сваё гора і ўсё ж расчуліла вохраўцаў: яе пусцілі на спатканне, а Лару — не. І зноў той, маладзейшы, заступіўся: “Ды пусці ты і гэтую — ну, глядзі: адна пойдзе, а другая — не. Пусці! Бачыш, як яна просіцца!” Радасць спаткання перадаць немагчыма! Гэта трэба перажыць. Але не дай Бог такое! Каля гадзіны сядзелі на лаўцы яны дзвюма парамі, адчувалі сябе ўсхваляванымі, як на першых юнацкіх спатканнях, былі адначасова шчаслівымі і зусім сумотнымі... Дазволілі праводзіць жонак да варот. Ідуць яны пад руку, а арыштаваныя, якія гулялі ў дворыку, выстраіліся, зрабіўшы калідор, праводзячы іх добрымі позіркамі і спрыяльнымі словамі: “Няхай так далей і ідуць дахаты!” Было прыемна і такія адносіны трохі супакойвалі, але думка ў чатырох была адна: “Можа, развітанне на 10 гадоў, а можа, і назаўсёды. Ці не апошні раз вольна ідзець?” Нервова біліся сэрцы, ногі не слухаліся, слёзы былі зусім блізка. Толькі выйшлі за вароты, раптам Лара бачыць, што Марыя падае, і яна як крыкне: “Трымайся, ідзі!” Не хацелася, каб вахцёр быў сведкам іх такой жудаснай распачы. Марыя сабралася з сіламі, Лара дацягнула яе да скверыка, які быў насупраць турмы. Пасадзіла амаль непрытомную Марыю на лаўку. Тая залілася слязьмі, і Лара разам з ёю. Абняліся і выплакалі сваё жаночае гора...

Лара паехала ў Малую Багацькаўку, дзе расказала бацькам усё, што ведала пра іх сына Гаўрылу, а адтуль паспяшалася на працу — у Менск і Брылёва. Ефрасіня Міхайлаўна разам са старэйшым сынам Іванам адправілася ў Оршу, дзе ўдалося пабачыць Гурыка. Для яго гэта была зусім нечаканая, але такая вялікая радасць. Паглядзеў ён у добрыя і мужныя вочы маці, прытуліў яе і здалося, што з’явіліся новыя сілы, каб перанесці пакуты, якія напэўна чакалі яго ў бліжэйшым будучым.

Праз пару дзён пасадзілі зняволеных у цяплюшкі, размясцілі на нары ў два паверхі. Загудзеў гудок, і рушылі яны на поўнач, праз Віцебск, Ленінград, Петравадзк, на Салаўкі. Ехаў Гаўрыла разам з Бонч-Асмалоўскім, Вішнеўскім, Бярозкіным (следчы АДПУ, атрымаў 5 гадоў) і інш. Дзень быў сонечны, цёплы, вясёлы, але яны былі сумныя, прыціхлыя, маўклівыя. Кожны думаў пра сваё... Гаўрыла ўспамінаў нядаўнія сустрэчы з роднымі. Ён дзівіўся мужнасці жонкі і маці: іх сінія вочы свяціліся дабрынёю і горам, ласкай і смуткам, але ніводнай слязінкі не было ў іх. Трымаліся з усіх сіл, каб і яго падтрымаць, перадаць бадзёрасць і ўпэўненасць у лепшым лёсе. Ён адчуваў іх цяплыню і ласку.

Мощная рука Івана як быццам да гэтага часу паціскае яго руку і перадае веру ў лепшае. Хоць і сагравалі душу гэтыя ўспаміны, але на сэрцы было сумна, вельмі сумна...

Пакуль даехалі да Віцебску, надвор'е сапсавалася, стала хмарна, пайшоў дождж, задуў халаднаваты вецер. Настрой яшчэ больш пагоршыўся. Высадзілі з вагонаў, пастроілі ў шарэнгі і стаялі так пад дажджом больш дзвюх гадзін: зняволеныя — гэта ўжо не людзі, усё вытрымаюць...

Гаўрыла стаяў зусім прамоклы і думаў: чаму так цяжка народу беларускаму заўсёды было на такой цудоўнай, прыгожай зямлі? Чаму беларусы, у якіх такая багатая гісторыя, не могуць пабудаваць самастойную дзяржаву? Чаму беларусы, якія далі свету так многа славурых імён, не могуць адстаяць беларушчыну, а больш служаць то аднаму, то другому суседу? Чаму такі працавіты, добры і таленавіты народ застаецца зусім абяздоленым? Чаму беларусам, якія так любяць сваю зямлю, часта зусім няўтульна жыць у родным краі, чаму іх тут крыўдзяць і яны ніяк не могуць дасягнуць таго, каб “людзьмі звацца”?

Вось і цяпер, здавалася, так добра пачалася адбудова новага жыцця, узнялася вялікая хваля нацыянальнага адраджэння, беларусізацыі, і зноў лепшыя шчырыя беларусы сядзяць за кратамі, а антыбеларускі дух пануе на роднай зямлі; простыя ж людзі як пакутавалі, так і пакутуюць у беднаце. А такія ж былі магчымасці ператварыць Беларусь у багатую еўрапейскую дзяржаву, узняць яе сельскую гаспадарку нават вышэй, чым у той жа Даніі, пабудаваць новыя заводы, фабрыкі, расквітнець культуры і навуцы, зрабіць багатым і шчаслівым народ беларускі. Няўжо гэтая мара ніколі не здзейсніцца? Але вярнуцца, вярнуцца на Беларусь, працаваць на яе карысць мы павінны... Толькі калі?

Зноў цяплюшка — і мільгаюць мілыя сэрцу цудоўныя краявіды Віцебшчыны — апошнія кавалкі роднай зямлі, ад якой так бессэнсоўна адарвалі іх і панеслі некуды, як тыя бездапаможныя пылінкі. Сполахамі думкі круцяцца — што чакае наперадзе?..

У Вятцы (Кіраве) Максім Гарэцкі спачатку працаваў землякопам, потым чарцёжнікам, тэхнікам-каштарыснікам. Год жыў адзін, а потым, з чэрвеня 1932 года, разам з сям'ёй (жонка і двое дзетак — Галя і Лёня). Жыццё было цяжкае. Каб пракарміць сям'ю, прыходзілася многа працаваць і часта браць працу дамоў. Але не займацца літаратурай ён не мог і аднекуль знаходзіліся час і сілы, каб апрацоўваць “Віленскіх камунараў” (у 1934 г. паслаў рукапіс у выдавецтва ў Менск), пісаць рускі варыянт “Віленскіх воспоминаний”.

Леаніла Чарняўская ва ўспамінах “Памятка” піша: “Жылося цяжка. Працавалі мы абое, многа, а дастатку не было. Стамляліся, нервалаіся... Суседзі па дому (двухпавярховым) адно сіліся да нас добра, нават з паважаннем. У Вятцы прызвычаліся да палітычных ссыльных. Ніхто не забараняў сваім дзецям гуляць і дружыць з Галіяй і Лёнем. Такія ж адносіны былі да іх у школе. Але для Максіма становішча ссыльнага было маральна цяжкім. Штогдызень ён хадзіў на рэгістрацыю ў камендатуру. Балюча калола сваё прозвішча ў спісках лішэнцаў у часе выбараў у мясцовыя Саветы...”²¹

Найбольш балела Максіму тое, што, колькі ні прасіў, не мог атрымаць

дазвол з'ездзіць у наведкі да бацькоў на Беларусь.

Маці ніяк зразумець не магла: не сядзіць жа сын у вастрозе, ходзіць вольна, жыве з сям'ёй, працуе, нават часам грошы ім пасылае, а ўсё не едзе. Чакала, чакала і не дачакалася. Падняла цяжкі кошык з бульбай, надарвалася і памерла ў пачатку сакавіка 1935 года. Якім вялікім горам была гэтая смерць для Максіма...

21 ліпеня 1935 года М. Гарэцкаму была выдадзена даведка аб яго вызваленні, а на наступны дзень ён атрымаў пашпарт. Можна было падацца бліжэй да бацькаўшчыны, бліжэй да межаў Беларусі. Ехаць у Мінск шукаць там работы ён не адважыўся, бо ведаў адносіны некаторых пісьменнікаў да сябе. Аповесць “Віленскія камунары” ён паслаў у выдавецтва значна раней, але ніякага адказу не меў.

У жніўні 1935 года Максім Гарэцкі паехаў у Смаленск. Там атрымаў накіраванне і стаў настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе гарадскога пасёлка Пясочня (пазней г. Кіраў).

Жонка пісьменніка ўспамінае: “Максім напісаў мне, каб мы рыхтаваліся да пераезду. Я і пачала патрошку збірацца, але, як на тое ліха, цяжка захварэла на дызентэрыю. [...] Выклікалі тэлеграмай Максіма. [...] У школе яго чакалі, ён забраў з сабою Лёню. [...] У Маскве на вяземскі цягнік спазніліся. Значавалі ў Уладзіміра Іванавіча Пічэты. Ён і жонка вельмі гасцінна прынялі Максіма з Лёнем, добра частавалі іх”. Акадэмік Пічэта таксама адбываў ссылку ў Вятцы і сябраваў з М. Гарэцкім. Незадоўга перад ад'ездам апошняга яму дазволілі пераехаць у Маскву.

Успамінае Галіна Гарэцкая: “Школа была недалёка ад дому, на той жа вуліцы Леніна, бліжэй к цэнтру пасёлка. У самым цэнтры — чыгуналіцейны завод і заводскі клуб. Перад нашым домам раслі ў адзін рад некалькі старых высокіх таполяў. За дваром і агародамі пачынаўся балоцісты лес. З другога боку пасёлка, каля завода, — вялікае возера. Навокол лясы. Рынак быў блізняк нас, па сцяжынцы ад калодзежа ўлева.

Мама пасля цяжкой хваробы часова не працавала. Бацька меў многа ўрокаў у школе, чытаў лекцыі па літаратуры ў заводскім клубе і чырвонаармейцам у ваенкамаце, вёў заняткі па лікбезу. [...] Як мог не забываўся на выспу Патмос: пісаў “Камароўскую хроніку”. [...] Арганізаваў літаратурны гурток. Сорак два вучні ўваходзілі (спісак захаваўся). Стараўся зацікавіць вучняў гісторыяй іх роднага краю”.

Л. Чарняўская: “З новага 1936 года пасёлак Пясочня быў перайменаваны ў раённы горад Кіраў Заходняй вобласці. Так і трапілі мы з Кірава абласнога ў Кіраў раённы. Адчувалі мы сябе тут вельмі адзінока. Максім нават не меў часу заводзіць знаёмства з сем'ямі настаўнікаў, не ведаў, ці захочуць яны знацца з былым ссыльным”.

Улетку 1936 года М. Гарэцкі разам з дачкою наведваў Багацькаўку. “18 чэрвеня а сёмай гадзіне сонечнай раніцы прыехалі ў Смаленск. Пайшлі ў горад. Падняўшыся на гару, ішлі па роўнай вуліцы, злева ўсцяж тратуара зрэдку зялёныя дрэвы. Насустрэч групкамі і па адным чырвонаармейцы. Некаторыя мне падмігваюць: “Гэй, курносыя!” Глянула сарамліва на бацьку, а ён ідзе справа побач, стройны, дужы, і ўсміхаецца. У сінім шавіётавым касцюме, белай летняй

²¹ Чарняўская Л. *Памятка* // Полымя. 1990. № 1. С.170-176.

Злева направа: Іван Шамякін, Радзiм Гарэцкі, Янка Брыль, Галiна Гарэцкая (дачка Максіма Гарэцкага), Алясь Адамовiч, Максім Танк. 18.02.1983 г.

фуражцы. Вышэй сярэдняга росту быў, вочы карыя, даволі вялікія, хоць і глыбокія. Усмешка прыгожая, добрая. Сорак тры гады было яму, а мне пятнаццаць”.

З Багацькаўкі М. Гарэцкі на адзін дзень завітаў у Мiнск, каб даведацца аб лёсе рукапісу “Вiленскіх камунараў”. Але была нядзеля і ён нікога не пабачыў, апроча Алеся Вечара, якога выпадкова сустрэў на вуліцы. Вярнуўся ў Кiраў у прыгнечаным настроi...

Г. Гарэцкая: “22 ці 23 жніўня 1936 года бацька, ужо з Лёнем, зноў прыехаў у Малую Багацькаўку. Мусiць, у тое лета запiсаў ён “Камароўскі парад” — пералiк усiх трыццаці пяці двароў у вёсцы і кароценькія звесткі аб гаспадарых і сем’ях iх”.

У кастрычніку ў госці да бацькі на некалькі дзён прыехаў Гаўрыла з жонкай, які к гэтаму часу вызвалiўся з ссылкі. Браты не бачылiся больш за 6 гадоў. Размова не было канца. Радасць вялізная! Л. Чарняўская: “Гэта была адзiная радасная падзея ў тагачасным нашым жыццi!”

Г. Гарэцкая: “Увосень 1936 года грыбы добра раслі. Бацька і Лёня прыносілі iх поўнымi кошыкамі, а мама салiла, сушыла, марынавала, смажыла... Дапамагала яна бацьку як магла ў яго працы: правярала вучнёўскія сшыткі, дапамагала рыхтаваць патрэбны матэрыял для ўрокаў. Пераклала мацi на беларускую мову яго апавяданне “Дедушка”.

Наблiжаўся 1937 год — вядомы як год найбольшага ўздыму сталiнскіх рэпрэсiй. Раслі страх, недавер адзiн да другога, нават да самых блiзкіх сяброў, квітнелi даносы... Асаблiва цяжкае становiшча склалася ў былых ссыльных, бо яны адчувалi, як цёмныя хмары ходзяць над iмi. Многiя людзi старалiся быць

далей ад іх, не ведаць іх (раптам трапіш у ранг тых, хто мае “сувязь з ворагам народа”), некаторыя, наадварот, надта цікавіліся мінулым.

У справе (№ 1303612)²² — дакумент пад грыфам “Совершенно секретно” ад 9 студзеня 1937 года, які пасланы са Смаленску ад НКУС па Заходняй вобласці:

Начальнику Кировского РО УНКВД лейтенанту Госбезопасности тов. Карасеву. Предлагаем немедленно исполнить наш № 7524/5 от 16.XII.36 г. о Горецком.

Нач. 4 отдела УГБ ст. лейтенант Гос.безоп. (Малыгин)

Нач. 5 отделения 4 отдела УГБ лейтенант Гос.безоп. (Левинсон)

Ужо ў канцы таго ж месяца (28 студзеня 1937 г.) па тым жа адрасе ад тых жа начальнікаў ідзе папера (ліст 20): “В четвертый раз просим исполнить наш 4524/5 от 16.XII.36 г. о Горецком. Несвоевременный ответ по такому важному делу мы расцениваем, как Вашу оперативную немоту. Если Вы не в состоянии выполнить наше задание в отношении Горецкого, сообщите, мы выведем оперативного работника на место, который это сделает”.

У чым сэнс “нашого 7524/5 от 16.XII.36 г.” (нумар у другой паперы 4524/5, відаць, памылковы), можна толькі здагадвацца.

Наступная па часе выканання папера (ліст 7) — пісьмо з рэдакцыі газеты “Правда” ад 19 сакавіка 1937 года пад грыфам “секретно” на адрас абкама УКП(б) тав. Румянцаву за подпісам члена рэдкалегіі Бегавога.

“Пересылая Вам письмо Васильева П. П. (Киров, Западной обл., Ленина, 78), сообщаем, что устно Васильев рассказал следующее.

В средней школе в Кирове, где работал Васильев в качестве преподавателя математики и физики в январе 1937 г., на вечере памяти Ленина докладчик преподаватель литературы Горецкий М.И. назвал троцкистско-зиновьевскую банду оппозицией и сказал, что в нашем обществе еще имеется эксплуатация человека человеком. Горецкий сказал еще, что страной руководила оппозиция и только теперь избавились от этого руководства. Он — в прошлом белорусский националист, недавно вернувшийся из ссылки.

Ученики в школе делают контрреволюционные надписи. На плакате о вечере памяти Ленина написали: вход 1 руб. (в 1935 г. в школе был случай “расстрела” портретов вождей из рогатки). Отдел школ обкома, получив сигнал обо всем этом из “Правды”, переслал материал в райком, и последний поручил расследовать дело культпропу райкома Савельеву, который одновременно является преподавателем истории в той же школе.

Горецкий продолжает работать в школе”.

З “Памяткі” Л. Чарняўскай можна даведацца: “З’явіўся новы чалавек у школе — настаўнік Васільеў. [...] Памятаю, што прыйшоў ён да нас. Я пачаставала яго чаем, а ён, азіраючы нашу ўбогую мэблю, запытаўся: “Што, у вас усё канфіскавалі?” Відаць, ён чуў аб нейкай рэпрэсіі ў адносінах да Максіма, а так там не вызначаўся. [...] У канцы студзеня 1937 года ў школе меліся адзначыць дзень памяці Уладзіміра Ільіча Леніна. Дырэктар даручыў Максіму зрабіць даклад на ўрачыстым школьным вечары. Дырэктар, прачытаўшы напісаны даклад, ухваліў яго. На вечары вучні ўважліва слухалі. Але праз некаторы час дырэктар выклікаў да сябе Максіма Іванавіча і паказаў яму карэспандэнцыю,

²² Р. Гарэцкі *Расстрэл Максіма Гарэцкага* // ЛіМ. 1992. 9, 16 кастр. Гл. таксама: Гарэцкі Р. *“Ахвярую сваім „Я” (Максім і Гаўрыла Гарэцкія)*. Мінск, 1998. Усе дакументы прыведзены так, як яны напісаны ў арыгінале, часта з памылкамі.

пасланую Васільевым у “Известия”. Там чорным па беламу было напісана, што выкладчык літаратуры М. І. Гарэцкі, былы ссыльны, якога прыцягвалі да судовай адказнасці па 58 арт., і тут не спыняе варожай дзейнасці, што ў сваім дакладзе на ўгодках памяці У. І. Леніна Гарэцкі няправільна асвятляў рэвалюцыйныя падзеі, мала ўвагі аддаваў Сталіну. [...] Дырэктар, малады камуніст, сумленны чалавек, адказаў у рэдакцыю газеты, што настаўнік М. І. Гарэцкі ў сваім выступленні нічым не адступіў ад даклада, правэранага ім, дырэктарам. [...] і без таго прыгнечаны сваім становішчам Максім Іванавіч устрывожыўся”.

У той час дзейнічала такая ўстаноўка, якая ішла ад самога Сталіна, што не трэба было і асаблівых “штуршкоў”, каб пасадзіць і пакараць любога чалавека. Асабліва гэта тычылася былых ссыльных. Аб гэтым сведчыць надрукаваны ў “Известиях” (№ 135 ад 11 чэрвеня 1992 г.) артыкул аб рассакрэчванні асабістага архіву “вождя народов”: “Иосиф Сталин: “Виновных судить ускоренно. Приговор — расстрел”. Як сведчыць газета, “...на сотнях документов рукой вождя начертаны резолюции— “арестовать, расстрелять”. Таму былі даносы ці не былі — вынік быў бы аднолькавы: дабіралі не загінуўшых у мінулыя гады “недабітых” “ворагаў народа”.

Яшчэ зімой 1937 года да Гарэцкіх прыехаў пагасцяваць Максімаў бацька, якому ўжо было за 80, але ён меў ясны розум і добрую памяць. Пісьменнік удакладняў свае запісы да “Камароўскай хронікі”, распытваючы бацьку пра старадаўняе жыццё.

Г. Гарэцкая: “Тата запісваў ад яго пра службу ў паноў. Засталіся невялікія чарнавікі апаবাদанняў, напісаных на аснове дзедавых успамінаў і дзіцячых уражанняў бацькі: “Голубая кровь”, “Кобылёшка”, “Предводитель дворянства Рындин”, “Лёксочка”, “Хиромант”.

Л. Чарняўская ўспамінае: “Летам Галю выправілі ў Багацькаўку, Лёня паехаў у піянерлагер. Максім накіраваўся ў Смаленск. Падаў заяву ў педінстытут, каб дазволілі здаць экстрэнам экзамены на атрыманне дыплама аб сканчэнні інстытута. Хоць меў ён свае навуковыя працы, гэта не лічылі за закончаную вышэйшую адукацыю. Са Смаленска паехаў ў Маскву, зайшоў да Пічэты, але адразу ўбачыў, што сустрэлі яго насцярожана, сцюдзёна. Не пакрыўдзіўся і не здзівіўся — такі быў час”.

Г. Гарэцкая: “У канцы лета тата прыехаў за мною ў Малую Багацькаўку. Прыходзілі пагаманіць з бацькам вяскоўцы. У садзе дзедавым пад яблыняй-бярэзаўкай, недалёка ад ліпкі, каля сцяжынкі, што вяла ад сянніцы к рамчакам, зрабіў калісьці тата невялікі столік і дзве лавачкі. Цяпер любіў пасядзець тут, пагаманіць з бацькам сваім, гасцямі”.

Л. Чарняўская: “[...] Дома пераглядаў “Виленские воспоминания” [...]

[...] Калі Лёня прыехаў з піянерскага лагера, Максім хадзіў з ім у лес па грыбы, купаўся ў возеры.

[...] Пачаўся новы навучальны год у школе. І зноў закруцілася кола: урокі, падрыхтоўка да іх, заняткі ў лікбезе, лекцыі па літаратуры ў ваенкамаце. [...] Трывога не пакідала Максіма Іванавіча. Думаў, што будзе з сям’ёй. Параіў мне падаць на развод, шукаць працы ў Смаленску або вярнуцца ў Кіраў—Вятку. Я толькі пакруціла галавой: ні ў Смаленск, ні ў Вятку ахвоты ехаць не мела”.

Г. Гарэцкая: “...У Пясочні ў гэты год дастаў тата скрыпку, збіраўся купіць яе.

Іграў зрэдку свае мелодыі-імправізацыі, багацькаўскія песні, а на балалайцы — варыяцыі на мелодыю “Горные вершины спят во тьме ночной” і інш. На скрыпцы ён таксама цудоўна іграў. [...] У адзін з першых дзён лістапада бегла я па сцяжынцы са школы дамоў. Насустрэч ішоў бацька. Параўняўшыся, з пяшчотаю ў голасе прамовіў: “А чыя ж гэта птушачка так шыбуе?” І пайшоў далей. У тыя ж дні ўбачыла яго на кухні, ля акна. Стаяў, глядзеў засяроджана на вуліцу і мяне падазваў. Па другой старане вуліцы ішла мама. “Запомні, — сказаў, — яна святая!” — і паўтарыў: “Святая!” Лёня ўсё да бацькі туліўся. Тата пра нешта жартаваў з ім”.

Л. Чарняўская: “...Прыслала ў канцы кастрычніка пісьмо Лара Гарэцкая. Паведамляла: “Гурьк пайшоў з дому. Цяжка і страшна”. Страх і цяжар зваліліся і на нас. А што рабіць? Максім, як і раней, хадзіў на працу ў школу, вучыліся дзеці. Хаця не быў уз’яўнены, што для яго самога абыдзеца ўсё добра, ён думаў, як ратаваць брата. Напі саў ліст Сталіну. Прасіў разабрацца ў справе Гаўрылавага арышту.

[...] Максім перагледзеў усю сваю карэспандэнцыю. Нічога ў ёй не было такога, што магло б каму пашкодзіць. Але, успомніўшы, як насярожана размаўляў з ім Пічэта, знішчыў яго пісьмы. [...] І раней [...] пазбягаў пісаць пра свае сустрэчы з Купалам, Коласам, Бядулем, маладнякоўцамі, узвышцаўцамі. Лічыў сябе заплямленым пасля 1930 года і не хацеў рабіць прыкрасць другім”.

І нездарма быў такі настрой у Максіма Гарэцкага, бо ўжо ў гэты час, у канцы кастрычніка 1937 г., выходзіць

Постановление

1937 года Октябрь 27 дня г. Смоленск

Я, начальник Кировского РО УНКВД сержант Гос. безопасности Быстров, рассмотрев материал на гражданина:

Горецкого Максима Ивановича, 1898 г. рождения, уроженца Малая Богатковка, Мстиславского р-на, БССР, по национальности белорус. В 1922 г. арестовывался польскими властями, перебежчик. Судимый к 5 годам лишения свободы за участие в контрреволюционной организации белнацдемов, образование имеет высшее, работает учителем средней школы в гор. Кирове.

Принимая во внимание, что он подозревается в антисоветской деятельности, а поэтому руководствуясь ст. 145 УПК -

Постановил:

гр-на Горецкого Максима Ивановича арестовать и содержать под стражей гор. Сухиничи.

Нач. Кировского РО сержант госбезопасности (Быстров)

“Согласен” Нач. 3 отдела УГБ УНКВД с/о ст. лейтенант

госбезопасности (Эстрин)

У левым кутку паперы: “Утверждаю пом. нач. 3 отдела УГБ УНКВД с/о капитан госбезопасности (Викторов)” і дата 24.X.37 (чамусьці ранейшая, чым у самой пастанове). Наўскос чарніламі напі сана: “Арест санкционирую 31.X.37г.” і незразумелы подпіс.

Л. Чарняўская ўспамінае: “Пачатак лістапада, кароткія, туманныя дні. І вось у такую цёмную ноч пастукалі ў акно. Стук уначы. Першы раз мы пачулі яго 19 студзеня 1922 года, калі Максіма арыштавалі па загаду дэфензівы і пасадзілі ў Лукішскую турму. Другі раз у ліпені 1930 года ў Мінску. Гэты арышт даў

высылку ў Вятку. А гэта трэці раз! Увайшлі чатыры чалавекі... Запалілі святло. Былі ветлівы. Прагледзелі і забралі частку рукапісаў, перапіску. Лісты Якуба Коласа да мяне Пруднікаў з укланам падаў мне, не ўзяў і паштовак, што пасылаў Максім з Вяткі мне ў Мінск на Заслаўскую вуліцу. Забралі ліст Марыі Дзмітрыеўны, жонкі Коласа, да мяне ў Вятку. Ліст да Сталіна Максім разарваў папалам, пачуўшы стук у акно. Паглядзелі — і не ўзялі. На стале ляжала паперка з адрасам настаўніка з раёна, які абяцаў збіраць этнаграфічны матэрыял. Калі аператыўнікі разглядалі рукапісы, Максім улучыў момант, скамчыў паперку і кінуў у попельніцу. Дырэктар Азараў паглядзеў скоса і нічога не сказаў. Выгляд у яго быў сумны. Напісалі пратакол. Развіталіся. І ён пайшоў спакойны з выгляду, але Лёня ўспамінаў пазней, будучы на ленінградскім фронце, развітальны погляд бацькі.

Пачало дзень. Раніца была шэрая, золкая. Дзедзі пайшлі ў школу. З якім настроем яны сядзелі на ўроках, можна ўявіць сабе. Вучні ведалі ўжо, што іх настаўнік арыштаваны, але ў адносінах да Галі і Лёні трымаліся тактоўна, нічога не пыталіся. Я прыбіралася дома. Трэба сказаць, што нічога раскідана не было. Я паклала на месца рукапісы, фатаграфіі, якія не забралі. Задумалася, што далей рабіць.

Калі дзедзі прыйшлі са школы, я сабрала перадачу: ручнік, бялізну — і панесла ў будынак міліцыі. У тую ноч сутарэнне там значна папоўнілася новымі людзьмі. Перадачу дзяжурны спачатку не хацеў узяць, нарэшце згадзіўся, і прынёс запісачку ад Максіма. Ён прасіў прынесці яму лыжку, кубак, трохі цукру, два сшыткі, карандаш. Калі выходзіў з дому, кагэбісты запэўнілі, што нічога з сабой браць не трэба, усё дадуць. А выйшла, што есці не было чым, піць не было з чаго. На другі дзень я прынесла ўсё, што прасіў, яшчэ хлеба і булак.

Вокны, правільней, адтуліны ў падвале, выходзілі на двор. Жонкі арыштаваных прапанавалі свае паслугі — пілаваць дровы — і ў перапынку работы падходзілі да вакенцаў. У мяне не хапіла смеласці пайсці ў двор. Баялася пашкодзіць, спадзявалася, што хутка Максім вернецца дамоў, у школу. Але другія казалі: невядома, як што навернецца. Прыемна было, што суседзі нашы Мішуткіны прыхільна, як і раней, адносіліся да нас.

Зайшла са школы настаўніца Даброва, нібы па малако да Мішуткіных, спынілася ў праходным калідорчыку, пыталася, што ў нас чуваць. Казала, што дырэктара выклікаў следчы. Ён вярнуўся сумны, сумны, нават заплакаў з жалю. Але ўсё ж у нас не гасла надзея, што ўсё абыдзеца. Максім прасіў прысылаць яму кніжкі: “Паэмы” Пушкіна, “Граматыку” Багародзіцкага. Значыцца, і ён спадзяваўся на лепшае.

[...] Пачаліся этапы. Сталі вывозіць арыштаваных у Вязьму. Ад горада Кірава-Пясочні трэба было дабірацца да станцыі Фаянсавай рабочым пездам. Адыходзіў ён гадзіне а першай дня. У гэту пару ля будынка міліцыі збіраліся жанчыны, выглядалі, ці не выведуць каго блізкага. І я хадзіла, пільнавала і дапільнавала. 21 снежня вывелі этап, і я ўбачыла Максіма Іванавіча, і ён мяне ўгледзеў. Я паказала рукой на вагоны “кукушкі”, дала зразумець, што паеду на станцыю яго праводзіць. Наш жаночы натоўп рынуўся да вагонаў. Ехаць было недалёка. На наша шчасце, этап адпраўляў І. Пруднікаў. “Кукушка” наша прыйшла раней на паўгадзіны. Поезда на Вязьму яшчэ не было. І Пруднікаў не забараніў нікому пагаварыць, развітацца з ад'язджаючымі.

Як бывае часта ў такім выпадку, гамонка была раскіданай. Ён пытаўся, як мы жывем, рады быў, што вызвалілі Гурыка. Сказаў, што яго толькі адзін раз выклікаў следчы на допыт. Шкадаваў, што сам дарма многа гаварыў, расказаў пра побыт у Вільні, у Мінску, пра сваю літаратурную працу, гаварыў, а па твары следчага бачыў, што той мала і слухае. Быў узнерваваны, усё гаварыў і гаварыў. Следчы нічога не запісаў. Я дагаварылася з Максімам, што ён пры першай магчымасці напіша ў Багацькаўку на імя Клаўдзі (пляменніца М. Гарэцкага. — Р. Г.), бо невядома, куды я выеду з дзяцмі, мусіць, вярнуся ў Вятку. Ці пісаў ён на імя Клаўдзі Шнарскай, не ведаю. Можна, і пісаў, але да нас пісьмо гэта не дайшло. Дужа баязлівымі сталі людзі, нават родныя. Часам чужыя больш спачуваюць, не адмаўляюцца дапамагчы.

Падышоў цягнік на Вязьму. Развіталіся. Ён цалаваў мае рукі, прасіў прабачэння за свой нервовы характар. Клапаціўся, што будзе з намі, як будзем жыць далей. Я з выгляду была спакойная. Пацяшала, што абойдзецца добра, павінна так быць. Кароткі зімовы дзень канчаўся. Этап пастроілі і павялі па вагонах. Мы, праважаючыя, пайшлі следам на перон. Так і застаўся ў маёй памяці Максім Іванавіч Гарэцкі з хатыльком за плячыма, валенцамі пад пахай. Поезд крануўся, пайшоў паволі. І ўсё...

21 снежня 1937 года я апошні раз бачыла свайго мужа.

Вярнулася дахаты, калі ўжо было цёмна.. Дзеці былі дома. Яны не ведалі, што я паехала ў провады, і трывожыліся. А я, стаўшы на парозе, загаласіла, бо столькі трымалася, каб не выказаць перад Максімам сваёй роспачы, так гэта мне цяжка давалася. Паплакала, нібы палягчала. Але зусім разгубілася ў думках, што далей рабіць. Вырасыла, спісаўшыся з Гаўрылам, адправіць Лёню да яго ў Мядзведжую Гару, а самой з Галяй пачакаць, што высветліцца адносна Максіма”.

Праз два дні пасля допыту Зарубецкі склаў “Обвинительное заключение по следственному делу № 13036 по обвинению Горещюго Максима Ивановича” (ліст 36): “1937 г. декабря 22 дня гор. Киров. Уполномоченный УГБ Кировский района НКВД Зарубецкий, рассмотрев сего числа следственное дело № 13036 по обвинению Горещюго М. И.

Нашел

Горещий Максим Иванович 1893 года рождения, уроженец д. М. Багатовка Мстиславского с/сов. БССР до ареста проживал гор. Киров с/о и работал преподавателем Кировской средней школы. Белорусс, гр-н СССР, имеется среднее образование. Происходит из крестьян середняков, по социальному положению служащий. С 1919 по 1923 год проживал в Польше гор. Вильно. В 1922 г. дважды арестовывался польскими властями. В 1923 г. из под стражи польскими властями был освобожден и в том же году прибыл на жительство в СССР. В 1930 г. был осужден коллегией ОГПУ на 5 лет лишения свободы, как руководитель “Союза вьываления Украины”. Срок наказания отбыл в 1935 г. Семья состоит из жены и 2-х детей.

Обвиняется

Будучи непримиримым врагом Советской власти в течении ряда лет проводил контрреволюционную работу, высказывал террористические и контрреволюционные намерения, работая учителем школы обрабатывал учеников в контрреволюционном духе.

Полагал-бы

Следственное дело № 13036 по обвинению Горецкого Максима Ивановича направить на рассмотрение в УНКВД в несудебном порядке

Пом. опер. уполном. (Зарубецкий)

“Согласен” Нач. Киров. РО НКВД ст. лейтенант Гос. Безоп. (Ситников)

У левым кутку на версе паперы: “Утверждаю” Нач. Сухиничского Опер. ГР УГБ НКВД ст. лейтенант безопас. (Самусевич)”.
Як можна бачыць, неахайнасць дакумента і ў памылковых назвах вёскі і сельсавета, замест 1922 г. (вызваленне з-пад варты) — 1923, а таксама ў тым, што М. Гарэцкі стаў “руководителем Союза вызволення Украины”.

Лісты 38-39 — даведка, якая падпісана тымі ж трыма асобамі. Яна падзелена на часткі. Злева “Установочные данные”, дзе амаль поўнасьцю паўтараюцца ўсе даныя, што ў абвінавачным заключэнні, прычым з усімі тымі ж памылкамі. У канцы напісана: “содержится в тюрьме гор. Вязьма”. Справа запісана:

Суть дела: Горецкий Максим Иванович будучи враждебно настроенным к существующему строю — советской власти в течение ряда лет проводил контрреволюционную работу, направленную на подрыв мощи Советского Союза. Проживал в гор. Кирове и работал учителем школы, также занимался контрреволюционной деятельностью.

В январе м-це с. г. Горецкий делал доклад ученикам средней школы о жизни и деятельности В. И. Ленина заявил “в СССР имеется эксплуатация человека человеком” кроме того по вопросу троцкистско-зиновьевской банды выступил явно в защиту этой банды. Когда Горецкому поручали сделать этот доклад он упорно старался отказать.

В марте с. г. в разговоре со свидетелем Мишуткиным заявил: “Советский Союз неизбежно должен быть побежден капиталистическими государствами. Советское правительство и партия это чувствуют, но боятся об этом сказать народу”.

В октябре м-це с. г. Горецкий заявил: “я уверен, что большинство народа СССР против коммунистической партии и как только начнется война в тылу народ останется против партии и следовательно против Советской власти”.

В ноябре м-це с. г. Горецкий в разговоре с Перишиной заявил: “Коммунисты обвиняют фашистов в терроре а сами невинных людей расстреливают пачками искусственно пришивая ярлыки вредителей и шпионов”.

В последнем разговоре с названным свидетелем Перишиной по вопросу выборов заявил: “Коммунисты ради своего авторитета выдумали безцельные выборы, все равно кто был в правительстве тот и останется”.

Среди учеников также Горецкий распространял контрреволюционные влияния, в результате чего близкие ему ученик Соловьев Сергей и другие писали контрреволюционные стихи и письма.

По прибытии в Кировский район Горецкий всякими способами скрывал свое подлое прошлое и антисоветское действие в настоящем, о чем свидетельствует следующий факт. В сентябре м-це с. г. на собрании членов профсоюза средней школы по выборам в местком в списки кандидатур на обсуждение в состав месткома была внесена кандидатура Горецкого, который отказался рассказывать свою автобиографию и демонстративно ушел с собрания.

Допрошенный в качестве обвиняемого Горецкий виновным признал себя в том, что проживая в Польше дважды арестовывался польскими властями, факты контрреволюционной агитации отрицает, но достаточно изобличен имеющимися в деле материалами”.

5 студзеня 1938 года адбылося пасяджэнне “тройкі”. У справе ліст 40 — “Выписка из протокола № 85 заседания Тройки УНКВД Смоленской области”.

Секретарь Тройки (Антонов)

Слушали:

*66. Дело № 13036 Кировского РО УНКВД
с/о по обвинению: Горецкого Максима
Ивановича,
1893 г, уроженца д. Малое Бочачково,
Мстиславльского р-на, БССР из крестьян-
средняков, служащего, судимого*

Постановили:

*Горецкого Максима Ивановича
Р а с с т р е л я т ь
Лично ему принадлежащее имущество
конфисковать*

Амаль у гэты час, усяго праз тры дні, Л. Чарняўская паехала з сынам у Вязьму. “Пасля Новага года (1938) у пачатку студзеня паехала з Лёнем у Вязьму, каб там узяць яму білет на Мядзвежку. Вельмі ж ён не хацеў ехаць туды, але трэба. У Вязьме прыйшлося прастаяць ля касы. Пасадзіла яго ў поезд, а сама засталася на вакзале чакаць, калі развіднее. Вязьма горад невялікі. Камендатуру я хутка знайшла. Трэба было атрымаць дазвол на перадачу. Было там, як кажуць, вельмі завозна, але, дачакаўшыся свае чаргі, я дазвол атрымала: можна было перадаць бялізну, цукар, махорку. Сухары са спіса выключылі. І астрог я хутка знайшла, і там народу было многа. Мароз аж пёк, быў такі моцны. Я паслала перадачу, пералічыла, што пасылаю. У адказ была кароценькая запіска: адсылаў пасланую яму раней бялізну, раіў клапаціцца самім аб сабе”.

Поўны тэкст гэтай запіскі: “Спасибо за передачу. Получил всё. Отсылаю обратно корзинку и 2 рубашки. Заботьтесь о себе. Максим”.

Л. Чарняўская прадаўжае: “І гэта запісачка была апошняя, пісаная да нас рукой Максіма. Вярнулася я ў Пясочню. Пайшла да следчага, каб дазволіў спатканне. Ён, праўда, абяцаў, але, калі я з’явілася па дазвол, сказаў, што зараз справа Гарэцкага не да іх належыць. Яшчэ раз паехала я ў Вязьму, звярнулася ў камендатуру. Дзяжурны (той, што ў пачатку студзеня дазволіў перадачу) абвясціў, што Максім Іванавіч Гарэцкі ўжо выбыў з Вязьмы, а куды — не ведае. З гэтым я і вярнулася дамоў”.

Ліст 41 — самы трагічны дакумент справы: маленькая надрукаваная паперка — бланк памерам прыблізна 8x6 см, у які цвёрдай рукой ката ўпісваецца толькі прозвішча, імя, імя па бацьку і лічбы.

Выписка из акта № 85

Постановление Тройки УНКВД СССР по Смоленской области

*от 5 января м-ца 1938 о расстреле Горецкого Максима Ивановича 1893 г. р. приведено в
исполнение 10 февраля м-ца 1938 г. в 15 час.*

Секретарь Тройки УНКВД Смоленской области

Антонов.

Кавалачак паперы — і ўсё жыццё! Максім Гарэцкі не дажыў да свайго 45-годдзя 8 дзён.

Л. Чарняўская: “У пачатку лютага 1938 года я і Галя вярнуліся ў Кіраў (Вятку) у дом 109 па вуліцы Свабоды на сваю ранейшую кватэру. [...]але ад Гарэцкага не было ніякіх вестак. Я пасылала запытанні ў Смаленск, у Маскву

(ГУЛАГ), пракуратуру. Перавяла грошы ў Вязьму, адправіла туды пасылкі. Грошы не вярнулі, а пасылкі назад адаслалі”.

З Кіраўскага паштамта была атрымана даведка (ад 27 чэрвеня 1938 г.): “На вашу жалобу о розыске почтового перевода № 4226 на 30 руб. в Вязьму Горецкому сообщаем, что по справке вяземской конторы связи данный перевод перечислен 2.IV. на текущий счет № 215009 тюрьмы для передачи Горецкому”. Такая ж даведка атрымана аб пераводзе 6 траўня 1938 г.

На запытанне Л. Чарняўскай пракурор Смаленскай вобласці 15 жніўня 1939 года адказаў: “Облпрокуратура сообщает, что Горецкий Максим Иванович осужден 5 января 1938 г. Оснований к пересмотру дела у нас не имеется.

Зам. облпрокурора по спецделам Твиликов”.

Жудасная хлуслівая даведка, калі лічыць, што Максіма Гарэцкага ў гэты час ужо не было ў жывых.

М.М. Ількевіч²³ (начальнік цэнтра грамадскіх сувязей Упраўлення Федэральнай службы контрразведкі РФ па Смаленскай вобласці) знайшоў не толькі выпіску з пратакола № 85 ад 5 студзеня 1938 года, але і сам пратакол:

Сов. секретно СССР

НКВД

УНКВД СССР

Смоленской области 28.1.38.

№ 60253/8

Нач. особой оперативной группы УНКВД с/о ст. лейтенанту милиции тов.(лично)

Препровождая при этом выписки из протокола № 85 Заседания Тройки УНКВД с/о от 5 января 1938 года ПРИКАЗЫВАЮ привести к исполнению решения Тройки в отношении осужденных К РАССТРЕЛУ:

[...] 30) Горецкого Максима Ивановича

[...] Акт о расстреле и выписки из протокола передадите в 8 отдел УГБ УНКВД Смол. области.

Приложение 43 выписки.

**ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ НКВД СМОЛ. ОБЛ.
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

(подпись)

(Викторов)”

Усяго ў дакуменце 43 прозвішчы прысуджаных да расстрэлу: 1 жанчына і 42 мужчыны. М. М. Ількевіч здолеў знайсці і акт аб расстрэле:

Совершенно секретно

Акт 1938 года, февраля 10-го дня

Мы, нижеподписавшиеся, Начальник Особой Оперативной группы Управления НКВД СССР Смоленской области — Старший Лейтенант Милиции..., Врид Комendanта Управления НКВД СССР Смоленской области — Младший Лейтенант Государственной безопасности... и Помощник Комendanта Управления НКВД Смоленской области ... сего числа, на основании предписания Зам. Нач. Управления НКВД СССР Смоленской области — Капитана Государственной Безопасности тов. ВИКТОРОВА от 28-го января 1938

²³ Ількевіч Н. *Расстреляны в Вязьме. Новое о М.И. Горецком* // Край Смоленский, 1994. № 1-2. С.129-144.

года за № 60253/8Б привели в исполнение решение Заседания Тройки УНКВД Смоленской области от 5-го января 1938 года (протокол № 85) в отношении осужденных к расстрелу:

[...] 30. ГОРЕЦКОГО Максима Ивановича...

Перечисленные осужденные, всего в числе сорока человек, из места содержания под стражей были взяты в 14 часов 45 минут 10-го февраля 1938 года, а решение Заседания Тройки приведено в исполнение путем расстрела в 15 часов того же 10-го февраля 1938 г.

Трупы зарыты на установленную глубину, о чем и составлен настоящий акт в одном экземпляре.

НАЧ. ОСОБОЙ ГРУППЫ УНКВД СМОЛЕНСКОЙ ОБЛАСТИ -
СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ МИЛИЦИИ (подпись)

ВРИД КОМЕНДАНТА УНКВД СССР СМОЛ. ОБЛАСТИ -
МЛАДШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВ. БЕЗОПАСНОСТИ (подпись)
ПОМОЩНИК КОМЕНДАНТА УНКВД СССР СМОЛ. ОБЛАСТИ

(подпись)

З акта бачна, што за 15 хвілін выдатна спрактыкаваныя служакі НКУС паспелі вывесці з турмы 40 чалавек, усіх расстраляць, а затым і закапаць на адпаведную глыбіню.

Сярод расстраляных усе, апрача М. Гарэцкага, жыхары вясковай мясцовасці (галоўным чынам сяляне — калгаснікі, а таксама настаўнік, вартаўнік, загадчык магазіна, рахункавод і інш.), узростам ад 20 да 70 гадоў.

Як высветліў М. М. Ількевіч, 25 студзеня 1938 г. адбыліся чатыры пасяджэнні “тройкі” пры УНКУС Смаленскай вобласці і адпаведна складзены чатыры прагаколы: № 84, 85, 86 і 87. Выніковыя лічбы за адзін “працоўны” дзень “тройкі”: разгледжана 406 спраў, па якіх абвінавачаны 923 чалавекі; з іх 587 прысуджаны да расстрэлу. Вось так па ўдарнаму працавала “самая перадовая і справядлівая в мире” сталінская судовая сістэма па генацыду ўласнага народа!

Так загінуў Максім Гарэцкі, які трапіў разам з мільёнамі іншых ахвяр ГУЛАГу ў мясарубку таталітарнага рэжыму бальшавікоў.

Цяплушкай давезлі Гаўрылу да Кемі на беразе Беллага мора (калі да Пятра I прыставалі, як назваць новы порт, ён, разлаваўшыся, агрызнуўся: “Идите к е... матери” — з таго часу і пайшла “Кемь”). Кемь — сталіца СЛОНА (Соловецкие лагеря особого назначения). Кемь здалася краем зямлі, канцом свету. Усіх размяркоўваюць на розную працу, а ў каго артыкул 58-б (шпіянаж) — нікуды не бяруць. Нудота, жах. Куды б ні пісаў заяву на працу — не бяруць і ўсё тут. І раптам аб’ява: “Усім, хто мае вышэйшую адукацыю, садзіцца ў вагоны для адпраўкі ў Мядзведжую Гару на будаўніцтва Беламорск-а-Балтыйскага камбіната (ББК)”.

У Мядзведжай Гары Гаўрыла спачатку працаваў у картанажным цэху (рабіў каробачкі), затым у УРЧ (учебно-распределительная часть). Пазней даведаўся, што недалёка ў бараку знаходзіцца геалбаза. Баяўся ўвайсці, хваляваўся — ці возьмуць на працу? Пасля размовы з галоўным геолагам Аляксандрам Мітрафанавічам Гурэвым і інжынерам-геолагам Уладзімірам Сяргеевічам Такаравым (абодва вольнанаёмныя) Гаўрылу ўзялі з выпрабавальным тэрмінам

на працу памочнікам малодшага тэхніка Варвары Паўлаўны Гулінай — як пажартаваў Гурэў: “Будзеце — “помВар”. Гэта было 19 верасня 1931 года, які стаў адным з самых радасных, шчаслівых дзён — дзень пералому ў жыцці.

Адразу паслалі апісваць kern — кавалкі горнай пароды ў выглядзе цыліндра, якія даставалі са свідравін. Упершыню ўбачыўшы kern, Гаўрыла так заўзята пачаў вучыцца геалогіі і працаваць, што вельмі хутка рабіў гэта, не горш за сапраўдных геолагаў. Праз некаторы час яго паслалі вывучаць выемкі і абгаленні на трасу канала — у Павінец (“Павінец — свету канец”). Тут ужо пайшла па-сапраўдному творчая даследчая праца, былі знойдзены неведомыя дагэтуль у раёне ракушкі, апісаны новыя гарызонты. Працаваў з рання да позняга вечара ды так паспяхова, што Гаўрылу Гарэцкага ў канцы верасня перавялі навукова-тэхнічным супрацоўнікам Геалбазы, а яшчэ праз паўгода — старшым інжынерам-геолагам Геалагічнага аддзела. Малады акадэмік-эканаміст зрабіўся юным геолагам. Канал ББК — калыска геалагічных ведаў Гаўрылы Гарэцкага.

Ужо ў 1933 годзе Гарэцкі напісаў першыя самастойныя справаздачы: “Геология района Повенчанки”, “Напорные воды в районе трассы ББВП”, “Инженерно-геологическая записка об основании электростанции ББК”. У гэтым жа годзе выйшла першая друкаваная праца па геалогіі: у часопісе “За качество” (издание КВО Белбалтлаг ОГПУ — приложение к газете “Перековка”) быў надрукаваны артыкул “Геологическая характеристика Водораздельного канала”.

У кастрычніку 1934 года Г. Гарэцкі быў вызвалены: з улікам залікаў за добрую працу — тэрмін заключэння быў значна скарачаны. Яго адпусцілі на зусім кароткі час з’ездзіць да бацькоў у Малую Багацькаўку і забраць сям’ю, але раілі застацца працаваць на ББК. Яго прызначалі на пасаду начальніка Туломскай інжынерна-геалагічнай партыі, а затым — старшага інжынера-геолага Туломбуда. Тут праводзіліся інжынерна-геалагічныя вышуканні пад Ніжне-Туломскую ГЭС, Кольскі канал і Верхне-Туломскую ГЭС.

Гаўрыла з Малой Багацькаўкі, дзе ён змог апошні раз пабачыцца з маці і бацькам, а Лара са сваімі бацькамі і двума сынамі з Менску сустрэліся ў Воршы і ўсе разам паехалі ў канцы лістапада 1934 года на поўнач. Пасяліліся каля Мурманска — ў пасёлку Кола (на беразе Кольскага заліва). Доўга жылі ў доўгім бараку — былой стайні (канюшні), кожнае стойла якой было перароблена на маленечкія пакойчыкі. Лара настаўнічала ў школе для дарослых, а Гаўрыла ездзіў на працу ў Мурмашы.

На свята ў кастрычніку 1936 года Гаўрыла і Лара змаглі з’ездзіць у госці да Максіма Гарэцкага, які жыў з сям’ёй у г.п. Пясочня Заходняй (потым Смаленскай, а цяпер Калужскай) вобласці. Радасць сустрэчы была вялізная. Але сум ахопліваў ад нядаўняй (у сакавіку 1935 г.) смерці маці, на пахаванне якой сыноў не адпусцілі, ды і перспектыва далейшага жыцця выклікала неспакой. І нездарма: браты пабачыліся апошні раз...

У лютым 1937 года Гарэцкія пераехалі ў пасёлак Мурмашы — бліжэй да будаўніцтва ГЭС. Г. Гарэцкі, як ст. інжынер-геолаг Туломбуда, быў адказны за геалагічныя інжынерна-вышукальныя працы пад Ніжне-Туломскую ГЭС, якой разам з будоўляй Беламорска-Балтыйскага канала надавалася вялікая роля.

Электрастанцыя ў такіх умовах рачных далін (шырокае развіццё пясчана-жвіравых і валунных парод, якія добра прапускалі ваду) ды яшчэ на далёкай поўначы, за палярным кругам, будавалася ўпершыню. Таму складанасцей, праблем, спрэчак было процьма — і ўсё гэта на фоне велізарнай адказнасці. Апрача таго, геалагічныя вышуканні рабілі два праектна-вышукальных інстытуты — “Гідэп” (Ленінград) і “Гідрапраект” (Масква), што таксама выклікала жорсткае саборніцтва і дадатковыя складанасці барацьбы за прыярытэты. “Гідрапраект” узначальваў С.Я. Жук — выдатнейшы гідратэхнік і арганізатар. Ён карыстаўся вялікім аўтарытэтам. Усе гідратэхнічныя будаўніцтвы (у тым ліку і праектныя інстытуты) уваходзілі ў сістэму НКУС. Непасрэдна за рухам вышуканняў і будаўніцтва сачыў кіраўнік НКУС Г. Ягода і сам І. Сталін. У апошняга С.Я. Жук карыстаўся вялікай пашанай і таму яго просьбы па фінансаванню, матэрыяльна-тэхнічнай базе, людскіх рэзервах хутка выконваліся. Бальшавіцкі эксперымент быў у росквіту. У яго нярэдка ўваходзілі і смелыя прызначэнні на розныя, нават высокія пасады людзей. Так, начальнікам будаўніцтва ББК быў прызначаны Сутырын — вядомы літаратурны крытык і пісьменнік, які аказаўся выдатным арганізатарам. Будаўніцтва ішло шпарка, яно патрабавала ад усіх людзей вялікага напружання і самааддачы.

Новых падыходаў, нестандартных вырашэнняў, дасканалых аналітычных даследаванняў патрабавалі і геалагічныя вышуканні. Г. Гарэцкаму даручылі ўзначаліць геалагічныя працы ўсяго Туломскага раёну, і многія нядобразычліўцы, асабліва тая спецыялісты-геолагі па адукацыі, якія раптам сталі яго падначаленымі, спадзяваліся, што гэты “самавук” не справіцца на такой адказнай пасадзе. Праца забірала ўсе сілы, усю энергію. Каб паскорыць працу, вырашылі, напрыклад, зрабіць геалагічную здымку па тонкім празрыстым лёдзе, праз які ўсё дасканала (амаль кожны каменьчык) было відаць. Вышуканні геолагі закончылі датэрмінова. Часта ў спрэчках паміж інжынерамі-практыроўшчыкамі будаўніцтва апошняе слова было за геолагамі. Гарэцкага ўсё часцей запрашалі на розныя адказныя нарады ў якасці эксперта па геалогіі.

На пачатку 1937 года Гаўрылу прызначылі старшым геолагам Адзела даследаванняў Волгабуда і ён з сям’ёй пераехаў пад Рыбінск, дзе меркавалася правесці геалагічныя працы пад будаўніцтва Рыбінскага мора і ГЭС. Там жылі нядоўга, каля паўгода, бо Гарэцкага раптам выклікаў начальнік будаўніцтва Рапапорт і паведаміў, што з Масквы паступіў загад, каб усіх, хто некалі быў асуджаны па артыкуле 58-6 (шпіянаж), безадкладна звольніць. Ён параіў Гарэцкаму вярнуцца назад у Мядзведжую Гару і паступіць зноў на працу ў сістэму “Гідрапраекта”, на якую гэты загад не распаўсюджваўся. Ён напісаў піскульку, каб Г. Гарэцкаму далі накіраванне ў Мядзведжую Гару.

У Мядзведжай Гары Гарэцкі стаў кіраўніком групы інжынернай геалогіі Адзела вышуканняў ББК, але папрацаваць доўга не прышлося: ужо ў канцы кастрычніка ён быў арыштаваны, бо лічылася, што тая катэгорыя былых вязняў, якая была асуджана па артыкуле 58-6 (шпіянаж), “не разоружилась”. Ды і наогул дабіралі недабрых “ворагаў народа”.

Лару адразу ж выгналі са службовай кватэры, якую далі па прыездзе сям’і Гарэцкага ў Мядзведжую. Але свет, як кажучь, не без добрых людзей. Яшчэ на Туломе бацькі пазнаёміліся з Ізаксонамі — мужам і жонкай — вельмі сардэчнымі, добразычлівымі інтэлігентнымі людзьмі. Ізаксон не быў

зняволеным, яго проста выслалі на ББК і таму ён быў вельмі абмежаваны ў сваім пасяленні. Ізаксоны жылі ў маленькім пакойчыку на самым верхнім паверсе гатэлю. Знаёмства ў хуткім часе перайшло ў сяброўства. Ксенія Георгіеўна — значна старэйшая па ўзросце — старалася апекаваць Лару, дапамагала ёй не толькі маральна, але і матэрыяльна. Як толькі Лара з сям’ёй засталася на вуліцы, яна хутка знайшла сваю знаёмую — Еўдакію Сямёнаўну, якая мела драўляны невялічкі домік на беразе хуткаплыннай рачулки Кумсы, і тая згадзілася пусціць бяздомнікаў у сваю кухню — маленькі квадратны пакойчык з плошчай каля 8 м². Для Лары гэта было выратаваннем і проста шчасцем, бо знайсці дзе-небудзь пакой было амаль немагчыма: усюды вялікая перанаселенасць. Ды і пускаць да сябе сям’ю “ворага народа” было небяспечна і вымагала ад чалавека значнага гераізму (блізка да таго, як ратаваць габрэяў у акупіраваных раёнах у час вайны з фашыстамі).

Газеты “Звязда”²⁴ і “Народная воля” паведамілі, што з 27 кастрычніка да 4 лістапада 1937 года (усяго за адзін тыдзень) пад Мядзведжай Гарой, ва ўрочышчы Сандармох было расстраляна каля 9 тыс. зняволеных з розных турмаў Белбалтлага. Толькі з Салавецкай турмы пазбавілі жыцця 1111 нявольнікаў, сярод іх — 102 беларусы і жыхары Беларусі. Сярод расстраляных былі акадэмікі АН БССР М. Яворскі і М.М. Дурнаво, член ураду БССР Ф. Валынец, дзяржаўны дзеяч М. Бурсевіч і іншыя²⁵. У час раскопак было знойдзена 150 магіл, запоўненых шкілетамі салавецкіх ахвяр.

Гаўрыла Гарэцкі быў асуджаны ў 1931 годзе ажно па некалькіх пунктах 56-га артыкула, таму яго, як найбольш “злачыннага элемента”, адаслалі на разбор справы ў Маскву. Але перад гэтым ужо пачалася змена кіраўніцтва ў НКУС: пасля забойства С.М. Кірава быў зняты з пасады Г. Ягода і ў студзені 1937 года яго месца заняў М. Яжоў. У часе такіх змен рэпрэсіі абрыналіся на самі кадры НКУС, а іншыя асуджаныя нярэдка атрымлівалі палёжку. Рабілася гэта, каб нібыта паказаць на парушэнні законнасці з боку ранейшага кіраўніцтва. У красавіку 1937 года Ягода быў арыштаваны, і толькі за год пасля прыходу Яжова было арыштавана і расстраляна больш чым 3000 чалавек службоўцаў Ягоды²⁶. Самога Ягodu расстралялі 15 сакавіка 1938 года ў падвале Лубянкі, дзе зусім нядаўна ён быў усемагутным гаспадаром.

У сярэдзіне і канцы 1937 года некаторых палітычных часова выпусцілі на волю, каб паказаць і падкрэсліць злачынствы, якія рабіліся былым кіраўніцтвам НКУС, і “сапраўдную справядлівасць” новага, яжоўскага. Магчыма, у гэтую квоту “часова вызваленых” і трапіў Г. Гарэцкі, якога на пачатку снежня 1937 года вызвалілі.

Не выключана, што нейкая колькасць нявольнікаў ГУЛАГа атрымала свабоду ў сувязі са “знамянальнай” датай — 20-ай гадавінай ВЧК — ГПУ — АГПУ — НКУС, якая шырока адзначалася ў краіне: газеты друкавалі партрэты Дзяржынскага і Яжова, хвалебныя артыкулы і вершы, а 20 снежня адбылося

²⁴ “Звязда”, 1997, № 149, 16 жніўня.

²⁵ Е. Кобец-Филимонова “Беларусь — Соловки — Сандармох. 1937 (Расстрелянные списки белорусов и осужденных в Беларуси)” // “Народная воля”, 19 снежня 1997, № 227 (349).

²⁶ Г. Карпилов “Как были репрессированы Ягода, Берия, Ежов и их “соратники” по НКВД// Народная воля, 1996 май.

ўрачыстае пасяджэнне ў Маскве, у Вялікім тэатры. Асноўны даклад рабіў Анастас Мікаян, які адзначыў выдатныя заслугі Яжова — “талантлівага сталінскага ученика”, “любимца советского народа”.

Пра сапраўдную прычыну вызвалення можна было б даведацца толькі з дакументаў НКУС, але, на жаль, на запыты ў адпаведныя органы Петразаводска і Масквы быў дадзены адказ, што ніякіх матэрыялаў па справе Г. Гарэцкага ў іх няма.

Тым не менш пры Яжове — “верном рыцаре революции, несгибаемом большевике, кристальна честном партийце, ближайшем соратнике великого Сталина” — пачалі актыўна працаваць не толькі “тройкі”, але і “двойкі”, што зусім спрасціла працэдуру асуджэння. Рэпрэсіі дасягнулі свайго апагея, з кожным днём павялічвалася колькасць асуджаных да расстрэлу. За час свайго працы наркамам (красавік 1937 — лістапад 1938 г.) Яжоў паслаў на зацвярджэнне Сталіну 383 спісы абвінавачаных²⁷ — гэта значыць, што адзін спіс з’яўляўся праз дзень і ў кожным з іх — многія дзесяткі і сотні прозвішчаў людзей, якія прызначаліся да расстрэлу. Кожны спіс санкцыянаваўся рэзальцючай Сталіна, Молатава, а часта і іншых “вождей советского народа”. У памяці людзей імя Яжова стала хадзячым: яго жорсткасць вядомая як “ежовыя рукавіцы”, а незаконнасць рэжыму — як “ежовщина”, а сам ён, як “кровожадный карлик”.

Мінула зусім мала часу, як зноў прыйшла бяда. 8 мая 1938 года Лара і Гурык ўвечары пайшлі ў кіно. Падышоўшы да хаты, Лара заўважыла машыну, якая стаяла побач. Скаланулася сэрца: “Няўжо — зноў?!”. Гаўрыла адразу трапіў у “чорны воран”.

Лара працавала настаўніцай у школе для дарослых — там былі класы і для зняволеных, і для тых, хто ўжо адсядзеў свой тэрмін (большасці вызваленых таксама часта забаранялася пераязджаць на іншае месца). Каб пракарміць сям’ю, яна брала максімальную колькасць гадзін і прападала на працы ледзь не да ночы.

Жанчыны, у тым ліку і Лара, нейкім шостым пачуццём ці невядомым нікому цудоўным тэлепатычным тэлеграфам часта ведалі, калі зняволеных павядуць куды-небудзь з турмы — у лазню, на допыты, на працу. Турма знаходзілася прыблізна ў 1 — 1,5 кіламетрах ад дома, дзе жылі Гарэцкія, вышэй па рацэ Кумса, на другім яе беразе. У такія дні Лара казалася, каб сыны гулялі каля рэчкі і сачылі, калі павядуць вязняў і ці будзе сярод іх Гаўрыла. Яны заўсёды разумелі сур’ёзнасць задання, бездакорна слухаліся. Часта прыходзілася чакаць некалькі гадзін, а то і ўвесь дзень. Але якая была радасць, калі сярод шэрых панурых фігур яны бачылі свайго Тату! Яны радасныя беглі дахаты і расказвалі, як мага падрабязней, што бачылі, як выглядаў іх Тата. Але здараліся досыць часта і расчараванні, калі зусім нікога не выводзілі ці сярод групы не было бацькі.

Усе абвінавачванні былі па старой справе і галоўнае — артыкул 58-б (шпіянаж на карысць польскай і нямецкай разведак). Зноў пайшлі частыя допыты, якія асабліва жорстка вялі следчыя Мядзведзеў і Рэзнік. Яны нярэдка так разыходзіліся, што білі кулакамі і ў твар, і ў грудзі... Больш стрыманы і прыхільны быў следчы паляк Батоўскі. Турмы былі перапоўненыя, умовы вельмі

²⁷ “Страницы минувшего”. Минск, 1998.

цяжкія, шмат разоў даводзілася пабыць у страшэнным карцэры, ад неадаядання, а то і проста ад голаду ледзь трымаліся...

Часцей за ўсё вязняў выводзілі за вароты турмы, садзілі на грузавыя машыны, крытыя брызентам, і некуды вазілі. Сыны выбягалі на дарогу, па якой павінны былі праяздаць машыны, і ім не-не ды шчасціла пабачыць бацьку. Аднойчы вялі пешшу невялікую групу праз мост, а хлопчыкі тут як тут. Бацька ж няголены, худы, паніклія вочы, на апухлых нагах нейкія падраныя тапачкі, прывязаныя шпагатам (на ногі ні чаравікі, ні нават тапкі не налезілі). Убачыўшы сыноў, Гаўрыла неяк яшчэ больш сагнуўся, апусціў галаву, бо, відаць, яму было няёмка ад таго, што сыны бачаць яго ў такім выглядзе, але вочы трохкі ўсміхнуліся, і ён махнуў ім рукой — як быццам развітваўся назаўсёды... Сыны не ведалі, як і расказаць маме пра такі стан бацькі.

Праз некаторы час Лара неяк была ў Ізаксонаў, да якіх у адведкі прыехала з Масквы іх нявестка Клава — жонка малодшага сына. Гаманілі. Лара выглянула ў вакно і раптам бачыць — вядуць яе мужа. Яна крыкнула: “Гурыка вядуць!” — і кінулася ўніз. За ёй Клавачка, якая адразу пачала размову з вартаўніком на самыя розныя тэмы, каб адхіліць яго ўвагу. Тым часам Лара змагла трохкі пагаманіць з Гурыкам. Ён быў зусім змарнелы, ледзь рухаўся. Папрасіў перадаць яму лязо — трываць здзек, голад сіл больш не было... Ды і наперадзе, напэўна, чакаў толькі расстрэл...

Пазней Лара ўклала лязо ў каўнер сарочкі і разам з ёю перадала мужу. Добра, што Гаўрыле хапіла мужнасці і вытрымкі не скарыстаць яго.

Тым часам вялікую групу зняволеных падрыхтавалі да расстрэлу і паслалі ў Маскву на зацвярджэнне іх спіс. Туды ўваходзіў і Г. Гарэцкі. Пасля кансультацыі з Масквой, улічваючы важнасць такой фігуры “немецкага і польскага шпіона”, як Гарэцкі, склалі спецыяльны пратакол, падабралі дакументы, якія разам з вязнямі накіравалі ў Маскву. Мядзведзеў і Рэзнік склалі дакумент аб тым, што ён “злосны і неразооружыўшыся вораг савецкай улады і народа” і яго трэба знішчыць — расстраляць.

Гаўрыла Гарэцкі зноў трапіў на Лубянку і ў Бутыркі. У апошняй сядзеў у вялікай камеры чалавек на 60, сярод якіх было многа досыць вядомых людзей, а старстам прызначаны Мікалай Крыленка — грамадскі дзеяч, у нядаўні час былы наркам юстыцыі. Той бадзёрасці і нават весялосці, якая была ў 1930-х гадах, тут ужо не было — усе разумелі, што іх чакае...

Гаўрыла трапіў да следчага Фінкельштэйна, які нечакана размаўляў вельмі лагодна і спрыяльна. Справа ў тым, што на гэты час пахіснулася становішча самога Яжова. У верасні 1938 года быў арыштаваны наркам унутраных спраў Беларусі Б. Берман, які на допыце паказаў, што “в период 1937 — 1938 гг. Ежовым и его заместителем Фриновским давались явно враждебные указания о решительной борьбе с нашими врагами народа, что повсеместно приводило к массовым арестам ни в чем не повинных советских граждан”²⁸. Тады ж ЦК УКП(б) і Саўнаркам СССР выдалі пастанову “Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия”, у якой адзначаліся шматлікія парушэнні сацыялістычнай законнасці ў дзейнасці НКУС. У канцы лістапада 1938 года Яжоў быў вызвалены ад пасады наркама ўнутраных спраў, а на яго месца зацверджаны Л. Берыя. 10 красавіка 1939 года Яжоў быў арыштаваны. Пры Берыі ў самым канцы 1938 года было прынята

²⁸ Тамсама.

некалькі пастаноў ЦК УКП(б), у якіх асуджаўся спрошчаны парадак следчай працы, прызнавалася фальсіфікацыя дакументаў, прыцягванне да адказнасці нявінных людзей і г.д. Усё гэта прыпісвалася тым ворагам народа, якія прабраліся ў органы НКУС.

У справе Гарэцкага значылася, што ён не толькі сам працаваў на польскую і нямецкую разведку, але і завербаваў такіх вядомых людзей, як М.М. Галадзед і А.Р. Чарвякоў. Калі параўналі лічбы, дык выходзіла, што ён іх завербаваў ужо пасля таго, як гэтыя людзі былі ўжо мёртвымі (адзін скончыў жыццё самагубствам 21 чэрвеня 1937 года, а другога расстралялі ў чэрвені 1937 года). Адразу было відаць, што абвінавачванне не адпавядае праўдзе, яно надуманае і сфабрыкаванае. Бацьку адправілі назад у Мядзведжую Гару з прапановай вызваліць.

Групу нявольнікаў, у якую спачатку ўваходзіў і Гарэцкі, тым часам расстралялі. Каб не тыя акалічнасці, што прымусілі пасылаць Гаўрылу ў Маскву, і не тыя змены ў дзяржаве (чарговая замена аднаго наркама НКУС на другога), вельмі верагодна, што сярод расстраляных у Мядзведжай Гары быў бы і Г. Гарэцкі.

Калі Гаўрылу павезлі ў Маскву, Лара ніяк не магла даведацца, дзе ён і ці жывы. На свае запыты адказу не атрымлівала, а чуткі хадзілі адна страшней за другую. 22 чэрвеня 1939 года Лара зноў пайшла ў канцылярыю НКУС, напісала заяву з просьбай адказаць, дзе яе муж Раптам жанчына, з якой яны тут ужо сустракаліся па аднолькавай справе, кажа: “Ды Ваш муж ужо даўно ў хаце, а Вы тут час марнуеце!”. І праўда, Гаўрыла быў на волі!

На наступны дзень Гаўрыла пайшоў да Цімафеева — начальніка ББК, каб уладкавацца на працу, а той праз сакратарку: “Я шпіонаў на работу не прымаю!” І ўсюды такі адказ. Гаўрыла тады пасылаў лісты з заявамі, тэлеграмы з просьбамі прыняць на працу — галоўным чынам у розныя геалага-вышукальныя партыі і экспедыцыі, якія знаходзіліся ў многіх гарадках і мястэчках. Але адусюль прыходзілі адмовы або і зусім ніякага адказу не было. Становішча рабілася невыносным ...

Гарэцкі шукаў работу і тым часам апрацоўваў геалагічны матэрыял, які назбіраў раней. Не працаваць, як вучоны, ён не мог. У часе паміж двума апошнімі зняволеннямі і адразу пасля вызвалення ён змог надрукаваць у маскоўскіх часопісах некалькі навуковых артыкулаў, якія мелі прыныповае значэнне для геалогіі і археалогіі Кольскага паўвострава і Карэліі: “Некоторые данные о неолитических стоянках Кольского перешейка”, “Новые неолитические стоянки у г.Кеми, в Карелии”, “Доледниковая кора выветривания на Кольском полуострове”.

Прайшло больш за месяц, а станоўчага адказу наконт працы ўсё не было, хаця Гаўрыла паслаў запытанні амаль у 30 месцаў. Нават ездзіў у Чкалаў (Арэнбург) і некаторыя іншыя гарады — была надзея, што возьмуць, але не атрымалася і там. І раптам тэлеграма ад Нікадзіма Сяргеевіча Сіманова — галоўнага інжынера будаўніцтва Салікамскага гідравузла з запрашэннем тэрмінова прыязджаць на працу. 4 жніўня Г. Гарэцкі быў прызначаны ст. геалагам Геалагічнага аддзялення 1-га раёна СГУ НКУС, якое знаходзілася ў пасёлку Ніжняе Мошава пад горадам Салікамскім (Пермская вобласць), а праз

Гаўрыла Гарэцкі і Радзім Гарэцкі. Верасень 1976 г.

10 месяцаў — пераведзены ў галоўныя геологі.

У Салікамску Гаўрыла даведаўся пра смерць двух сваіх братоў: самага старэйшага Івана — 3 кастрычніка 1939 года ў Ленінградзе і Максіма — 20 сакавіка 1939 года ў пасёлку Вожаель (Комі АССР) — такую даведку атрымала Леаніла Чарняўская ад НКУС. Пра тое, што не стала Максіма, ён даведаўся толькі 8 лістапада 1939 года і з гэтай няпраўдай пра смерць люблага брата так і застаўся... Гаўрыла вельмі любіў сваіх родных, балюча перажываў іх страту. Роздум і сум ахопліваў яго часамі... 23.І.1940 у невялічкі бланкоцік ён запісаў: “Дзень успамінаў па дакументах — лістох, картках, дзеньніках — і суму. Толькі сьцені нябожчыкаў дарагіх, толькі ўспаміны: Гануля, мама, Іван, Максім”.

У снежні 1940 года Гаўрылу перавялі ў горад Баравічы Наўгародскай вобласці і прызначылі галоўным геологам аддзела аб’ектаў Ленінградскай вобласці Ленінградскага праектнага ўпраўлення Галоўпрамбуда, а затым галоўным геологам Мсцінскага інжынерна-геалагічнага раёна таго ж ўпраўлення. Намячаўся каскад гідрэлектрастанцый на рацэ Мста, каб забяспечыць энергіяй Ленінград. Геалагічныя ўмовы тут ускладняліся шырокім развіццём працэсаў карсту.

У Салікамску і Баравічах Гарэцкі, апрача бягучых геалагічных вышуканняў, рупліва працаваў над матэрыяламі, сабранымі яшчэ на Туломе і Каме. Паводле іх надрукаваў шэраг артыкулаў.

Пачалася вайна і ўжо вельмі хутка над горадам лёталі фашысцкія самалёты. Удзень некаторыя штурмавікі так нізка спускаліся, што бачна было лётчыка ў кабіне, і людзі падалі на зямлю, бо баяліся стрэлаў ад яго, а ноччу каля маста і каля заводаў мільгацелі агеньчыкі — казалі, што шпіёны і дыверсанты падаюць нямецкім самалётам сігналы, каб бамбілі адказныя аб’екты, але тыя з асаблівым злавесным гудзеннем ляцелі міма — казалі, на Ленінград ці Маскву. Геологаў, якія вывучалі абгаленні па берагах ракі, часта затрымлівалі каля яроў мясцовыя жыхары, прымаючы іх за нямецкіх шпіёнаў. Асабліва даставалася тым, хто насіў капялюш, гальштук ці быў у акуларах. Простыя савецкія людзі не любілі гэтыя атрыбуты — ім яны здаваліся прыкметамі буржуаў. Некалькі разоў трапіў у такія

“шпіёны” і Гаўрыла, бо вельмі любіў насіць капялюш.

Фашысцкая навала набліжалася — вельмі многія ўжо эвакуіраваліся, дайшла чарга і да сямі Гарэцкіх. Паехалі ў цяплюшках — Лара, яе бацькі, малодшы сын. Яны ўладкаваліся ў сяле Вавож Удмуртскай АССР.

Гаўрыла таксама быў мабілізаваны на абарончыя работы. Зноў сям’я распалася — пасля ад’езду з Мінска разам пажыць задалося зусім кароткі час у некалькі гадоў — толькі ў Коле, Туломе ды Баравічах. Г. Гарэцкі быў прызначаны галоўным геалагам ва Упраўленне ваенна-палявога будаўніцтва “Галоўабаронбуда” Наркамата абароны — Чацвёртага, затым Дзесятага і нарэшце — Другога ўпраўлення абарончых работ. Рабіў розныя даследаванні па ваеннай геалогіі: вышуканні пад будаўніцтва абаронных збудаванняў, ацэнку праходнасці войскамі тэрыторыі, пошукі пітной вады і г.д. Праца праходзіла ў Калінінскай, Ленінградскай, Валагодскай абласцях, пад Масквой. За гэтую работу адразу пасля вайны Гарэцкі быў узнагароджаны медалямі: “За участие в героической обороне Москвы”, “За победу над Германией”, “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941 — 1945 гг.”.

2 лютага 1942 года Г. Гарэцкага прызначылі начальнікам геалагічнага аддзела “Гідрапраекта” у горадзе Камышлоў, а праз 5 месяцаў — галоўным геалагам бюро № 12 “Гідрапраекта” у горадзе Чусавы Пермскай вобласці для інжынерна-вышукальных работ у Прыураллі.

На будоўлі ваенных аб’ектаў ды і пазней у Прыураллі праца была вельмі напружаная, умовы жыцця цяжкія, галодныя. Гаўрыла 21.1942 года ў блакноцік запісаў: “Чарапавец. [...] Часам — адчуваньне фізычнае слабасці — сэрца, задыханьне...” Але нягледзячы на гэта, далей у той жа дзень: “[...] Радасьць вандраваньня. Нагляданьні. Шгуршкі. Размова ў музеі. [...] Заўсёды вучыцца. Радасьць веды. Удзячнасьць музею. Ці магчым зварот? О, Беларусь, мая шыпшына... Памерці б толькі на бацькаўшчыне».

На пачатку лета 1943 года Гаўрыла забраў Лару і малодшага сына Радзіма да сябе ў Чунжына — пасёлак на другім беразе імклівай і прыгожай ракі Чусавая недалёка ад горада Чусавы. Гаўрыла зняў невялічкі пакой у простай драўлянай хаце каля рэчкі. Упершыню яны зажылі разам маленькай асобнай сям’ёю. Гаўрыла ўвесь час думаў пра Беларусь, якую любіў больш за ўсё на свеце, у якой марыў жыць і якой хацеў прысвяціць свае сілы, свой розум, свае веды дзеля яе росквіту і развіцця. Гэтае пачуццё да Радзімы падтрымлівала яго і ратавала ад усякіх нягод і цяжкасцей, якіх ставала на ягоным шляху.

Некалькі вытрымак таго часу з блакноціка: “26.XI.43. Чунжыно. Пасля Масквы. Аднаўленьне страчаных фізычных сіл ідзе марудна. На мяжы дыстрафіі, поўнага стамленьня, зьнямогі. Немагчымасьць доўга быць на палявой працы. Страшнае стамленьне, абьякавасьць, жаданьне спакою, хоць бы й адвечнага.

Шкадаваньне аб няздзейсьненым. Канкрэтнасьць абмежаванасьці.

[...] З кім старэцкім, але прыйсьці на Радзіму. Бо надвечар жыцця майго падыходзіць...

Зрабіць хоць невялікае, але карыснае. Да родных межаў. Бачыць толькі добрае, не заўважаць паганае, набыць гэтым раўнавагу і працаздольнасьць.

Геалогія Беларусі. Генеральны плян геалагічных даследаваньняў. Глыбокае свідраваньне, вялікая тэктоніка. Шуканьне глыбокіх, але каштоўных карысных

выкапняў. Падстава перабудовы.

[...] Дык пачынаем сёння ж... Тэрасы Чусавой і Камы. Тэрасы Туломы і Колы. Шлях да вывучэння тэрас Дняпра і Заходняе Дзвіны... Да захавання фізычнага стану. І праца сёння ж...

[...] 19 снежня 1943 году. Змаганьне пасяродкавае за станоўчае, супраць абьякавасьці, стамленьня, адчуваньня перавалу, нязмогі, няздольнасьці. Апраўданьне мінулых шляхоў. Усвядамленьне беднасьці і заняпаду нашага беларускага народу (“Народны прыбытак Беларусі”, як лічбовы вызначальнік гэтага), як пачатак ідэёвага фармаваньня. Мэта жыцьця — зрабіць наш народ багатым, заможным, сытым, культурным, адроджаным, адноўлены м, сацыяльна і нацыянальна сьвядомым (не сароміцца беларусамі звацца), вызваленым ад уціску гаспадарчага, культурнага і палітычнага, пазбаўлены ад цяжэгаў ідэалёгіі старой спадчыны, ад пасыўнае рабскасьці і батрацтва, ад этнаграфічнасьці і перайманьня, службовасьці, пакланеньня чужым багам; самастойным у культурным будаўніцтве, вольным у творчасьці на сябе і дзеля сябе, сапраўды народам, нацыяй у ўсебаковым разуменьні; імпэтлівым у інтэгральным рэнесансе, позна стаўшым на шлях рэнесансу, але папераджаючых у тэмпах культурнае здагонкі; народам, які любіць сваё сучаснае, змагаецца за вялікую будучыню, ганьбіць рабскае мінулае і вучыцца на яго памылках; роўныя паміж роўных, вольныя паміж вольных..., шчасьлівым, радасным, квітнеючым, маладым няўміручым, адвечным; здольным піць нектар агульналюдзкае культуры, а разам з тым ствараць уласныя вялікія каштоўнасьці. “Адысеі”, “Іліяды”, “Нібелунгі”, “Словы аб палку Ігаравым”, “Песьні аб Гайваце”, “Песьні песьняў”, “Паходжаньні відаў”, “Законы адноснасьці”, “Шостыя сімфоніі”, “Аўгены Анегіны”, “Пергюнты”, “Апассіонаты”...

Квітнеючая гаспадарка. Росквіт культуры. Прыгожае пісьменства. Музыка. Тэатр. Малярства. Скульптура. Архітэктура. Навука. Свае Шэкспіры, Бальзакі, Мапасаны, Стэндалі, Гётэ, Міцкевічы, Пушкіны, Талстыя... Усебаковае адраджэньне, інтэгральны рэнесанс. І над усім — ува ўсім — перш за ўсё Вялікае Роднае Слова, Мова, крыніца жыцьця, падстава няўміручасьці, душа і сэрца народу, яго бог, яго жыцьцё, сам народ. “Вначале бе слово, і бог бе слово...”.

Лятуценьні маладосьці. Сутнасьць жыцьцёвага імпэту, рухавік дзеяньняў.

Шляхі да мэты, розныя шляхі.

Мне здавалася, што галоўны шлях — нацыянальнае адраджэньне, абуджэньне душы народу, яго невычэрпальных няўміручых багацьцяў, нацыянальнае сьвядомасьці. А сродак да гэтага абуджэньня — росквіт эканомікі, індустрыялізацыя і ўрбанізацыя, спыненьне эміграцыі, выгнаньня, бліскучы разьвітак сельскае гаспадаркі.

І ўсё гэта я разглядаў па-за рамкамі рэальных клясавых абставін, клясавае і палітычнае барацьбы, па-над імі і звыш іх. У гэтым — мая памылка; з гэтага — я адпаку тваў, трапіў у палітычны нябыт.

І тады ж нарадзілася ў мяне новая думка аб ахвяраваньні сябе на службу частковаму шляху да Інтэгральнага Рэнесансу, шляху адшуканьня прыродных падстаў да гаспадарчага росквіту, адшуканьня вялікіх карысных выкапняў на Беларусі. Адгэтуль — занятак геалёгіяй. Вывучэньне прыроды Беларусі, перш-на-перш яе геалёгіі — як найлепшы, падставовы, галоўны шлях да росквіту

гаспадаркі. Геалёгія Беларусі. Чацьвярцёвая геалёгія. Тэктоніка. Фізычная геалёгія Беларусі. Фізычная геаграфія. Эканамічная геаграфія. Глебы. Расьліннасьць. Сельская гаспадарка. Шгандборт народнае гаспадаркі і культуры. Падставы дзеяньняў дзяржавы, грамады, асоб.

Вялікая, шматгадовая падрыхтоўка; 13 год. Саматужная часам, але мэтаймклівая праца. Чацьвярцёвая і інжынерная геалёгія. Набліжэньне да геалёгіі Беларусі праз геалёгію Кальскае паўвыспы, Карэліі, Камы, Чусавай, Волгі.

Я толькі на паўдарозе. Каб толькі захаваць троху сіл фізычных, спыніць фізычную дэградацыю, хваробу сэрца, апуханьне, нязможнасьць, неўрастэнію. Каб ня толькі дайсьці да Зямлі абетаванай праз пустэчу Ханаанскую, але прыйсці не дзеля сьмерці, а дзеля працы вялікай, няўтомнай, нясупыннай; працы чорнай, будзённай, дробнай і вялікай разам. Каб рабіць яе з умельствам, замілаваньнем, насалодаю, пасьпяховасьцю. Праца па вывучэньню геалёгіі Беларусі — як мэта апошніх гадоў майго жыцьця. Гэта — самае галоўнае, самае важнае, самае вялікае, самае значнае. У ахвяру гэтаму я нясу самага сябе, сям'ю, свае каханьне, усё. Каб толькі захаваць сілы, каб толькі разумна скарыстаць іх, каб умець быць вартым вялікае мэты. Працаваць не толькі самому. Прыцягнуць да вывучэньня геалёгіі Беларусі лепшых вучоных — рускіх, украінцаў, палякаў, ліцьвінаў, латвійцаў і перш-наперш беларусаў.

Зрабіць справу вывучэньня геалёгіі Беларусі ня толькі асабістай мэтай, але дзяржаўнай справай, адказным дзяржаўным будаўніцтвам. Складзьці дзяржаўны плян вывучэньня геалёгіі і карысных выкапняў Беларусі; абараніць гэты плян, ажыццявіць яго, здабыць вялікія вынікі, адшукаць вялікія багацьці — нафту, каменнае вугалье, соль, цэмянтовыя вапнякі і даламіты, гіпс, серу, мінеральныя воды, карналіты, жалезістыя кварцыты...

Але мець гэта не як далёкую мэту, ажыццяўленьне якой можна адкласьці да больш спрыяючых умоў пасьявайсковага часу, а як мэту ўжо сёньняшняга дня.

[...] Гамонка з Радзікам аб сумеснай працы. Сталасьць і разважнасьць сына...

[...] Знайшліся амаль усе багацькаўцы. Жыў бацька, брат Парфір, родныя...

[...] Дык даруйце ж мне ўсе памылкі, мае блізкія і далёкія. Ня будзьце ў крыўдзе на маю вымушаную слабасьць. Я акуплю яе кратовай працай, упартасьцю, няўтомнасьцю. Няхай не перашкаджаюць плённай працы сёньня і заўтра думкі і ўспаміны аб чорным мінулым.

Мая бедная мама, няшчасныя Максім, Іван. Максім мой любы, дарагі, колькі зазнаў Ты гора, Патмос Твой цягнуўся так нядоўга. Прарочае ў Цябе было прадчуваньне. Якая чорная, злая доля Цябе скасіла, які жудасны лёс, выпадак. Панаваньне выпадку ў нашай сям'і: Гануля, Іван, Максім, мама...

Дарагія мае, родныя, даруйце, даруйце і дапамажыце. Не пужаюся я пайсьці і Вашым шляхам. Я часта падрыхтоўваў сябе да лютае сьмерці.

[...] Але зараз я хацеў бы хоць пяць год папрацаваць на Беларусі. Каб толькі прыняла мяне родная краіна. Нібы Каінава пляма пакладзена.

Калі гэта пляма зачыніць перада мною дзьверы Радзімы (таму з няярплівасьцю чакаю я адказнага вырашэньня аб Акадэміі), я буду працаваць і здалёк. [...] Хай дальнімі шляхамі, але я буду ісьці да карысьці Табе, мая Радзіма...

[...] Зноў здалёк, з чужымі падысьці да родных межаў, ціхім, прыбітым, малым, някрыўдлівым. У ведах, у навуцы забыцца на ўсё. Узняцца на ўзвышша,

падзівіцца на ўсё збоку, з погляду далёкае будучыні. Хай ня смыліць душа, ня стогніць, ня енчыць, не пакутуе. Хоць тут быць абсалютна вольным, чыстым, узяцца высока, высока, у чыстае сіняе неба. Вольны мастак чацьвярцёвых даследаваньняў. Без правоў, без абавязкаў, без зьвязанасьці. Але з адвечнай адданасьцю Табе, мая Радзіма, з служэньнем Табе, з думкамі аб Табе, з ахвяраваньнем усяе істоты толькі Табе. Я бачу толькі Цябе. Ты сьвеціш мне, Ты прыймаеш мяне, Ты не дакараеш мяне, не пытаеш, не асуджаеш. Ты ўсё бачыш, усё разумееш. Сэрца адыходзіць, мякчэе, загойваецца. Іду да Цябе, адзіная мая, любая, далёкая. Лёгка, вольна ўздыхнуць, хоць у раз перадапошні...

Гаманіць толькі з Табою, Радзіма мая няўміручая. Несьці Табе ўсё — Ты мяне не адкінеш, даруеш, зразумееш... Загойвайся ж, болька, сьціхай. Ціхім, ціхім, змалелым, за працу. Я іду да Цябе, дарагая, родная мая, хоць бочнымі шляхамі, але іду...

[...] 25-годзьдзе БССР [...] Вызваляецца наша Краіна праз вялікую кроў, вялікія ахвяры. Але яна зноў расквітнее, зазьзяе ...

За радасьць, за шчасьце, за росквіт Радзімы нашай неўміручай!»...

Перавялі Г. Гарэцкага на пасаду намесніка галоўнага геолога Сектара геалогіі Гідрапраекта, і пераехаў ён з Чунжына ў пасёлак Чкалаўск на Волзе (Горкаўская вобласць). Славіка мабілізавалі і адправілі ў артылерыйскае вучылішча, але з прычыны былога плеўрыта зноў скасавалі і паслалі ў Маскву на аўтамабільны завод імя І. Сталіна, дзе ён прайшоў шлях ад многіх рабочых спецыяльнасцей (слесара, фрэзіроўшчыка, лекальшчыка ды інш.) да майстра цэха.

Гаўрыла дапрацаваў матэрыялы па Кольскай паўвыспе, Карэліі і Салікамску, пачаў інжынерна-геалагічныя вышуканні пад Горкаўскую ГЭС і да рэчак Туломы, Мсты, Чусавай, Камы далучыў Волгу — вывучэнне сучасных рэк і старажытных (палеаатамалогія) пашырылася. Але справы, настрой і думкі яго, а таксама некаторыя падзеі лепш можна зразумець і адчуць з кароткіх запісаў з таго самага невялічкага блакноціка.

«5.IV.44 г. Учора прыйшло страшнае паведамленьне: “Лёня загінуў...” О, гора, гора, неадступнае гора, — не пакідаеш ты род Гарэцкіх. Які бязлітасны лёс.

[...] Лёня быў мне нібы сынам.

[...] Няма ні апраўданьня сьмерці, ні прымірэньня з ёю. Адвечнае “За што!”

Пракляцьце пачынальнакам вайны, пракляцьце вайне, фашызму, прыгнёту. Калі ж чалавецтва будзе разумным, вольным! Сьмерць пануе над усім, разбурэньне, згуба. Вялікае Зло, Неразумнае, Сьляпое, Ненавісьць. Нязлічоныя ахвяры яшчэ раз і яшчэ раз. Ужо каторая “апошняя” вайна?

Безузваротнае. Бывай, бывай навек, мой мілы хлопчык, мой Гайавата, мой сынуля родны. Не убачыш Ты роднае краіны, не прыдзеш радасны ў сваю Багацькаўку, не пасмакуеш медунічак, не пагаманіш з дзедам, з роднымі, не заменіш бацьку. Аб чым былі Твае апошнія думкі, мой родны? Ці пранесьліся перад Тваімі вачыма сьцені родных? Ці ўбачыў Ты іх вобраз? Ці разьвітаўся з Зямлёю? Цяжка было Табе пакідаць яе? Ці лёгка была Табе сьмертухна?

[...] Будзь роднай матуляй, зямелька чужая, майму хлопчыку, прытулкам яго, прылашчы, пахавай яго ціха, ціха, будзь яму ўсім, яго любай каханкай, яго новым адвечным родам.

Бывай жа, бывай, мой дарагі, мой любы ...»

16 лютага 1945 года ў Інстытуце геалагічных навук АН СССР (Масква) адбылася абарона дысртацыі Гарэцкага па тэме: “О роли местных географических условий в четвертичной истории на примере изучения Кольской и Туломской долин на Кольском полуострове”.

Старшыня Вучонага савета акадэмік Д.С. Белякін: “... мы имеем здесь действительно выдающееся явление ... мы присутствуем при редком случае превращения кандидатской диссертации в докторскую”.

Члены Вучонага савета аднагалосна прагаласавалі за прысваенне навуковай ступені кандыдата навук і з лікам 15 з 17 — за ступень доктара. На жаль, ВАК зацвердзіў толькі першую пастанову, таму што не было трэцяга апанента, як належыць пры абароне доктарскай дысртацыі.

13 мая 1946 года зноў жа на Вучоным савета Інстытута геалагічных навук АН СССР адбылася абарона дысртацыі на суісканне вучонай ступені доктара геолога-мінералагічных навук Г.І. Гарэцкага на тэму: “Неогеновые и четвертичные отложения района Средней Камы между устьем Вишеры и городом Боровском”. Хваляванні былі не толькі па сутнасці справы, але і ад таго, што не было прыстойнага гарнітура для выступлення на саветае — давялося пазычыць. Усе 34 члены Вучонага савета прагаласавалі “за” наданне Гарэцкаму ступені доктара геолога-мінералагічных навук.

Усе намаганні Гаўрылы для вяртання на Радзіму ніякага плёну не далі. Дазволу на зварот у Мінск не было, ды і Лара раіла не спяшацца, праявіць асцярожнасць. Г. Гарэцкі застаўся працаваць у Гідрапраекце, працягваў інжынерна-геалагічныя даследаванні спачатку ў Гарадцу на Волзе, потым у Елабуже на Каме, а ў 1947 годзе быў прызначаны галоўным геологам экспедыцыі № 8 у станіцу Раманаўскую на Доне. Такое рашэнне, магчыма, і выратавала Гаўрылу ад яшчэ аднаго зняволення. Хутка пасля вайны рэпрэсіўная машына большавізму зноў разгарнула свае шырокамаштабныя працэсы барацьбы з “ворагамі народа”. Для Сталіна “братыя і сестры”, да якіх ён звяртаўся ў часе вайны, каб яны ратавалі краіну ад фашысцкіх акупантаў, сталі зноў звычайнымі “вінгікамі”. Ён лічыў, што найлепшай сістэмай з’яўляецца прынецп: “нет человека — нет проблемы”. Пад кіраўніцтвам “самага мудрага”, “самага чалавечнага” пачаў з яшчэ большай інтэнсіўнасцю раскручвацца рэпрэсіўны механізм па папаўненні ГУЛАГаў: былыя палонныя, жыхары акупаванай фашыстамі тэрыторыі, былыя “ворагі народа”, што адбылі свой тэрмін, і многія іншыя трапілі ў лагеры. Пачаліся новыя гучныя працэсы: барацьба з касмапалітамі, “ленінградское дело”, “дело врачей-вредителей” (галоўным чынам габрэйскай нацыянальнасці) і г.д.

Гаўрыла заўзята працаваў. Былі важныя праблемы будаўніцтва ГЭС і водных каналаў; цікавыя знаходкі невядомых раней адкладаў, якія ўтвараліся ў мінулых марях, пралівах, затоках і азёрах; высвятленне асаблівасцей зусім новага тыпу пра-рэк — мнагаводнага Пра-Дона, які ўпадаў у шырокае Эўксінскае мора; пошукі археалагічных рэшткаў і раскопкі старажытнай хазарскай крэпасці Саркел.

Наступіў пераломны для Савецкага Саюза і асабліва для лёсу рэпрэсаваных (як сучасных, так і былых) 1953 год — год смерці Сталіна.

Праз некаторы час М.С. Хрушчоў звярнуўся да савецкага народа з праўдай пра сталінскія злачынствы, у многіх адкрыліся вочы на мінулае, людзі пачалі скідваць з сябе пугы страху, уздыхнулі вальней — надышла так званая “хрушчоўская адліга”. Пачалася рэабілітацыя “ворагаў народа”, вяртанне многіх тысяч людзей з ГУЛАГа. У красавіку 1954 г. Г.Гарэцкі ў адказ на сваю заяву атрымаў выпіску:

Протокол №2 30 апреля 1954 г.

Ходатайство о снятии судимости Горецкому Гавриилу Ивановичу, осужденного Коллегией ОГПУ 30 мая 1931 года по ст.ст. 58-6, 58-7, 58-11 УК РСФСР к 10 годам лишения свободы.

Наказание отбывал с 30 июля 1930 года. Освобожден 4 октября 1934 года досрочно с применением зачетов рабочих дней. Дело № ДП-4420.

Снять судимость с Горецкого Г.И.

Секретарь Президиума

Верховного Совета СССР

(Н.Пегов)

Атрымаўшы дакумент аб зняцці судзімасці, Г.І. Гарэцкі ў кастрычніку 1955 года напісаў заяву ў Прэзідыум Акадэміі навук БССР з просьбай аднавіць яго ў годнасці правадзейнага члена АН БССР. У канцы заявы ён дадаў: “Хачу аддаць свае веды, набытае спрактыкаванне і ўсю моц справе геалагічнага вывучэння Беларусі, асабліва даследаванням геалогіі антрапагену”.

Але не было яшчэ поўнай рэабілітацыі, не было дазволу ЦК КПБ і таму не было і адказу ад Прэзідыума АН БССР.

У 1956 годзе Гаўрылу перавялі ў філіял Гідрапраекта СССР, які знаходзіўся ў горадзе Дзедзюўску, прыблізна 40 кіламетраў ад Масквы. Тут ён з усёй сям’ёй (у тым ліку і Славік з жонкай і дзеткамі) жыў па 1969 год. Быў на пасадах намесніка начальніка аддзела геалагічных вышуканняў, галоўнага геолога паўднёвых аб’ектаў, галоўнага спецыяліста Гідрапраекта СССР.

Гаўрыла рушліва працаваў, кожнае лета выязджаў на палявыя работы ў геалагічныя экспедыцыі ў самыя розныя раёны. Былі і небяспечныя моманты, як тое часта здараецца пры вандраваннях. Найбольш жахлівы з іх адбыўся пры канцы жніўня 1958 года. На досыць вялікім схіле дарогі Масква — Харкаў, недалёка ад Чугуева (радзімы мастака Рэпіна), адказаў тормаз аўтамабіля ГАЗ-69, ён страшэнна разгануўся, з’ехаў з дарогі, яго прычэп перакуліўся і пацягнуў за сабой машыну, якая таксама перакулілася. Гаўрыла сядзеў на пярэднім сядзенні побач з шафёрам, галавой разбіў шкло, выляцеў наперад, а машына прыдавіла яго грудзі — было пераламана мноства рэбраў справа, некалькі злева, грудзіна, а да таго — страшэннае мазгоў, шок. Стан быў вельмі цяжкі. Добра, што галоўны ўрач Андрэй Аляксандравіч Бурцаў (заслужаны дзеяч медыцыны УССР) аказаўся цудоўным хірургам: ён без аперацыі змог правільна скласці ўсе паламанныя косці і выратаваць хворага. Але ў такіх выпадках вельмі многа значыць і маральны стан пацярпелага. Пра гэта яскрава сведчыць надпіс, які зрабіў хірург на сваім фотаздымку, падараваным Гаўрыле на памяць: “Ваше мужество, воля, выдержка и исключительная скромность явились залогом в Вашем выздоровлении”.

Нягледзячы на цікавую працу, якой, як заўсёды, Гаўрыла аддаваў увесь свой

імпэт, дастаткова някепскі дабрабыт і спакой у сям'і і родных, думкі ўвесь час вярталі яго да Беларусі. Калі ж здзейсніцца мара ўсяго жыцця і ўдасца трапіць на Беларусь, працаваць для дарагой Радзімы? Ён веў на гэтую тэму перапіску з Якубам Коласам, акадэмікам Паўлам Рагавым — сваім даўнім сябрам — і іншымі, якія прыкладалі шмат намаганняў, каб дазволілі Гарэцкаму вярнуцца на працу ў Акадэмію навук, але пакуль што быў адмоўны адказ з ЦК КПБ.

Нарэшце, зноў у красавіку Гаўрыла атрымаў доўгачаканы дакумент:

*Военный трибунал
Белорусского военного округа
26 апреля 1958 г. № 610
гор. Минск*

Справка

Дело по обвинению Горецкого Гавриила Ивановича, до ареста 24 июня 1930 г. работал директором Научно-Исследовательского института сельского и лесного хозяйства и зав. кафедрой штандорта Народного хозяйства Белорусской Академии наук пересмотрено Военным трибуналом Белорусского военного округа 22 апреля 1958 г.

Постановление от 30 мая 1931 г. в отношении Горецкого Гавриила Ивановича отменено и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

*Зам председателя Военного
Трибунала Белорусского военного округа
полковник юстиции (В.Кондратьев)*

17 мая 1958 года Г. Гарэцкі напісаў яшчэ адну заяву на адрас Прэзідыума Акадэміі навук БССР, далучыўшы да яе копію даведкі аб поўнай сваёй рэабілітацыі ў сувязі з адсутнасцю зместу злачынства. Ён прасіў: “... яшчэ раз прашу хадайнічаць перад Саветам Міністраў БССР аб скасаванні пастановы СНК БССР ад 1930 г., паводле якой я быў выключаны з складу Беларускай Акадэміі навук, як “вораг дыктатуры пралетарыяту”, і аб аднаўленні мяне ў годнасці правадзейнага члена АН БССР”. У канцы заявы ён зазначыў: “Хачу на схіле год дадаць хоць кроплю ў скарбніцу беларускае савецкае культуры”.

Ад Прэзідыума АН БССР за подпісамі віцэ-прэзідэнта К.І. Лукашова і галоўнага вучонага сакратара Ф.П. Вінакурава на імя Старшыні Савета Міністраў БССР Н.Е. Аўхімовіча была пасланая папера з просьбай перагледзець пастанову СНК БССР ад 8.XII.1930 года ў дачыненні да Г.І. Гарэцкага. Але станоўчага адказу не было атрымана...

У 1959 годзе Максіма Гарэцкага рэабілітавалі. Гаўрыла і сем'і братоў ведалі, што Максім ні ў чым не вінаваты і не сумняваліся — гэта павінна калі-небудзь адбыцца, але ўсё роўна радасць была вялікая — як быццам нейкі цяжар, які бясконца ціснуў на сэрца, нарэшце зваліўся.

Патроху пачалі атрымліваць рэабілітацыю і творы пісьменніка, якія варочаліся да чытачоў. З кожнай публікацыяй — радасць для Гаўрылы.

У Вільні Я. Шутовіч адшукаў рукапіс «Віленскіх камунараў», які Максім прывозіў у Мінск і які выратаваў Пятро Глебка перад захопам горада фашыстамі. Максім, як сведка тых падзей, якія адбываліся ў Вільні ў 1923 годзе, вельмі праўдзiва і яскрава апісаў іх у рамане. У Дзедаўск да Г. Гарэцкага

прыезджаў пісьменнік А. Гатаў, які перакладаў раман на рускую мову. Гаўрыла з вялікай прыемнасцю і гасціннасцю прымаў яго. Вакол стала сядзелі яны разам з Лараю і абодвума сынамі і Гатаў чытаў свой чарговы кавалак перакладу. Тут жа абмяркоўваліся атрыманыя ад слухачоў заўвагі. Раман спачатку быў надрукаваны ў “Полымі”, а затым (1965) выйшаў асобнай кніжкай. Пераклад рамана выйшаў у 1966 годзе ў выдавецтве “Советский писатель”, а потым на літоўскай, латышскай і ўкраінскай мовах. Найлепшага падарунку Гаўрыла і не мог уявіць.

У чэрвені — ліпені 1961 года Гаўрыла разам з сынамі ўзяў адпачынак і вырашыў наведаць Беларусь. Да гэтага мы купілі ў знакамітага футбаліста і хакеіста В. Баброва патрыманую “Победу” і сваім ходам наведалі перш-наперш Магілёў, дзе жыў Парфір з сям’ёй, Малую Багацькаўку і суседнія вёскі. Гаўрыла быў шчаслівы, а сыны з вялікай цікавасцю знаёміліся са сваёй Бацькаўшчынай, куды ўпершыню трапілі дарослымі людзьмі. Наведалі Горкі і Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію, дзе сустрэліся з даўнімі сябрамі Гаўрылы — Лайковым і Новікавым. Потым былі Мінск, Гродна, Навагрудак... У Цімкавічах доўга размаўлялі з сястрой Кузьмы Чорнага — Ганнай Карлаўнай. Хаця падарожжа было вельмі хуткім і пакінула калейдаскапічныя і разнастайныя ўспаміны, уражанне зрабіла моцнае. Многа было ва ўспамінах прыемнага — асабліва тое, што звязана з чудаўнымі краявідамі, мяккай прыродай, бясконцымі ляснымі масівамі. Вялікую радасць мы атрымалі ад ласкі і добразычлівасці людзей. Але не чакалі такой занябанасці і нават нейкага ганьбавання ў дачыненні да беларускай мовы, асабліва ў гарадах. Уразіла амаль поўная адсутнасць надпісаў па-беларуску. Калі чулі, што мы паміж сабой размаўлялі на роднай мове, дык прымалі нас за прыезджых з Мінску пісьменнікаў. Во да чаго дажылі: раз гаворыш па-беларуску, значыць пісьменнік. Адвучылі ад роднай мовы. Як ад гэтага балела сэрца Гаўрылы. Але ўсё роўна ўсе былі радыя і задаволеныя, што нарэшце змаглі пабыць на Бацькаўшчыне.

Гарэцкі вельмі любіў моладзь, заўсёды каля яго было шмат студэнтаў-практыкантаў, маладых геологаў. Ён з вялікай асалодай дзяліўся з імі сваімі думкамі, назіраннямі, вопытам. Ведаючы яго здольнасці да настаўніцтва, кіраўніцтва геаграфічнага факультэта Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта запрасіла Гарэцкага на кафедру агульнага землязнаўства ў якасці прафесара. Яшчэ з Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках, дзе ён быў загадчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі, яму падабалася гэтая праца. Гарэцкі ў жніўні 1961 года нават напісаў заяву аб залічэнні прафесарам МДУ. Але ён пашкадаваў час, якога з гадамі заставалася ўсё меней і меней і які так шпарка імчыць. Вырашыў, што больш важнай для яго і для справы павінна быць навуковая праца, якая патрабуе поўнай адданасці і якая не даруе збочвання ад мэты. А зрабіць трэба так многа ...

За плячыма Гарэцкага ў якасці старшага і галоўнага геолога былі інжынерна-геалагічныя вышуканні многіх аб’ектаў: Беламорска-Балтыйкі канал, Ніжне-Туломская ГЭС, Кольскі канал, Верхне-Туломская ГЭС, Рыбінскі гідравузел, Салікамскі гідравузел, Мсцінская ГЭС, Шырокаўская і Поньшская ГЭС на Урале, Горкаўская ГЭС, Цымлянская ГЭС, Данскі, Сальскі, Азоўскі і Пралетарскі каналы, Дона-Сальскі тунель, Сарпінская сістэма абваднення і

арашэння, Чаграйскі водасхоў на Усходнім Маньчы, шлюзаванне Ніжняга Дона, Ніжне-Камская ГЭС, канал Паўночны Данец-Данбас, водаправод Дон-Шахты, водазабеспячэнне Данбаса, канал Днепр — Крывыя Рог, Кубань — Калауская сістэма, схема выкарыстання Кубані, Кіеўская ГЭС, Чабаксарская ГЭС, схема выкарыстання Пячоры, Чарнаморска-Балтыйскі глыбокаводны шлях, Ніжне-Прыпяцкі гідравузел ды іншае.

Вышуканні пад гэтыя буйныя будоўлі далі велізарны фактычны матэрыял, які Гаўрыла вельмі мэтанакіравана і карпатліва збіраў. Пара падышла да яго абагульнення, да стварэння новай навукі — палеаатамалогіі. Ён засеў за складанне манаграфій аб вялікіх пра-рэках Рускай раўніны — і ўжо ў 1964 годзе выйшла з друку першая тоўстая (415 старонак) кніга “Аллювий великих антропогенных прарек Русской равнины. Прарек и Камского бассейна”, а праз два гады — другая манаграфія “Формирование долины р.Волги в раннем и среднем антропогене. Аллювий Пра-Волги” (412 старонак).

Нарэшце 30 ліпеня 1965 года Савет Міністраў БССР прыняў Пастанову № 396: *“Отменить постановление Совета Народных Комиссаров БССР от 6 декабря 1930 года № 314 в части исключения из состава действительных членов Белорусской Академии наук академика Горещкого Гавриила Ивановича”, а 28 верасня Прэзідыум Акадэміі навук БССР прыняў пастанову “... считать в составе Академии наук Белорусской ССР в Отделении химических наук академика Горещкого Гавриила Ивановича. Президент АН БССР академик В.Ф. Куревич. Главный ученый секретарь академик Ф.П. Винокуров”.*

У 1968 годзе Г. Гарэцкі здолеў вярнуцца ў Мінск — спачатку жыві адзін у аспіранцкім інтэрнаце, а пасля таго, як у сакавіку 1969 года загадчык лабараторыі геахімічных праблем АН БССР акадэмік К.І. Лукашоў выдаў загад: *“Назначить с 27 марта с.г. заведующим сектором палеогеографии антропогенного периода...”*, пераехаў назаўсёды ў Мінск.

На Бацькаўшчыне апошнія дваццаць год жыцця для Гаўрылы былі сапраўдным падарункам лёсу, яго самым шчаслівым часам, калі мары здзейсніліся. Нягледзячы на досыць сталы ўзрост, ён працаваў так заўзята, так апантана, што нават маладыя супрацоўнікі не паспявалі за ім. У яго сапраўды з’явілася “другое дыханне”, ён памаладзеў і не адчуваў стомы. Цікавіла яго не толькі праца, але ўсё, што датычылася Беларусі і што рабілася ў краіне: развіццё навукі і вучоныя, тэатр і філармонія, выступленні пісьменнікаў і музеі, мова і літаратура, беларускамоўныя часопісы і газеты (якія амаль усе выпісваў), фальклор і археалогія, эканоміка і наогул народная гаспадарка, жыццё вёскі і горада, народнаасяленне і асобныя беларускія дзедчы, прырода і асабліва пошукі грыбоў ... Часу не хапала, але неяк усё паспяваў.

Яшчэ ў 1967 годзе Гарэцкага прызначылі старшынёй Камісіі па вывучэнні чацвярцёвага перыяду пры Секцыі навук аб Зямлі АН СССР і старшынёй савецкай секцыі Міжнароднай асацыяцыі па вывучэнні чацвярцёвага перыяду. Апрача таго, ён доўгі час заставаўся на грамадскіх пачатках галоўным кансультантам Гідрапраекта. Таму адзін ці два разы амаль кожны месяц ён ездзіў у Маскву на пасяджэнні, нарады.

У 1970 годзе была надрукавана трэцяя манаграфія “Аллювиальная летопись великого Пра-Днепра”. На наступны год за ўсе тры кнігі ён атрымаў Дзяржаўную прэмію СССР — “за работы по палеопотамологии, строению

аллювия и истории великих прарек Русской равнины в антропогене”.

З часам пабачылі свет яшчэ дзве манаграфіі, шэраг артыкулаў, тэзісаў дакладаў на розных (у тым ліку і міжнародных) канферэнцыях і кангрэсах. Аб'ездзіў Гаўрыла ўсю Беларусь і суседнія тэрыторыі падчас многадзённых палявых даследаванняў, якія праводзіў разам са сваімі шматлікімі вучнямі. Атрымала шырокую вядомасць створаная Гарэцкім моцная беларуская школа геалагаў-чацвярцічнікаў.

Гаўрыла быў вельмі ўдзячны Дз. Бугаёву за выданне невяліччай, але змястоўнай манаграфіі «Максім Гарэцкі» (1968).

Не было большай радасці, як публікацыя твораў брата, якія і далей вярталіся беларускаму народу: «Выбраныя творы» у 2-х тамах (1973), «Красные розы. Избранное» (1976) і інш. Асабліва быў удзячны Гаўрыла Алесю Адамовічу за яго манаграфію «Браму скарбаў сваіх адчыняю» (1980). Ён падрабязна адказаў на ўсе яго пісьмовыя пытанні. Прыемнай аказалася для Гаўрылы ацэнка творчасці Максіма Гарэцкага, якога Адамовіч першы назваў класікам беларускай літаратуры поруч з Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам.

Гаўрыла выступаў з успамінамі пра брата на ўрачыстых вечарах, прысвечаных юбілеям пісьменніка (75, 80, 85, 90 гадоў). Друкаваў успаміны пра Максіма, найбольш поўныя з іх «Пра брата і настаўніка» пачынаюць кнігу «Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы» (1981). Напісаў шэраг артыкулаў з успамінамі пра Янку Купалу, Якуба Коласа, К. Крапіву, Ул. Дубоўку і інш.

Старанна дапамагаў Гаўрыла ў складанні 4-томнага збору твораў Максіма Гарэцкага (1984-86 гг.), які быў дапоўнены ў такім жа па афармленню выданні «Гісторыя беларускай літаратуры» (1992), «Творы» (1995).

Калі Ул. Караткевіч і некаторыя іншыя пісьменнікі звярталіся да Г. Гарэцкага з прапановай напісаць пра яго жыццё і дзейнасць, ён заўсёды з удзячнасцю, але цвёрда адмаўляўся і адказваў: «Пішыце пра Максіма».

У Інстытуце геахіміі і геафізікі, хаця Г. Гарэцкі і адмаўляўся, урачыста адзначылі 80-гадовы, а затым і 85-гадовы юбілей, на якіх ён, як заўсёды, з выдатным майстэрствам прамоўцы, выступіў з цікавымі змястоўнымі дакладамі па праблемных пытаннях геалогіі антрапагенавага перыяду. Многа чытаў, з асаблівай цікавасцю «Летапісы», якія падараваў Мікалай Улашчык.

Але няўмольны час рабіў сваю справу. У 1977 годзе на 93-м годзе жыцця памерла маці жонкі, а праз некалькі гадоў Лару схпіў моцны інфаркт. Для Гаўрылы гэта быў жудасны удар — ён не мог уявіць свайго жыцця без адзінай любай Ларуты. Баяўся пакідаць яе ў хаце адну і таму радзей стаў хадзіць на працу, зусім перастаў ездзіць ў поле. А гэта выклікала тое, што больш прыкметна пачала падыходзіць старасць, хаця і ў 87 гадоў ён яшчэ пісаў артыкулы і выступаў на Вучоным Савеце Інстытута.

Узрост тым не менш браў сваё, да чаго далучаліся і вынікі цяжкіх падзей мінулых гадоў: павялічыўся скляроз, пабальвалі ногі і цяжка было хадзіць, аднекуль з'явілася катаракта, а потым і глаўкома... Апошнія асабліва ўскладнялі жыццё, бо зрок рабіўся ўсё горшым і горшым, а калі споўнілася Гаўрыле 88 гадоў, дык бачыў толькі цені і не мог чытаць. Аперацыю рабіць па ўзросце і стану здароўя адмовіліся. А як жыць, як быць без кніг, газет? Лара кожны дзень чытала яму, слухаў радыё, тэлевізар. Рады быў пагаманіць з сынам, паслухаць

размовы супрацоўнікаў Інстытута, якія часта наведвалі яго.

Гаўрыла нярэдка садзіўся ў крэсла, заплюшчваў вочы, думаў, успамінаў, патроху яго ахоплівала дрымота. І тады ён зноў бачыў сваю вёсачку, як жывая прыходзіла да яго матуля, маладая і прыгожая, збіраў баравікі разам з мілай Ганулькай... Часцей за ўсё думы варочыліся да Максіма, які не асуджаны, жывы, прыйшоў да яго і яны гамоняць, гамоняць і так ім абодвум добра...

Лара ў такія часы забыцця Гурыка ў крэсле, а іншы раз і ўначы раптам чула нейкія пужлівыя стогны і крыкі, якія тужліва вырываліся з глыбіні яго душы. Яна хутчэй старалася пабудзіць яго, бо ведала, што з'явіліся перад ім жудасныя моманты турэмнага побыту, многія крыўды жыцця...

Гаўрыла не любіў у сваёй кватэры малы пакойчык, дзе стаяў ложкак, на якім у 1977 годзе памерла маці Лары — Марыя Міхайлаўна, а пазней цешча сына — Паліна Аляксандраўна. Заўсёды абыходзіў той ложкак. Аднойчы ўжо 12 лістапада ён зайшоў ў той пакойчык і раптам адчуў, як стала яму кепска, нешта стрэльнула ў галаву, яго штурхнула і ён паваліўся на гэты ложкак... Амаль ў непрытомнасці мільгнула думка: «Ну, вось і ўсё...» Сын выклікаў хуткую дапамогу, адвезлі ў бальніцу, дзе ляжаў амаль нерухома, гаварыць было цяжка. З любасцю адчуваў прысутнасць Лары, Радзіма, а пазней і старэйшага сына Усяслава, якога выклікалі з Масквы. 19 лістапада ўвечары адчуў, што нагамі не можа ўжо зусім паварушыць, што яны халадзеюць, адміраюць, а перад вачыма, як ў нейкім калейдаскапічным фільме прамільгнула ўсё жыццё, а потым затрымаліся кадры, у якіх ён зноў сустракаецца ў Малой Багацькаўцы з самымі любымі сваімі людзьмі — мамай, татулем, братамі, сястрычкай. Усе сабраліся разам, такія вясёлыя, здаро-выя, шчаслівыя... Яму так радасна, добра... Раптам аднекуль здалёку пачуў голас Радзіма: “Тата, як ты адчуваеш?” — “Добра!” — адказаў апошнім словам сваім. У 1 гадзіну ночы 20 лістапада сэрца Гаўрылы перастала біцца.

Ходлер, *Дрывасек*, 1910 г.